

Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки

ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

**Збірник наукових праць
№7-8 (230-231)**

Київ 2020

**Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць
Вип. 7–8 (230–231). – К., 2020. – 145 с.**

Рекомендовано Вченою радою ДНДІМЕ
Протокол №4 від 15.07.2020 р.

Збірник статей присвячено науковим здобуткам молодих науковців – аспірантів та здобувачів наукових ступенів кандидата та доктора економічних наук. Він охоплює широкий спектр проблем із таких напрямів:

- макроекономічні аспекти сучасної економіки;
- інноваційно–інвестиційна політика;
- економічні проблеми розвитку галузей та видів економічної діяльності;
- розвиток регіональної економіки;
- соціально–трудова проблеми.

Розраховано на науковців і спеціалістів, які займаються питаннями управління економікою та вивчають теорію та практику формування ринкових відносин в Україні.

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 р. № 1643 даний збірник віднесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, категорія «Б».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

СТУДІНСЬКА Г.Я., доктор економічних наук (головний науковий редактор)
ХОДЖАЯН А.О доктор економічних наук, професор (заступник наукового редактора)
ПАСІЧНИК Ю.В. доктор економічних наук, професор (заступник наукового редактора)
ЗАХАРІН С.В., доктор економічних наук, с.н.с. (заступник наукового редактора)
АЛЕКСЄЄВ І.В., доктор економічних наук, професор
НЕБОТОВ П.Г., кандидат економічних наук, директор
ВАРНАЛІЙ З.С., доктор економічних наук, професор
ГУЖВА І.Ю., доктор економічних наук
ПИПА В.І., доктор економічних наук, професор
КИЗИМ М.О., доктор економічних наук, професор, член–кор НАНУ
КУЛЬПІНСЬКИЙ С.В., доктор економічних наук, професор
КОРНЄЄВ В.В., доктор економічних наук, професор
КРАСКЕВИЧ В.Є., доктор технічних наук, професор
ЛОПУШНЯК Г.С., доктор економічних наук, професор
СІГАЙОВ А.О., доктор економічних наук, професор
ШОСТАК Л.Б., доктор економічних наук, професор
ГАРБАР Ж.В., доктор економічних наук, доцент, професор
ЧЕРКАШИНА К.Ф., кандидат економічних наук, доцент
ІВАНОВ Є.І., кандидат економічних наук (відповідальний секретар)

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

АГНЕШКА ДЗЮБІНСЬКА, доктор філософії, Економічний університет м. Катовіце, Польща, професор кафедри менеджменту підприємства
АДАМ САМБОРСЬКІ, доктор філософії, Економічний університет м. Катовіце Польща, кафедра менеджменту підприємства
АНАТОЛІЙ ЗІНОВІЙОВИЧ КОРОБКІН, доцент, к.е.н, завідувач кафедри економічних і правових дисциплін, ЗО «Білоруський торгово–економічний університет споживчої кооперації», Білорусь, Гомель
ВІРГІНІЯ ЮРЕНІЄНЕ, професор, доктор наук, завідувач кафедри філософії та культурології, Каунаський факультет, Вільнюський університет, Литва
ГОРБОВИЙ АРТУР ЮЛІАНОВИЧ, професор, доктор технічних наук, Словацька Академія аграрних наук, член відділення економіки та менеджменту, (Словацька республіка)
ДІАНА СПУЛБЕР, доктор філософії, Університет Генуї, асистент професора кафедри філософії суспільств, м. Генуя (Італія)
ІВАН ТЕНЕВ ДМИТРОВ, професор, доктор економічних наук, Університет «проф. д–р Асен Златаров», завідувач кафедри економіки і управління, м. Бургас (Болгарія)
МІТАР ЛУТОВАЦ, професор, доктор технічних наук, Університет Уніон ім. Миколи Тесла, факультет індустріального управління, завідувач кафедри технологій, м. Белград (Сербія)
ЮРАЙ СІПКО, професор, доктор економічних наук, Словацька Академія наук, директор інституту економічних досліджень, м. Братислава (Словацька республіка)
СОФІЯ ВИШКОВСЬКА, професор, доктор наук, зав. кафедри організації і управління (факультет управління) Технологічно–природничий університет ім. Яна і Єнджея Снядецьких у Бидгощі, Бидгощ, Польща
СТЕФАН ДИРКА, доктор економічних наук, професор, Вища економічна школа, м. Катовіце, Польща, професор кафедри менеджменту і маркетингу. Міжнародний акредитовані Міністерства науки і освіти Республіки Казахстан
ТОМАШ БЕРНАТ, професор, доктор наук, завідувач кафедри мікроекономіки, факультет економіки і менеджменту, Щецинський університет, Польща

Друковане періодичне видання «Формування ринкових відносин в Україні»
внесене в міжнародну базу даних періодичних видань:

ISSN 2522–1620

Key title: Formuvannâ rinkovih vidnosin v Ukraïni

Abbreviated key title: Form. rinkovih vidnosin Ukr.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело, Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Російський індекс наукового цитування (РИНЦ), CyberLeninka, Google Scholar, Index Copernicus International (ICI), Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського.

Формування ринкових відносин в Україні, 2020. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ 22545–12445ПР від 20.02.2017 року

© Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки, 2020

**Государственный научно–исследовательский институт
информатизации и моделирования экономики**

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

**Сборник научных трудов
№7–8 (230–231)**

Киев 2020

**Формирование рыночных отношений в Украине: Сборник научных трудов
Вып. 7–8 (230–231). К., 2020. – 145 с.**

Рекомендовано Ученым Советом ГНИИМЭ
Протокол №4 от 15.07.2020 г.

Сборник статей посвящен научным достижениям молодых ученых – аспирантов и соискателей ученых степеней кандидата и доктора экономических наук. Он охватывает широкий спектр проблем по таким направлениям:

- макроэкономические аспекты современной экономики;
- инновационно–инвестиционная политика;
- экономические проблемы развития отраслей и видов экономической деятельности;
- развитие региональной экономики;
- социально–трудовые проблемы.

Рассчитано на ученых и специалистов, занимающихся вопросами управления экономикой и изучают теорию и практику формирования рыночных отношений в Украине.

В соответствии с Приказом Министерства образования и науки Украины от 28 декабря 2019 № 1643 данный сборник включен в Перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук, категория «Б».

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

СТУДИНСКАЯ Г.Я., доктор экономических наук (Главный научный редактор)
ХОДЖАЯН А.А., доктор экономических наук, профессор (заместитель научного редактора)
ПАСЕЧНИК Ю.В., доктор экономических наук, профессор (заместитель научного редактора)
ЗАХАРИН С.В., доктор экономических наук, профессор, с.н.с. (заместитель научного редактора)
АЛЕКСЕЕВ И. В., доктор экономических наук, профессор
НЕБОТОВ П.Г., кандидат экономических наук, директор
ВАРНАЛИЙ Э.С., доктор экономических наук, профессор
ГУЖВА И.Ю., доктор экономических наук
ПИЛЛА В.И., доктор экономических наук, профессор
КИЗИМА Н.Н., доктор экономических наук, профессор, член–корр НАНУ
КУЛЬПИНСКИЙ С.В., доктор экономических наук, профессор
КОРНЕЕВ В.В., доктор экономических наук, профессор
КРАСКЕВИЧ В.Е., доктор технических наук, профессор
ЛОПУШНЯК С., доктор экономических наук, профессор
СИГАЙОВ А.А., доктор экономических наук, профессор
ШОСТАК Л.Б., доктор экономических наук, профессор
ГАРБАР Ж.В., доктор экономических наук, доцент, профессор
ЧЕРКАШИНА Е.Ф., кандидат экономических наук, доцент
ИВАНОВ Е.И., кандидат экономических наук (ответственный секретарь)

МЕЖДУНАРОДНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

АГНЕШКА ДЗЮБИНСКА, доктор философии Экономический университет г. Катовице, Польша, профессор кафедры менеджмента предприятия
АДАМ САМБОРСКИЙ, доктор философии Экономический университет г. Катовице, Польша, профессор кафедры менеджмента предприятия
АНАТОЛИЙ ЗИНОВЬЕВИЧ КОРОБКИН, доцент, к.э.н., заведующий кафедрой экономических и правовых дисциплин ЗО «Белорусский торгово–экономический университет потребительской кооперации», Беларусь, Гомель
ВИРГИНИЯ ЮРЕНИЕНЕ, профессор, доктор наук, заведующий кафедрой философии и культурологии, Каунасский факультет, Вильнюсский университет, Литва
ГОРБОВ АРТУР ЮЛИАНОВИЧ, профессор, доктор технических наук, Словацкая Академия аграрных наук, член отделения экономики и менеджмента, (Словакия)
ДИАНА СПУЛБЕР, доктор философии, Университет Генуи, ассистент профессора кафедры философии обществ, г. Генуя (Италия)
ИВАН ТЕНЕВ ДМИТРОВ, профессор, доктор экономических наук, Университет «проф. д–р Асен Златаров», заведующий кафедрой экономики и управления, г. Бургас (Болгария)
МИТАР ЛУТОВАЦ, профессор, доктор технических наук, Университет Унион им. Николая Тесла, факультет индустриального управления, заведующий кафедрой технологий, г. Белград (Сербия)
ЮРАЙ СИПКО, профессор, доктор экономических наук, Словацкая Академия наук, директор института экономических исследований, г. Братислава Словакия)
СОФИЯ ВИШКОВСКАЯ, профессор, доктор наук, заведующий кафедрой организации и управления (факультет управления) Технически–естественной университет им. Яна и Енджея Снядецкий в Быдгоще, Быдгощ, Польша
СТЕФАН ДЫРКА, доктор экономических наук, профессор, Высшая экономическая школа в Катовице Польша, профессор кафедры менеджмента и маркетинга. Международный аккредитор Министерства науки и образования Республики Казахстан
ТОМАШ БЕРНАТ, профессор, доктор наук, заведующий кафедрой микроэкономики, факультет экономики и менеджмента, Щецинский университет, Польша

Печатное периодическое издание «Формирование рыночных отношений в Украине»

Внесено в международную базу данных периодических изданий:

ISSN 2522–1620

Key title: Formuvannâ rinkovih vidnosin v Ukraïni

Abbreviated key title: Form. rinkovih vidnosin Ukr.

Индексирование и реферирование: «Украиника Наукова», «Джерело», Научная электронная библиотека eLIBRARY.ru

Международные информационные и наукометрические базы данных: Российский индекс научного цитирования (РИНЦ), CyberLeninka, Google Scholar, Index Copernicus International (ICI), Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского.

Формирование рыночных отношений в Украине, 2020. Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации Серия КВ 22545–12445ПР от 20.02.2017 года

© Государственный научно–исследовательский институт информатизации и моделирования экономики, 2020

State Scientific Research Institute of Informatization and Economic Modeling

MARKET RELATIONS DEVELOPMENT IN UKRAINE

**Collection of scientific works
№7-8 (230-231)**

Kyiv 2020

**Market Relations Development in Ukraine: Collection of scientific works
Volume 7–8 (230–231). K., 2020. – 145 p.**

Recommended by the Academic Council SSRIEM

Protocol No. 4 dated July 15, 2020

The collection of articles is devoted to scientific achievements of young scientists – graduate students and candidates for scientific degrees of Ph.D and doctor of economic sciences. It covers a wide range of issues in these areas:

- Macro–economic aspects of modern economy;
- Innovation and investment policy;
- Economic issues of industries and types of economic activity development;
- Development of a regional economy;
- Social–labor problems.

Collection of works is focused on scientists and specialists dealing with economic management and those, who learn the theory and practice of market economy in Ukraine.

According to the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of December 28, 2019, this collection is included in the List of scientific professional editions of Ukraine in which the results of the dissertation works for obtaining the scientific degrees of doctor and candidate of sciences, category «B» can be published.

EDITORIAL BOARD

G. STUDINSKA, Doctor of Economics, (Chief Scientific Editor)
A. KHODZHAIAN, Doctor of Economics, Professor (Deputy Editor in Chief)
Y. PASICHNYK, Doctor of Economics, Professor (Deputy Editor in Chief)
S. ZAKHARIN, Doctor of Economics, Professor, Senior Researcher (Deputy Editor in Chief)
I. ALEKSEEV, Doctor of Economics, Professor
P. NEBOTOV, Candidate of Science, Director
Z. VARNALIY, Doctor of Economics, Professor
I. GUZHVA, Doctor of Economics
V. PYLA, Doctor of Economics, Professor
M. KYZYM, Doctor of Economics, Professor, member of the NASU
S. KULPINSKY, Doctor of Economics, Professor
V. KORNEEV, Doctor of Economics, Professor
V. KRASKEVICH, Doctor of Technical Sciences, Professor
H. LOPUSHNIAK, Doctor of Economics, Professor
A. SIGAYOV, Doctor of Economics, Professor
L. SHOSTAK, Doctor of Economics, Professor
Z. HARBAR, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
K. CHERKASHYNA, Ph.D, Economic Sciences, Assistant Professor
Ye. IVANOV, Candidate of Science (Economics) (executive secretary)

INTERNATIONAL EDITORIAL BOARD

AGNESHKA DZYUBINSKAYA, Doctor of Philosophy, Economic University of Katowice, Poland, Professor of the Department of Management of the Enterprise
ADAM SAMBORSKI, Ph.D., Economic University of Katowice, Poland, Professor of the Department of Enterprise Management
ANATOLIY ZINOVYOVICH KOROBKIN, Associate Professor, Ph.D, Head of the Department of Economic and Legal Disciplines of the Belarusian Trade and Economic University of Consumer Cooperatives, Belarus, Gomel
VIRGINIA YURENIENE, Professor, Doctor of Science, Head of the Department of Philosophy and Culturology, Kaunas Faculty, Vilnius University, Lithuania
GORBOVY ARTHUR YULIANOVICH, Professor, Doctor of Technical Sciences, Slovak Academy of Agrarian Sciences, member of the Department of Economics and Management, (Slovakia)
DIANA SPULBER, Ph.D., University of Genoa, Assistant Professor, Department of Philosophy of Societies, Genoa (Italy)
IVAN TYNEV DMITROV, Professor, Doctor of Economics, University «Prof. Dr. Asen Zlatarov, Head of the Department of Economics and Management, Burgas (Bulgaria)
MITAR LUTOVATS, Professor, Doctor of Technical sciences, UNION UNIV. Mykola Tesla, Faculty of Industrial Management, Head of Technology Department, Belgrade (Serbia)
YURAY SIPKO, Professor, Doctor of Economics, Slovak Academy of Sciences, Director of the Institute for Economic Research, Bratislava, Slovakia)
SOFIA VISHKOVSKA, Professor, Doctor of Sciences, Head of Department of Organization and Management, UTP University of Science and Technology, Bydgoszcz, Poland
STEFAN DIRKA, Doctor of Economics, Professor, Higher Economics School in Katowice Poland, Professor of Management and Marketing Department. International accredited by the Ministry of Science and Education of the Republic of Kazakhstan
TOMASH BERNAT, Professor, Doctor of Science, Head of the Department of Microeconomics, Faculty of Economics and Management, Szczecin University, Poland

Printed periodical «Market Relations Development in Ukraine»

Included in the international database of periodicals:

ISSN 2522–1620

Key title: Formuvannâ rinkovih vidnosin v Ukraïni

Abbreviated key title: Form. rinkovih vidnosin Ukr.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzherelo, Scientific Electronic Library eLIBRARY.ru

International information and scientometric data base: Russian Science Citation Index (RISC), CyberLeninka, Google Scholar, Index Copernicus International (ICI), National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy

Market Relations Development in Ukraine, 2020. Certificate of state registration of printed mass media Series KB 22545–12445 PR from 02.20.2017

© State Research Institute of Informatization and Economic Modeling, 2020

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4244199>

ПРЕДБОРСЬКИЙ В.А.

Незавершена модернізація системи державної влади: небезпека посилення атракторів тінізаційних впливів зовнішнього управління

Предметом дослідження є теоретичні аспекти одного із стрижневих елементів теорії тінізації влади – розширення зовнішнього тіньового управління національним економічним простором, засобами незавершеної модернізації (недореконструкції) влади, алгоритму формування його тінізаційної, двоїстої структури, зв'язок з механізмами «двоєвладдя» влади.

Метою дослідження є визначення змісту наявності історичного тренду – розширення зовнішнього тіньового управління національним економічним простором за сучасних умов засобами незавершеної модернізації влади.

Методи дослідження. У роботі використана сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурно-функціональний, історичний, логічний, що дозволило забезпечити концептуальну єдність дослідження щодо вихідних умов формування тіньової влади.

Результати роботи. У статті обґрунтовано необхідність протидії потужному впливу зовнішнього тіньового управління на внутрішні процеси тінізаційного двоєвладдя, виявлення загальних закономірностей зовнішньої тінізації владних механізмів в Україні.

Галузь застосування результатів. Система наук із сімейства галузі державного управління, широке коло методологічних аспектів соціально-економічних, правових наук з проблем дисфункційного розвитку об'єкта дослідження.

Висновки. Основні підсумки дослідження, їх теоретичні результати слід звести до наступних висновків: 1) мегапроблемою дослідження функціонування тінізаційних владних механізмів є вихідні тіньові протиріччя влади, зокрема формування «автономного двоєвладдя» влади в поєднанні із системою потужного зовнішнього тіньового управління; 2) одним із принципових висновків дослідження є висновок про те, що історична логіка генези та розвитку «автономного» тіньового «двоєвладдя» влади, разом із зовнішнім тіньовим управлінням, найактивнішим чином сприяють руйнації національної державності, ефективності влади, збіднінню та навіть знищенню широких прошарків населення України, деіндустріалізації країни, її зростаючій депопуляції, тобто вони обумовили прискорений даунгрейд всіх суспільних процесів.

Ключові слова: незавершена модернізація влади, «автономна тіньова влада», тінізаційні фактори зовнішнього управління владою.

Незавершенная модернизация системы государственной власти: опасности усиления аттракторов тенизационных воздействий внешнего управления

Предметом исследования являются теоретические аспекты одного из стержневых элементов теории тенизации власти – расширение внешнего теневого управления национальным экономическим пространством, средствами незавершенной модернизации (недореформирования) власти, алгоритма формирования его тенизационной, двойственной структуры, связь с механизмами «двоевластия» власти.

Целью исследования является определение содержания наличия исторического тренда – расширение внешнего теневого управления национальным экономическим пространством в современных условиях средствами незавершенной модернизации власти.

Методы исследования. В работе применяется совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурно–функциональный, исторический, логический, что позволило обеспечить концептуальное единство исследования относительно исходных условий формирования теневой власти.

Результаты работы. В статье обосновывается необходимость противодействия мощному воздействию внешнего теневого управления на внутренние процессы тенизационного двоевластия, выявление общих закономерностей внешней тенизации властных механизмов в Украине.

Отрасль применения результатов. Система наук из семейства отрасли государственного управления, широкий круг методологических аспектов социально–экономических, правовых наук относительно проблем дисфункционального развития объекта исследования.

Выводы. Основные результаты исследования, их методологические результаты можно свести к следующим выводам: 1) мегапроблемой исследования функционирования тенизационных властных механизмов являются исходные теневые противоречия власти, в частности формирование «автономного двоевластия» власти во взаимодействии с системой мощного внешнего теневого управления; 2) одним из принципиальных выводов исследования является вывод о том, что историческая логика генезиса и развития «автономного» теневого «двоевластия» власти, вместе с внешним теневым управлением, активным образом способствуют разрушению национальной государственности, эффективности власти, обнищанию и даже уничтожению широких слоев населения Украины, деиндустриализации страны, ее возрастающей депопуляции, то есть они обусловили ускоренный даунгрейд всех общественных процессов.

Ключевые слова: незавершенная модернизация власти, «автономная теневая власть», тенизационные аттракторы внешнего управления власти.

PREDBORSKIJ V.A.

Unfinished modernization of the state authority system: dangers of strengthening attractors of tenization influences of External management

The subject of the study is the theoretical aspects of one of the core elements of the theory of shadowing power – expanding external shadow management of the national economic space, means of incomplete modernization (under–reform) of power, the algorithm for the formation of its shadow, dual structure, connection with the mechanisms of «dual power» of power.

The purpose of the study is to determine the content of the presence of a historical trend – the expansion of the external shadow management of the national economic space in modern conditions by means of incomplete modernization of power.

Methods of research. The work uses a set of scientific methods and approaches, including system, structural, functional, historical, logical, which allowed to provide a conceptual unity of research

regarding the initial conditions of the formation of shadow power.

Results of the work. *In article necessity of counteraction to powerful influence of external shadow management on internal processes of shadowing dual power, revealing of the general laws of external shadowing of power mechanisms in Ukraine is proved.*

Application of results. *The system of sciences from the family of the field of public administration, a wide range of methodological aspects of social and economic, legal sciences on the problems of dysfunctional development of the research object, the investment aspect of the security policy.*

Conclusions. *Basic results of research, their methodological results can be taken to the next conclusions: 1) the megaproblem of studying the functioning of shadow power mechanisms is the initial shadow contradictions of power, in particular the formation of «autonomous dual power» of power in combination with a system of powerful external shadow management; 2) one of the principal conclusions of the study is the conclusion that the historical logic of the genesis and development of the «autonomous» shadow «dual power», together with external shadow governance, actively contribute to the destruction of national statehood, the effectiveness of power, impoverishment of the general population of Ukraine, deindustrialization of the country, its increasing depopulation, adverb they conditioned accelerated downgrading of all social processes.*

Keywords: *incomplete modernization of power, «autonomous shadow power», shadowizable attractors of external power management.*

Постановка проблеми. Системні процеси деградації, деформації соціально-економічних процесів, розвиток чинників кризової регресії влади, системна корупція обумовлюють високу ступінь гальмування процесів реформування суспільних відносин, необхідність вивчення сутності сучасних домінуючих тінювих владних впливів, зокрема причин і факторів тінювих впливів на владу, засобами зовнішнього управління, імперативів щодо ефективних засобів їх обмеження та посилення резистентності від тінювального ураження.

Необхідність застосування ефективних засобів протидії тінювій владі знайшла відображення уряді важливих законодавчих, нормативно-правових актів держави, таких як: проекти сучасного законодавства щодо протидії корупції, Закони України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні на 2014–2017 роки» (2014), «Про засади запобігання і протидії корупції» (2011), «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (2014), Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003, № 84/2003), проект Державної програми детінізації економіки, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005, № 1615/2005), постанови Кабінету Міністрів України з питань відсте-

ження процесів тінюзації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання, цілий ряд відомчих актів тощо.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних досліджень з тінювої влади відносяться праці В.Д. Базилевича, А.В. Базиліюка, О.І. Барановського, В.М. Бородюка, Г.С. Буряка, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, Я.Я. Дьяченка, С.О. Коваленка, І.І. Мазур, В.О. Мандибури, О.В. Турчинова та ін. Значний внесок у розробку адміністративно-правових і кримінально-правових аспектів протидії корупції, тінювої влади зробили вітчизняні вчені-юристи.

У той же час, у зв'язку з недостатнім системним вивченням явища зовнішнього тінювого двоєвладдя, його генези, метаморфози окремих форм та стадій, причин і факторів його розвитку засобами тінювого управління, закономірності ефективного обмеження тінювих процесів потребують подальшого спеціального дослідження.

Метою статті є подальший розвиток теоретичного вивчення сутності тінювого двоєвладдя, зокрема розширення зовнішнього управління владою засобами незавершеної модернізації влади.

Виклад основного матеріалу. Систематизаційний аналіз широкої історичної низки вітчизняних суспільних реформацій свідчить про наявність стійкого відтворення суттєвих протилежностей інтересів влади і широких верств населення у виборі способів, вихідних засобів їх проведення. Чергові сподівання на вивільнення потужних національних

продуктивних сил, зняття з їх розвитку історичного прокляття щодо системних жорстких обмежень лишаються невиправданими. Відбувається лише модифікація цих протиріч, мімікрія справжніх реформ, зміна конкретної форми та суб'єктів протистояння влади та суспільства. Пошук причин наявності закономірностей на обмеження глибини суспільних реформацій, їх перетворень на черговий засіб перерозподілу власності влади обумовлює необхідність дослідження особливостей їх механізмів, зокрема фундаментальних для суспільства процесів його демодернізації, відтворення в них потужної системи соціальної деградації, зокрема зовнішніх процесах незавершеної модернізації, перетворення їх на системне зовнішнє управління національною владою.

Міжцивілізаційна модернізація – це об'єктивна циклічна система, у тому числі у владній сфері, реформацій, що забезпечують пристосування, підпорядкування (у тій чи іншій формі під зовнішнім управлінням) соціально-економічних організацій залежних країн до домінуючих впливів розвинутих країн (останні триста років – це Захід) з економічними наслідками щодо втрати власної і переходу до залежної циклічності розвитку, що визначається домінуючим циклом. З появою Заходу влада і суспільство незахідних країн опинилися начебто у різних човнах, що пливають в одному напрямку, але часто з суттєво відмінними цілями, формами руху. Незахідні країни не могли не відчувати своєї відсталості, другорядності, того, що напрям світового розвитку обумовлюється виключно Заходом, як, одночасно, і його привабливість, і створення витоків нових загроз для їх традицій, цінностей існування. Так, концепція прогресу розвитку є легітимізацією виключно виклику Заходу та реакцією на його вплив в умовах інтенсифікації світових зв'язків та перетворення історії людства на всесвітню. Інші країни (поза західних), і в першу чергу їх еліти, вже не могли не приймати участь у світових процесах на кшталт квазізахідних, не вестернізуватися, не бути їх активними носіями. Для більшості цих країн комбінація ринкових вестернізованих владних трансформацій і свідомо чи не свідомо втрата (чи незадіяність) власних традицій чи іншого гомеостазного ґрунту призводить до прогресуючого відставання у екзогенній та ендогенній конкуренції з іншими елітами, ще більшу залежність від більш розвинутих держав, втрату динамізму, неминучу деградацію.

Залежним країнам, в тому числі й Україні, їх транзитивній економіці, які утворюють в сучасних умовах «друге» або «мале» суспільство по відношенню до пануючого західного, притаманний процес незавершеної (неповної) модернізації. Для неї є характерними ряд ефектів: відсутність чітких кордонів між сферами діяльності, персоніфікація відносин, недосконалість механізмів контролю насилля та дуалізм норм. Інакше кажучи, трансформація «малого» суспільства у сучасне є процесом незавершеним [1, с. 15–30]. Однак однією із найсуттєвіших ознак суспільства незавершеної модернізації є наявність системних протиріч між її наслідками, зокрема модернізацією елітного владного та ординарного секторів владної організації, загалом між владою та суспільством [2].

Так, процес модернізації владної структури транзитивної економіки залежних країн пов'язаний з проблемою асинхронного розширеного відтворення елементів, що утворюють асиметричну соціально-економічну владну структуру цих країн, і в зв'язку з цим – з утворенням у ній структурних розривів – «порожнеч» на тому місці, де повинна існувати ізоморфна владна структура, необхідна для забезпечення збалансованого розвитку суспільства.

На відміну від розвинених країн, де владні структурні розриви (між вищими – «елітними» поверхами владної структури, середніми та «ординарними» низовими поверхнями влади) мають внутрішньосекторний характер, а в соціально-економічній структурі присутні всі основні необхідні для синхронного ізоморфного розвитку елементи, у залежних країнах з транзитивною економікою, що модернізуються, до яких належать країни протоселянської цивілізації, відсутній ряд блоків соціально-економічної владної структури, необхідних для нормального збалансованого розвитку. Це обумовлено самим характером розвитку залежного суспільства, способом модернізації цих країн, яка повинна виконати функцію підтягання рівня суспільних відносин до зміни циклічних етапів модернізації влади в розвинених країнах. При цьому виникає соціально-технологічний владний розрив у суспільній системі, сутність якого виявляється в тім, що переривається процес поступового розвитку автохтонної владної суспільної структури, й у саму цю структуру вмонтовуються створені поза нею суспільно-технологічні блоки. Процес відтворення у залежних країнах

втрачає характерну для розвинутих країн на всіх етапах руху безперервність та стає віднині можливим лише в умовах обміну частини їх продукту на суспільні засоби з розвинутих країн.

Таким чином, одним із базових атрибутів суспільної структури залежних країн є відсутність в ній ряду блоків, необхідних для синхронного розвитку, а звідси і потреба в періодичній модернізації. Критична маса владних блоків, необхідних для синхронного розвитку, визначається наявністю такої ситуації, коли всі елементи владної структури функціонують та підтримують процес розширеного владного відтворення, не маючи потреби у підтримці ресурсами, що надходять до системи централізованого безеквівалентного перерозподілу. Таку критичну масу господарських блоків С.В. Онищук та М.В. Білоусенко називають цілісною індустріальною структурою (ЦІС) [3, с. 95]. Це стосується, на нашу думку, в першу чергу й системи влади, формування її як цілісної владної структури (ЦВС).

Модернізація вітчизняного владного простору формує його у мозаїчну біполярну структуру, де навколо невеликої кількості адміністративно-економічних владних центрів вестернізованого прогресу функціонує експлоярна більшість ординарного владного середовища, яке за рівнем модернізації суттєво відстає від розвитку модернових центрів. Динаміка модернізації в полюсах біполярної структури влади відрізняється не лише своїми рівнями, але й особливістю ациклічності, асинхронності, асиметричності і навіть реверсно-архаїчним характером по відношенню як до західних зразків, так і до іншої сторони біполярної структури. Опозиція центр-периферія влади відрізняється суттєвою модифікацією, ревізійнізмом пристосування під актуальність інтересів тих чи інших прошарків середовища суб'єктів модернізації, у зв'язку з чим остання набуває в цілому для залежних країн характер квазімодернізації.

Накопичення трендів незавершеної модернізації чи архаїзації розподіляються у біполярній структурі наступним чином: в елітних адміністративно-економічних структурах накопичуються гібридизовані та інтегровані щодо власності та влади квазімодернізаційні тенденції, витоки яких в значній мірі нівелюють, пригнічують системні традиційні цінності вітчизняного суспільства, відриваються від них. Навпаки, ординарне середовище є їх природним акумулятором та сховищем, відтворювачем захисної народно-традиційної

реакції на девіаційні процеси в елітній системі щодо квазімодернізаційних трендів.

Стан соціально-економічної структури, при якому відсутність будь-якого блоку, необхідного для структурного розвитку, призводить до неможливості для сусідніх блоків функціонувати без перманентного централізованого позавагартісного перерозподілу на їх користь суспільних ресурсів, що вилучаються з інших блоків асинхронно-асиметричної модернізації окремих сегментів, має назву структурного розлому. Останній є якісно новим явищем, яке має суттєві відмінності за наслідками для розвитку тінізаційних процесів від структурного розриву, що притаманний розвинутих, домінуючим країнам.

Таким чином, міжсекторний розлам, разом з іншими протиріччями незавершеної модернізації, наприклад «гібридизацією» влади, архаїзації, призводить до виникнення потужної тінізації владних процесів транзитивної економіки, зокрема явищ її монополізації, бюрократизації, розвитку корупції, функціонування тіньової економіки [4, с. 150–167].

Елітна структура влади у вітчизняному суспільстві – це синергетична форма утворення та розширення структурного розламу, що покладене на підсилення потоку гібридизації (синкретизму) влади і компрадорського бізнесу. Дослідження конкретної соціально-економічної форми елітного сектора залежить від відповідних функцій історичного етапу розвитку всієї економічної структури суспільства, в яких відбувається модифікація цієї форми.

Елітна владна структура – це система відносин господарювання для обмеженого кола владних осіб, забезпечених олігархічними, політичними, компрадорськими владними та бізнесовими відносинами, корупційними та родинними зв'язками з вищими щаблями адміністративної та судової влади, правоохоронних органів, відсутністю економічної, політичної конкуренції у поєднанні з необмеженим доступом до національних ресурсів країни. Форма існування елітного владного сектора органічно набуває ознак організованих форм девіаційної діяльності, у тому числі злочинної – альтернативних тіньових центрів влади, разом із тіньовим силовим забезпеченням. Елітна владна структура – це закрыта сфера суспільства та народного господарства, що монополізована олігархічними структурами, які мають на меті от-

римання надвисоких доходів за допомогою використання значною мірою спекулятивного фінансового капіталу [5, с. 10]. Існуюча як пануюча тіньова структура елітна влада утворює, відповідно до своїх потреб, і тіньову політичну, юридичну та іншу соціально-економічну інфраструктуру, що зумовлює тіньовий субдукційний режим функціонування рядових суб'єктів господарювання.

Головним видом монополії, яка є системоутворюючим атрибутом для функціонування паразитарного елітного владного сектора, виступає монополія на експлуатацію адміністративного ресурсу органів державної влади на свою користь.

Існування владної структури за межами впливу, регулювання та контролю офіційної державної влади, замість цього тіньове зрощення її з владою, виведення з-під контролю суспільства перетворює її на наймогутнішу частину сучасної тіньової діяльності – на основний двигун, каталізатор поширення тіннізації суспільного життя через перекладання фінансового тягаря на плечі ординарної влади.

Таким чином, процес незавершеної модернізації, структура соціально-економічного розламу розриває вітчизняний владний простір на дві асиметричні основні частини, які мають принципову відмінність в її цілях, способах та наслідках: на владно-елітний та ординарний сектори. Перший виступає як активна (гомеорезна) сторона трансляції квазімодернізаційних тенденцій, які модифікуються і адаптуються до кола актуальних інтересів правлячої еліти (часто під більш-менш помітним тиском зовнішнього управління). Ординарно-владний сектор презентує архаїзовану, асиметричну, ациклічну, неформальну сторону бізнесової організації при об'єктивному прагненні до активізації принципів збереження, гомеостазу системи (традицій, культурної спадщини, системи цінностей). Це і обумовлює закономірності стійких протиріч між владою та суспільством при проведенні реформ: історично вузькі, деформаційні умови реформування з фатальністю повторюють старі вади їх протиріч: асинхронно-асиметричні вихідні засоби реформ по відношенню до еліти та ординарних кіл, погіршення положення широких верств, покладання тягаря змін на плечі народу. При цьому ці останні природно-іманентні мають захисно-консервативну стратегію реакції на наслідки квазімодернізації, використовуючи при цьому традиційні (неформальні, тіньові) форми організації опору [4, с. 64–70].

Усунення фундаментального протиріччя між олігархічно-корупційною владою та суспільством в Україні, мінімізації розриву між адекватно-генетичними принципами розвитку суспільства і квазімодернізованими, квазівестернізованими нахилами реформації з боку паразитарної еліти, потребує напруженої цілеспрямованої системної роботи, основним її напрямом щодо ефективно-модернізації влади є культивування генетично адекватної вітчизняному суспільству соборної форми організації, функціонування ефективного елітного сектору [4, с. 264–279].

Соціально-економічна владна система має широкий комплекс генетично визначених архетипів режимів еволюційної поведінки в залежності від значень певних внутрішніх та зовнішніх параметрів функціонування (вони називаються керуючими). Різним режимам відповідають різні варіанти архітекtonіки складних економічних механізмів, що запроваджують комплекс асимільованих архетипів і які реалізуються відповідно до характеру зміни керуючих параметрів. У залежності від цього система «обирає» той чи інший режим [6, с. 26–28, 154–155].

Обсяжна поява експлоярних, перетворених тіньових форм відбиває запуск особливого режиму формування, самоорганізації соціально-економічної системи селянської цивілізації під тиском домінуючих систем, її реакції на зовнішні впливи, з-за досягнення в специфічних умовах вищої впорядкованості та цілісності динамічної поведінки та стійких станів – атракторів [4, с. 141–142]. Ключовою ланкою владної системи незавершеної модернізації для запуску відповідної структури атракторів є «автономна тіньова влада», пристосування її амбивалентної функції для розвитку вітчизняного суспільства. Однак сучасність не дає оптимізму щодо збільшення її транспарентного потенціалу і, отже, транспарентності владної системи в цілому.

Тіннізація влади означає зсув її структури в бік більш традиційних, архаїчних форм, звуження засад розвитку, модернізації влади. Причинами такої тіннізації в діяльності «автономної тіньової влади» може бути як надлишкова по відношенню до базису гомеостазу суспільства псевдовестернізація, що призводить до тіннізаційної деформації, руйнації генетично-владних відносин, так й ізоляційна недомодернізація, надлишково обмежений консервативний характер модер-

нізаційних процесів, що зберігає кланові форми суспільної організації, значно розширює форми паразитарно-консервативного елітного сектора. Так, трансформація соціально-економічної структури суспільства за сучасних умов у бік посилення функціональної ролі кланових структур означає запуск більш тіньових, архаїчних, антидемократичних, антиринкових, інституційних процесів, неминучий прискорений розвиток системних нетранспарентних явищ. Це означає ніщо інше як гальмування модернізації (реформування) тіньовими факторами.

Розвинута «автономна тіньова держава», як діалектичний результат незавершеної модернізації, архаїзації попереднього її історичного розвитку – це закрита тіньова зона влади, прикрита існуючою державно-владною інституційною структурою, синергетично інтегрована тіньовим бізнесом, плутократією, олігархією, базовий (у межах тінізаційного простору) системоутворюючий сектор владної структури, тіньове приватно-державне утворення, сектор інституційної асиметричності, викривленості, клановості, що визначає головні інтереси та протиріччя між владою та суспільством, тінізуючі фактори суспільного розвитку.

Змістом категорії «автономна тіньова держава», таким чином, є владні, вкрай нетранспарентні, закриті кланові інституційно-нелегітимні відносини для обмеженого кола з владного клану осіб, забезпечених олігархічними, плутократичними, бізнесовими, політичними, корупційними (у тому числі наднаціонального рівня), родинними зв'язками з вищими щаблями адміністративної, судової влади, правоохоронних органів, політичних партій, ЗМІ; відсутністю економічної, політичної конкуренції у поєднанні з тіньовою системно-корупційною монополією на експлуатацію державно-владного ресурсу. Відмічені вище ефекти незавершеної модернізації влади найбільш яскраво суттєво виявляються саме в секторі «автономної тіньової влади», що представлена тут у справжньому вигляді немодернізаційного явища. Так, тут з найбільшою силою діє ефект синкретизму, нероздільності гілок влади. «Автономна тіньова держава» інтегрує всі гілки в єдину тіньову владу з функціями законодавчої, виконавчої, судової діяльності засобів масової інформації, які функціонують нероздільно, синкретично та обумовлюють реальний, а не юридично-формальний режим діяльності та офіційної влади, яка виступає вже

як квазімодернізоване прикриття діяльності тіньової влади.

До основних пучків причин, необхідність застосування яких, як множини методологічних засобів для адекватного дослідження тінізації влади, через процес формування особливої форми держави як складного полісистемного, соціально-економічного явища, історію його тінізаційного переродження, дисфункції, утворення «автономної тіньової влади» в Україні, є наступні:

1) формування влади в Україні на основі модифікованої моделі держави «осілого бандита»;

2) наявність особливого тінізаційного обтяження влади у вигляді існування «автономної тіньової влади»;

3) обтяження влади особливими екстрактивними інституціями (за Д. Аджемоглу та Дж. Робінсоном). Усі ці фактори історично, онтологічно, системно та процесуально формують особливий кризовий тінізаційний режим влади, що утворює «залізобетонне» тінізаційне розмежування влади і народу в країні [7].

До основних атракторів зовнішнього управління, що визначають сучасну активізацію антимодернізаційних трендів розвитку, слід віднести:

1) тінізаційний тиск існуючих квазіімперій;

2) тінізаційний вплив зовнішньоекономічного реформування за квазіринковими моделями;

3) криміногенний тиск транснаціональних злочинних організацій;

4) тінізаційний вплив транснаціональної тіньової корпоратії;

5) вплив тінізаційної системи «світового» уряду.

1. Тінізаційний тиск існуючих квазіімперій. Величезний тінізаційний вплив на історичний розвиток України здійснювали і здійснюють декілька імперій та постімперій – Росія, Австро-Угорщина, Німеччина, Османська імперія, Річ Посполита тощо, взаємодія яких між собою утворює потужний синергетичний ефект. Це не могло не позначитися на існуванні різних центробіжних тенденцій сучасної тіньової дезінтеграції українського суспільства. Так, дослідник українського суспільства Д.В. Яневський відмічає, що впродовж останніх 11 століть на території земель, що утворюють сучасну Україну, діяли принаймні біля 25 правових традицій та законодавчих комплексів в значній мірі імперського походження [8, с. 7–8].

У визначенні дефініції «імперія», як правило, дослідниками підкреслюється гетерогенність об'єк-

ту в онтологічному аспекті вивчення, нерівноправність стосунків між центром і периферійними утвореннями, особливість організації простору на засадах сильних зв'язків периферії з центром і слабких – горизонтальних периферійних між собою. Особливо підкреслюються непрямі форми правління, впливу центра при опорі на колабораціонізм місцевої еліти. Відмічається роль імперій як великих гравців на міжнародній арені і властивість мобілізувати ресурси периферії і метрополії для забезпечення функцій імперіалістичних впливів та домінувань як однієї із ключових задач імперії і критерій її ефективності [9, с. 7].

Метрополія імперій (постімперій), як і імперські утворення, є головними провідниками домінуючого субдукційного тінізаційного впливу пануючого способу виробництва на периферію.

Особливо деформаційно небезпечними для українського суспільства є імперські впливи на національну еліту, за допомогою яких здійснюється розбещення моделлю колабораціонізму власних верхів, у тому числі за допомогою спецслужб, активний перерозподіл кращих людських ресурсів проімперських місцевих еліт на користь метрополії, що фактично знищує кадрові ресурси всієї периферії імперії.

Глибока системна криза, коли надзвичайно послаблені всі захисні механізми держави, створює особливо сприятливі умови для піднесення деструктивної для суспільства діяльності проімперських структур, у тому числі тіньових спецслужб. Саме з цими формами імперського тиску пов'язаний надпотужний процес гібридизації влади, війни, розвитку корупції, масштабної тінізації, втечі капіталу за кордон тощо.

Таємна, тінізаційна амбівалентна діяльність всього державного апарату, всієї політичної структури, їх вплив на периферію імперії перетворюється на домінуючу. В умовах глибокої кризи радянської (протоімперської) системи, «...дивлячись на вмирущу партію, заражену гангреною корупції, таємні служби готувалися привласнити собі всю повноту влади. Задля цього вони створили *in extremis* навколо смертного одра КПСС «тіньову армію», озброєну найскладнішою апаратурою, необмеженими засобами і повноваженнями; її вкрай специфічне завдання полягало в таємній реінфільтрації в колективи великих і малих підприємств, заводів та інституцій. Завдяки тому дрібному й потаємному державному

перевороту КГБ – цей інструмент на службі дискредитованої партії – остаточно піднісся до рангу зверхника і господаря. Водночас перебуваючи і на вершині влади, і в сукупності регіональних структур, КГБ пронизав усю величезну советську імперію» [10, с. 35]. «Вибір Андропова був у край промовистий і офіційно й безперечно підтвердив факт, що таємні служби нарешті вирвали владу в Комуністичної партії. ...Проекти і стратегії розробляли в КГБ, Політбюро схвалювало їх, а потім повертало КГБ для реалізації. Справжньою владою був КГБ» [10, с. 14–15].

Таким чином, відбулося становлення сучасної системи тінізаційної діяльності істеблішменту Росії, спецслужб інших імперій в постімперський період їх розвитку, домінуючого їх впливу на весь пострадянський простір, у тому числі Україну, на подальший процес переродження, перш за все її еліти, набуття нею рис все більш паразитичного прошарку.

2. Тінізаційний вплив зовнішньоекономічного реформування за квазіринковими західними моделями. Згубність застосування ліберальних моделей поведінки країн з перехідною економікою в глобалізованому світі виявляється в тім, що вони (моделі) є, головним чином, для розвинутих країн засобом проникнення на ринки більш слабких конкурентів для вилучення їх національних ресурсів і перерозподілу їх національного доходу на свою користь. Це і зумовлює деградацію та архаїзацію (тінізацію) соціально-економічної структури незахідних країн. Варто нагадати, що за умов перехідних станів, в тому числі кризового розвитку сам Захід відкидав ліберальні моделі ринкового саморегулювання, які самі по собі із завданнями розвитку і зростання давно вже не справляються, а використовував моделі з активним втручанням держави у регулювання економічних процесів. Так, наприклад, було в США у важкі часи Великої депресії, а потім і в кризові післявоєнні роки, коли пакет моделей розвитку збагатився методами активного втручання держави у регулювання економічних та соціальних процесів.

Запровадження в країнах, що знаходяться у стані трансформації прямо або через міжнародні організації типу МВФ–МБРР, використання явно збиткових моделей ринкового реформування, які сам Захід для себе не застосовував і не застосовує, продукує, зокрема, архаїзацію та тінізацію соціально-економічної структури в цих країнах через виснажувальний нееквівалентний

обмін, що дає можливість для західних країн безперешкодного оволодіння ринком збуту та джерелами дефіцитної сировини, консервування для країн з перехідною економікою стану залежності, другорядності, маргинальності. При цьому вже західний транснаціональний капітал виступає як паразитарний елітний сектор, що діє переважно тіньовими методами (прямо або опосередковано) і має найвищий потенціал тінізації по відношенню до інших секторів економіки країн, що знаходяться у трансформаційному стані.

3. Криміногенний тиск транснаціональних злочинних організацій. На початку XXI століття транснаціональна злочинність набуває принципово нових рис і можливостей, сучасні злочинні транснаціональні організації глибоко інтегруються у тіньові владні процеси, стають неодмінним елементом «автономної тіньової влади», виходять далеко за межі економічної злочинної діяльності, втручаються в політичні процеси, зазіхають на безпеку особистості, суспільства, держави, що в концентрованій формі можна спостерігати в сучасній Україні. Саме на теренах нашої держави корупція та політика, злочинність та економіка, національні інтереси створили глобальну модель транснаціональної злочинності, осмислення витоків та стану якої слід вважати актуальною проблемою як національної, так і світової кримінології.

В Україні транснаціональна злочинність, мабуть вперше у світовій практиці, довела свою здатність не просто створювати загрозу національній безпеці, але реалізовувати цю загрозу у практичній площині: змінювати владу, кордони, окупувати за допомогою військової сили значні території, претендувати на роль політичного лідерства та вимагати визнання як повноцінних суб'єктів міжнародного права [11, с. 33].

Нагальною проблемою тінізації транснаціональної сфери є значне зростання рівня загроз національній безпеці держави та її складових з боку міжнародного тероризму, глобалізації тероризму. Відбувається взаємне посилення зв'язку між процесами розвитку тінізації влади як однієї з найсуттєвіших загроз економічній безпеці держави та специфічної форми глобалізації тіньової економіки – тероризму.

Для сучасного тероризму характерні такі основні ознаки:

- інтернаціональний характер терористичних угруповань, глобалізація її терористичних виявів;

- участь міжнародних терористичних організацій у поширенні своєї діяльності та впливу на інші регіони, активні спроби встановити контроль над територіями з багатими покладами корисних копалин, зокрема енергоносіїв;

- використання окремими державами терористичної діяльності для реалізації власних геополітичних інтересів;

- високий рівень фінансування терористичної діяльності;

- використання «автономної тіньової влади» як одного з головних джерел забезпечення терористичної діяльності;

- встановлення сталих зв'язків між терористичними організаціями і транснаціональною організованою злочинністю, у першу чергу наркобізнесом, контрабандою ядерних матеріалів та пристроїв, інших засобів масового знищення;

- поява нових видів тероризму, зокрема інформаційного та електронного (комп'ютерного);

- професіоналізм та підготовленість терористів на основі великого досвіду участі в численних конфліктах та терористичних актах;

- пристосування цілей національно-визвольної, релігійної, соціально-економічної боротьби для обслуговування терористичної діяльності тощо.

Можна стверджувати, що характерною особливістю нинішнього етапу «дискурсу безпеки» є його поступовий перехід в площину визнання транснаціональної злочинності як однієї з основних загроз національній безпеці України, яка за своїми масштабами виходить за межі традиційної кримінальної діяльності, має характеризуватися як «транснаціональна злочинність» у «тіньовій автономній владній сфері».

4. Тінізаційний вплив транснаціональної тіньової корпоратії. Транснаціональна тіньова корпоратія являє собою форму організації глобальної тіньової влади, ланку світової мегасистеми тіньових механізмів і зовнішніх тіньових впливів, при якій реальні важелі вищих і центральних органів влади належать корпораціям та їх владним сателітам, які чи то безпосередньо, інституційно, чи здебільшого у нетранспарентному режимі прямо або опосередковано впливають на розробку та реалізацію державних рішень та дій. На національному рівні формою впливу транснаціональної тіньової корпоратії є паразитарна елітна (олігархічна) «автономна тіньова владна» система як окрема ланка тіньового парасуспільства [12, с. 9–13].

Для дискурсивного аналізу тіньового механізму прийняття рішень системою корпоратії, зокрема її амбівалентної ролі в адаптуванні функцій державних органів у проведенні сучасних суспільних реформ до своїх вузькокорпоративних цілей, великого значення має дослідження логістики впливу на ці рішення світової тіньової мегасистеми тіньової влади. Цей мегасуб'єкт тіньового світового впливу здійснює його через посередництво найширшої інфраструктури світових тіньових, напівтіньових, офіційних інститутів, транснаціональних агентів впливу, системою світових наддержавних організацій, світових ЗМІ, розгалуженою системою іноземних спецслужб, розвідувальних органів, недержавних організацій, світових транснаціональних корпорацій тощо.

У XXI ст. більшість із домінуючих країн світу (США, ФРН, Великобританія, Франція, Японія, Китай, Індія, Бразилія) стануть воістину глобальними корпоративними державами. Саме вони будуть носіями доктрин – корпоративізму і глобального неокорпоративізму, з потужними тіньовими синергетичними впливами.

Тенденції зростаючої тіньової транснаціоналізації мікро– та макроекономічного впливу виявились уже досить давно, проте вони значно інтенсифікувались у другій половині XX ст. Це стало прямим наслідком транснаціоналізації у сфері матеріального виробництва і призвело до утворення якісно нової, більш складної структури механізму тіньового субдикційного впливу. Найбільш помітною характеристикою цієї нової структури є швидке становлення нової тіньової суперструктури глобального тиску, що можна було б умовно позначити як тіньовий корпоративний мегарівень.

Сучасна система тіньової корпоратії в значній мірі базується на новітніх тінізаційних інституційних закономірностях щодо відірваності контролю та менеджменту від власності. Сьогодні корпорації створюють свою внутрішню нормативну базу, свої правила зовнішньої поведінки, міжкорпоративних відносин і спрямовують все більше національних й інтернаціональних ресурсів на власні, егоїстичні цілі (процес, дуже точно визначений Р. Нейдером як «соціозабезпеченням корпорацій»), практично не турбуючись про наслідки своїх дій.

5. Вплив тінізаційної системи «світового» уряду. Наднаціональна світова тіньова система влади – це складно організований надбудовний (над національною владою) комплекс тіньової влади різного

рівня дієздатності, впливу, офіційної або тіньової (у межах тіньового парасуспільства) легітимації, окремі елементи якого виникали і розвивалися асинхронно, як системно відокремлені, асинкретичні, але за сучасних умов глобалізованого світу діють як синергетично організований вузол тіньових впливів на офіційну та тіньову національну владу. Це так званий Комітет 300, Синдикат, ілюмінати, неоілюмінати, олімпійці, «Круглий стіл», Більдербергський клуб, Римський клуб та ін. [13].

Наднаціональне тіньове закулісся являє собою класичний приклад тіньової мегаструктури з відносно стійким режимом самоорганізації, цілісністю динамічної поведінки, коли на основі менш впорядкованого субстрату – національних тіньових структур влади – утворюються більш складні наднаціональні тіньові структури світового закулісся [6].

У даний час більша частина світового багатства контролюється невеликою групою кланів, які співробітничать у досягненні своїх комерційних і політичних інтересів. До числа їх відносяться Барухи, Лейби, Ротшильди, Рокфеллери, Варбурги, Моргани, Шиффи, Астори, Банди, Буши, Колінси, Дюрони, Ітони, Фримени, Кенеді, Лі, Онасіси, Рейнальдси, Сорос тощо. Вони діють через найпотужнішу мережу різних взаємозв'язаних, часто неформальних, недержавних організацій, відносний вплив яких у США та Європі протягом часу змінюється [14, с. 562–564].

Таким чином, історична логіка генези та розвитку «автономної тіньової влади», як прояву сучасної форми незавершеної модернізації, зокрема у сфері тіньового зовнішнього управління державою, регресу неформальної організації, своєрідної національної лібертеріанської моделі розвитку, – сектора різкої асиметрії у доходах, інституційної недемократичності, паразитарності, системної корупції, позанормативного регулювання внутрішніх відносин («внутрішньоавтономне звичаєве право», що адаптує до своїх вимог «зовнішнє» право офіційної держави) – це посилення системної загрози щодо загострення протиріч між владою та суспільством. Цей сектор є активним продуцентом явищ гальмування реформування, за посередництвом зовнішньотіньового тиску на владу, системних нездатностей влади до ефективної адаптації процесів незавершеної модернізації, демонтажу деінвестиційної, кримінальної системи тіньового перерозподілу власності та влади. Альтернатива цьому – про-

ведення системного суспільного реформування, модернізації засобів досягнення його рубежів на базі врахування та співставлення їх з генетично особливою адекватністю вітчизняним соціально-економічним умовам, прогресивною складовою атракторів їх інституційної пам'яті.

Висновки

Міжцивілізаційна модернізація – це об'єктивна циклічна система, у тому числі у владній сфері, реформацій, що забезпечують пристосування, підпорядкування (у тій чи іншій формі під зовнішнім управлінням) соціально-економічних організацій залежних країн до домінуючих впливів розвинутих країн (останні триста років – це Захід) з економічними наслідками щодо втрати власної і переходу до залежної циклічності розвитку, що визначається домінуючим циклом.

Залежним країнам, в тому числі й Україні, їх транзитивній економіці, які утворюють в сучасних умовах «друге» або «мале» суспільство по відношенню до пануючого західного, притаманний процес незавершеної (неповної) модернізації.

Модернізація вітчизняного владного простору формує його у мозаїчну біполярну структуру, де навколо невеликої кількості адміністративно-економічних владних центрів вестернізованого прогресу функціонує експолярна більшість ординарного владного середовища, яке за рівнем модернізації суттєво відстає від розвитку модернових центрів. Динаміка модернізації в полюсах біполярної структури влади відрізняється не лише своїми рівнями, але й особливістю ациклічності, асинхронності, асиметричності і навіть реверсно-архаїчним характером по відношенню як до західних зразків, так і до іншої сторони біполярної структури. Опозиція центр-периферія влади відрізняється суттєвою модифікацією, ревізіонізмом пристосування під актуальність інтересів тих чи інших прошарків середовища суб'єктів модернізації, у зв'язку з чим остання набуває в цілому для залежних країн характер квазімодернізації.

Міжсекторний розлам, разом з іншими протиріччями незавершеної модернізації, наприклад «гібридизацією» влади, архаїзації, призводить до виникнення потужної тінізації владних процесів транзитивної економіки, зокрема явищ її монополізації, бюрократизації, розвитку корупції, функціонування тіньової економіки.

Процес незавершеної модернізації, структура соціально-економічного розламу розриває вітчизняний владний простір на дві асиметричні основні частини, які мають принципову відмінність в її цілях, способах та наслідках: на владно-елітний та ординарний сектори.

Потенційна спроможність системи влади обирати шляхи розвитку чи до модернізації, чи до подальшого збільшення потенціалу деформації недореформування, тінізації квазімодернізації визначається наявністю в її матриці пам'яті відповідних варіантів реформаційних змін та їх пускових механізмів запуску.

Ключовою ланкою владної системи незавершеної модернізації для запуску відповідної структури атракторів є «автономна тіньова влада», пристосування її амбивалентної функції для розвитку вітчизняного суспільства. Однак сучасність не дає оптимізму щодо збільшення її транспарентного потенціалу і, отже, транспарентності владної системи в цілому.

Розвинута «автономна тіньова держава», як діалектичний результат незавершеної модернізації, архаїзації попереднього її історичного розвитку – це закрита тіньова зона влади, прикрита існуючою державно-владною інституційною структурою, синергетично інтегрована тіньовим бізнесом, плутократією, олігархією, базовий (у межах тінізаційного простору) системоутворюючий сектор владної структури, тіньове приватно-державне утворення, сектор інституційної асиметричності, викривленості, клановості, що визначає головні інтереси та протиріччя між владою та суспільством, тінізуючі фактори суспільного розвитку. Це синергетична форма утворення та розширення міжсекторного розламу в суспільстві незавершеної модернізації, що покладена на підсилення потоку гібридизації (синкретизму) влади, бізнесу, плутократії, потужний тіньовий посередник впливу тіньового зовнішнього управління владою засобами незавершеної модернізації. Особливості конкретної соціально-економічної форми тіньового автономного сектору залежать від відповідних модифікацій цього сектора за конкретно-історичних умов формування.

До основних атракторів зовнішнього управління, що визначають сучасну активізацію антимодернізаційних трендів розвитку, слід віднести:

- 1) тінізаційний тиск існуючих квазіімперій;

2) тінізаційний вплив зовнішньоекономічного реформування за квазіринковими моделями;

3) криміногенний тиск транснаціональних злочинних організацій;

4) тінізаційний вплив транснаціональної тіньової корпоратії;

5) вплив тінізаційної системи «світового» уряду.

Список використаних джерел

1. Олейник А. Н. Тюремная субкультура в России: от повседневной жизни до государственной власти. М. : ИНФРА–М, 2001. 418 с.

2. Предборський В. А. Протиріччя незавершеної модернізації як причина системно–історичних деформацій у ланці влада–суспільство. Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Науково–дослідного економічного ін–ту Мін–ва економіки України. К., 2015. Вип. 3. С. 3–7.

3. Онищук С. В., Белоусенко М. В. Исторические типы общественного всепроизводства: политэкономия мирового исторического процесса. 2–е изд. Донецк : РИА Дон ГТУ, 1999. 152 с.

4. Предборський В. А. Теорія тіньової економіки в умовах трансформаційних процесів : монографія. К. : Задруга, 2014. 400 с.

5. Потемкин А. Элитная экономика. М. : ИНФРА–М, 2001. 360 с.

6. Свідзинський А. В. Синергетична концепція культури. Луцьк, 2008. 695 с.

7. Предборський В. А. Пучок причин тінізації влади в Україні як інструментарій адекватного дослідження. Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Державного наук.–дослід. ін–ту інформатизації та моделювання економіки. 2020. № 1. С. 7–16.

8. Яневський Д. Б. Загублена історія втраченої держави. Харків : Фоліо, 2009. 252 с.

9. Наследие империй и будущее России / Под ред. А. И. Миллера. М. : Фонд «Либеральная миссия» ; Новое литературное обозрение, 2008. 528 с.

10. Блан Е. Родом із КГБ. Система Путіна. К. : Темпора, 2009. 360 с.

11. Жаровська Г. П. Транснаціональна злочинність організацій як реальна загроза національній безпеці України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 33–37.

12. Предборський В. А. Сучасна форма вітчизняного тіньового парасуспільства. Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр. Наук.–дослідн. економ. ін–ту Мін–ва економіки України. К., 2016. Вип. 3. С. 9–13.

13. Предборський В. А. Ієрархічні структури тіньової залежності. Формування ринкових відносин в Україні :

зб. наук. праць Наук.–досл. економ. ін–ту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Київ, 2017. Вип. 6. С. 3–8.

14. Коулман Дж. Ієрархія заговорщиків: Комітет Трехсот. М.: «Древнее и современное», 2011. 616 с.

References

1. Oleinyk A. N. Tiuremnaia subkultura v Rossyy: ot povsednevnoi zhyzny do gosudarstvennoi vlasty. M. : YNFRA–M, 2001. 418 s.

2. Predborskyi V. A. Protiryichchia nezavershenoi modernizatsii yak prychnyna systemno–istorychnykh deformatsii u lantsi vlada–suspiilstvo. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini : zb. nauk. pr. Naukovo–doslidnoho ekonomichnoho in–tu Min–va ekonomiky Ukrainy. K., 2015. Vyp. 3. S. 3–7.

3. Onyshchuk S. V., Belousenko M. V. Ystorycheskye typy obshchestvennoho vseproyzvodstva: polytskonomyia myrovoho ystorycheskoho protsessa. 2–e yzd. Donetsk : RYA Don HTU, 1999. 152 s.

4. Predborskyi V. A. Teoriia tinovoi ekonomiky v umovakh transformatsiinykh protsesiv : monohrafiia. K. : Zadruha, 2014. 400 s.

5. Potemkyn A. Элитная экономика. М. : YNFRA–M, 2001. 360 s.

6. Svidzynskyi A. V. Synerhetychna kontseptsiiia kultury. Lutsk, 2008. 695 s.

7. Predborskyi V. A. Puchok prychnyn tinizatsii vlady v Ukraini yak instrumentarii adekvatnoho doslidzhennia. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini : zb. nauk. pr. Derzhavnoho nauk.–doslid. in–tu informatyzatsii ta modeliuвання ekonomiky. 2020. № 1. S. 7–16.

8. Yanevskyi D. B. Zahublena istoriia vtrachenoї derzhavy. Kharkiv : Folio, 2009. 252 s.

9. Nasledye ymperiyi y budushchee Rossyy / Pod red. A. Y. Myllera. M. : Fond «Lyberalnaia myssyia» ; Novoe lyteraturnoe obozrenye, 2008. 528 s.

10. Blan E. Rodom iz KHB. Systema Putina. K. : Tempora, 2009. 360 s.

11. Zharovska H. P. Transnatsionalna zlochyinnist orhanizatsii yak realna zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. 2014. Vyp. 27. T. 3. S. 33–37.

12. Predborskyi V. A. Suchasna forma vitchyznianoho tinovoho parasuspiilstva. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini : zb. nauk. pr. Nauk.–doslidn. eконом. in–tu Min–va ekonomiky Ukrainy. K., 2016. Vyp. 3. S. 9–13.

13. Predborskyi V. A. Iierarkhichni struktury tinovoi zalezhnosti. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini : zb. nauk. prats Nauk.–dosl. eконом. in–tu Ministerstva

ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. Kyiv, 2017. Vyp. 6. S. 3–8.

14. Koulman Dzh. Yerarkhyia zahovorshchikov. Komytet Trekhsot. M.: «Drevnee y sovremennoe», 2011. 616 s.

Дані про автора

Предборський Валентин Антонович,

професор кафедри економічної теорії, Національний авіаційний університет, д.е.н., професор
e-mail: prvika2015@gmail.com

Данные об авторе

Предборський Валентин Антонович,

професор кафедри економічної теорії, Національний авіаційний університет, д.е.н., професор
e-mail: prvika2015@gmail.com

Data about the author

Valentin Predborskiy,

professor of the department economic theory NAU, doctor of economics, professor
e-mail: prvika2015@gmail.com

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4244209>

БЕГМА В.М.
РАДОВ Д.Г.

Науково–технічна політика ЄС у галузі оборони: можливості для України

Предмет дослідження – науково–технічна та інноваційна політика країн ЄС у сфері оборони.

Метою написання статті є визначення можливостей науково–технічного співробітництва України з країнами ЄС у оборонній галузі на основі дослідження шляхів та напрямків розвитку європейської оборонної промисловості.

Методологія проведення роботи – методи аналізу та синтезу (при систематизації інноваційної діяльності в європейській оборонній промисловості); метод системного узагальнення – для визначення особливостей та проблем співпраці між Україною та Європейським оборонним агентством.

Результати роботи – визначено зростаючу роль інноваційного розвитку в системі міжнародного військово–технічного співробітництва. Відзначено, що різниця між оборонною та цивільною наукою і технологіями фактично зникають, при чому, швидкість цивільного технологічного процесу буде прогнозовано неухильно збільшуватися.

Доведено, що формування спільного європейському ринку озброєнь вимагає нових, більш ліберальних правил гри, які б значно підвищили рівень конкуренції на ньому і посилили позиції європейських країн на світовому ринку ОВТ. Показано, що спільні оборонні програми в рамках ЄС дозволяють об'єднувати і перерозподіляти зусилля задля збільшення військових можливостей і авторитету ЄС.

Визначено, що для розвитку національного ОПК на основі інвестиційно–інноваційних стратегій об'єктивно необхідно використовувати досвід європейських країн, що дасть змогу комплексного та раціонального використання наявних потенціалів фундаментальної та прикладної науки, промислового виробництва, системи підготовки кадрів та інвестиційних ресурсів з виробництва нових ОВТ.

Галузь застосування результатів. Економічна галузь: міжнародні економічні відносини.

Висновки – дослідження шляхів та напрямків розвитку європейської оборонної промисловості дасть змогу визначити найбільш ефективні галузеві форми та методи для більш ефективного науково–технічного співробітництва України з країнами ЄС.

Ключові слова: воєнна промисловість, продукція військового призначення, Європейський Союз, Європейське оборонне агентство, озброєння та військова техніка, воєнний сектор економіки, науково–технічна політика, науково–дослідні та дослідно–конструкторські роботи, оборонно–промислова політика.

Научно–техническая политика ЕС в области обороны: возможности для Украины

Предмет исследования – научно–техническая и инновационная политика стран ЕС в сфере обороны.

Целью написания статьи является определение возможностей научно–технического сотрудничества Украины со странами ЕС в оборонной отрасли на основе исследования путей и направлений развития европейской оборонной промышленности.

Методология проведения работы – методы анализа и синтеза (при систематизации инновационной деятельности в европейской оборонной промышленности); метод системного обобщения – для определения особенностей и проблем сотрудничества между Украиной и Европейским оборонным агентством.

Результаты работы – определено растущую роль инновационного развития в системе международного военно–технического сотрудничества. Отмечено, что разница между оборонной и гражданской наукой и технологиями фактически исчезают, причем, скорость гражданского технологического процесса прогнозируется неуклонно увеличиваться.

Доказано, что формирование общего европейского рынка вооружений требует новых, более либеральных правил игры, которые бы значительно повысили уровень конкуренции на нем и усилили позиции европейских стран на мировом рынке ВВТ. Показано, что совместные оборонные программы в рамках ЕС позволяют объединять и перераспределять усилия для увеличения военных возможностей и авторитета ЕС.

Определено, что для развития национального ОПК на основе инвестиционно–инновационных стратегий объективно необходимо использовать опыт европейских стран, что позволит комплексному и рациональному использованию имеющихся потенциалов фундаментальной и прикладной науки, промышленного производства, системы подготовки кадров и инвестиционных ресурсов по производству новых ВВТ.

Область применения результатов. Экономическая отрасль: международные экономические отношения.

Выводы – исследование путей и направлений развития европейской оборонной промышленности позволит определить наиболее эффективные отраслевые формы и методы для более эффективного научно–технического сотрудничества Украины со странами ЕС

Ключевые слова: военная промышленность, продукция военного назначения, Европейский Союз, Европейское оборонное агентство, вооружение и военная техника, военный сектор экономики, научно–техническая политика, научно–исследовательские и опытно–конструкторские работы, оборонно–промышленная политика.

EU science and technology policy in the field of defense: opportunities for Ukraine

The subject of the research is the scientific, technical and innovation policy of the EU countries in the field of defense.

The purpose of writing the article is to determine the possibilities of scientific and technical cooperation of Ukraine with the EU countries in the field of defense based on the study of ways and directions of development of the European defense industry.

Methodology of work – methods of analysis and synthesis (in the systematization of innovation in the European defense industry); method of systematic generalization – to determine the features and

problems of cooperation between Ukraine and the European Defense Agency.

Results of work – *The growing role of innovative development in the system of international military–technical cooperation is determined. It is noted that the difference between defense and civil science and technology is actually disappearing, and the speed of the civil technological process is projected to increase steadily.*

It is proved that the formation of a common European arms market requires new, more liberal rules of the game, which would significantly increase the level of competition in it and strengthen the position of European countries in the global weapons market. It has been shown that joint defense programs within the EU make it possible to unite and redistribute efforts to increase the EU's military capabilities and authority.

It is determined that for the development of national defense industry on the basis of investment and innovation strategies it is objectively necessary to use the experience of European countries, which will allow integrated and rational use of existing potentials of basic and applied science, industrial production, training and investment resources.

Field of application of results. *Economic sector: international economic relations.*

Conclusions – *research of ways and directions of development of the European defense industry will allow to define the most effective branch forms and methods for more effective scientific and technical cooperation of Ukraine with the EU countries.*

Key words: *military industry, military products, European Union, European Defense Agency, armaments and military equipment, military sector of economy, scientific and technical policy, research and development, defense and industrial policy.*

Постановка проблеми. Від початку російської агресії в Україні ще більшої гостроти набула проблема оснащення власних збройних сил новітнім озброєнням та військовою технікою. Оскільки вітчизняний ОПК не спроможний повною мірою забезпечити ними ЗСУ, належало здійснити закупівлі зразків та систем озброєння за кордоном. Такий підхід може бути виправданий, адже у світі не існує країни, яка б самостійно, у режимі повного замкненого циклу, виробляла всю необхідну номенклатуру озброєння та військової техніки (ОВТ).

Проте, від самого початку, попри політичну підтримку України з боку її союзників із країн НАТО, перемовини щодо надання Україні сучасного озброєння просувались складно. Зважаючи на це стає очевидним, що для забезпечення ЗСУ новітнім озброєнням має бути пріоритетним стимулювання вітчизняної науки та промисловості.

Основою ж для отримання сучасних технологій в усі часи є наукові дослідження та дослідно конструкторські роботи (НДДКР), які мають відбуватися як у цивільному так у військовому секторах виробництва. Витрати на фундаментальні та прикладні дослідження, як і раніше, залишаються основним показником технологічного рівня промислового сектору економіки в цілому. Саме витрати на НДДКР дають змогу оцінити майбутнє будь-

якого сектору виробництва, у тому числі і військового та визначити напрямки його розвитку.

Задекларувавши курс України на інтеграцію з ЄС треба усвідомити, що реформи оборонного сектору завжди були нерозривною частиною інтеграційного процесу усіх держав, які вступали до ЄС. Однією з важливих їх складових є реформа оборонно–промислового комплексу. В Україні оборонна промисловість є важливою частиною економіки. Тому інтеграція України до європейських структур має охоплювати і цей сектор також, його реформування, модернізацію та включення до європейського економічного життя. Стабільно високий науково–виробничий потенціал цієї галузі в Україні дає можливість зробити співробітництво з європейськими партнерами взаємно корисним та привабливим.

Враховуючи проблеми українських підприємств ОПК, а саме, недостатність обігових коштів та відсутність у державному оборонному замовленні витрат на нові дослідно–конструкторські роботи, наші виробники змушені шукати різні шляхи залучення додаткових коштів в оновлення основних фондів, розробку нового озброєння та сучасних технологій тощо. І саме співпраця з європейськими партнерами у науково–технічній галузі розглядається як один із головних напрям-

мів підтримки власного виробництва на високому інноваційному рівні. При цьому така співпраця повинна дедалі більшою мірою зосереджуватись на спільних розробках та спільному виробництві ОВТ, а також на залученні українських виробників до участі у спільних науково-дослідних та дослідно-конструкторських роботах.

Для оцінки можливостей науково-технічного співробітництва України з країнами ЄС слід дослідити шляхи та напрямки розвитку європейської оборонної промисловості, що дасть змогу визначити найбільш ефективні галузеві форми та методи такої співпраці.

Аналіз досліджень та публікацій. Актуальність і необхідність активізації військово-технічного співробітництва (ВТС) України і ЄС підтверджується дослідженнями провідних вітчизняних вчених та експертів таких як, В. Бадрак, С. Згурець, В. Лаптічук, Л. Поляков, І. Ханін, О. Феденко, [1 – 7] та інші. Вони, як правило, розглядають сучасну архітектуру загальноєвропейської безпеки, включення до якої повністю відповідає національним інтересам України. Авторами наголошується, що військовий сегмент європейської інтеграції України є важливою частиною співробітництва України і ЄС.

Водночас авторами також приділяється належна увага співробітництву у сфері експортного контролю, розбудові збройних сил, фокусується увага на імплементації в Україні міжнародних стандартів, кооперації у розробці та виробництві озброєнь і військової техніки.

Проте оцінка можливостей у науково-технічному співробітництві України з країнами ЄС та залучення підприємств нашого ОПК до спільних з ЄС програм та НДДКР щодо розробки нового ОВТ та технологій потребує більш глибокого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Європейська оборонна промисловість є важливою складовою політики безпеки ЄС як у стратегічному, так і в економічному планах. Обсяг її продукції складає близько 100 млрд. євро на рік при створенні 1,7 млн. прямих та опосередкованих робочих місць [8].

На відміну від інших галузей особливістю військової промисловості є те, що вона складається з багатьох різних промислових секторів, технологій та суб'єктів, задіяних у виробництві. Вона не може розглядатися як окремий сектор по відношенню до інших промислових секторів, як, наприклад, хімічна чи машинобудівна. Це конгло-

мерат компаній, які разом складають ланцюг постачання для військових потреб. Отже військова промисловість уміщує всі галузі промисловості та технології, які виробляють товари та послуги (у тому числі подвійного призначення) для потреб оборони. Електроніка, інформаційні технології, логістика давно вже є частиною цього сектора. При цьому, цивільне виробництво часто стає основою для виробництва різного ОВТ.

Досліджуючи еволюцію розвитку європейського ОПК за останні десятиліття, слід зазначити, що після закінчення холодної війни європейські оборонні бюджети значно скоротилися, оскільки держави почали використовувати так звані «дивіденди миру» і зменшувати витрати на оборонні потреби. У той же час, зусилля у сфері оборони та безпеки були зосереджені на експедиційних, гуманітарних та миротворчих операціях. Проте, витрати на закупівлю нового озброєння були скорочені через загальне зменшення витрат на оборону та збільшення витрат на персонал і особовий склад МО більшості європейських країн. Основна вимога північноатлантичного альянсу щодо розподілу військового бюджету – а саме, 50% на персонал, 30% на технічне обслуговування техніки та 20% на закупівлю нового озброєння – не виконувалось.

При цьому, зосередженість на власних оборонних проектах, відсутність спільних багатонаціональних програм ЄС щодо розвитку ОВТ та дублювання зусиль у сфері НДДКР, придбання та технічного обслуговування озброєння призвели до неефективного використання коштів [9].

Разом із тим, прагнення до стратегічної автономії, занепокоєння з приводу будь-якого потенційного послаблення трансатлантичного партнерства, невизначеність щодо залежності від неєвропейських союзників (у першу чергу США) у сфері безпеки та схвильованість з приводу політичної єдності у середині самої ЄС та НАТО сприяли розумінню необхідності більш тісного співробітництва в межах союзу задля розбудови єдиної сучасної науково-промислової бази.

З метою подолання вищезазначених проблем та підтримки держав-членів в удосконаленні європейського оборонного потенціалу у 2004 році було створено Європейське оборонне агентство (ЄОА). Головними завданнями якого стали:

– розвиток можливостей європейської оборонної промисловості;

– сприяння військово–технічному співробітництву в середині ЄС;

– створення єдиного європейського конкурентоздатного ринку ОБТ;

– збільшення ефективності європейських оборонних досліджень, реалізація спільних НДДКР, розвиток технологій.

У липні 2006 року на європейському ринку військової продукції набув чинності «Добровільний кодекс поведінки у сфері торгівлі озброєнням». Його завдання – створити єдиний ринок ОБТ Євросоюзу. Кодекс не припускає участі в конкурсах компаній, які не представляють країни ЄС.

У вересні 2006 року ЄОА затвердив документ «Характеристики майбутньої стійкої європейської оборонної технологічної бази», пріоритетне значення в якому надається розробці та впровадженню нових технологій.

У 2007 році країни – члени ЄС ухвалили Стратегію розвитку європейської технологічної виробничої бази у сфері оборони (EDTIB). Цей документ став певним орієнтиром як для країн–членів так і для Європейського парламенту (ЄП) та Європейської комісії (ЕК), в основі якого лежить спільна оборонна політика та створення єдиної оборонної промислової бази в середині ЄС.

На думку авторів стратегії, поступова інтеграція національних ОПК повинна була усунути дублюючі розробки, забезпечити надійність постачань необхідного озброєння та комплектуючих на європейському рівні та слугувати політичним цілям зміцнення європейської безпеки.

Фінансово–економічна криза 2008 року змусила більшість країн ЄС скорочувати власні військові бюджети, що не могло не позначитись на впровадженні у життя основних принципів розвитку єдиної європейської оборонної промисловості, закладених у вище зазначеній стратегії.

Проте, з кінця 2013 року картина почала змінюватись. Через поступове відновлення економіки після подолання фінансової кризи та зростання безпосередніх зовнішніх та внутрішніх загроз європейській безпеці загальні витрати на оборону у Європі збільшилися майже вдвічі [10].

Починаючи з 2014 року, після початку агресії Російської Федерації проти України, геополітична і безпекова ситуація довкола Європейського Союзу суттєво змінилася. Відтоді витрати країн–членів ЄС почали зростати і у 2017–му вже сягнули 2% ВВП. При цьому збільшення військових

бюджетів не завжди призводило до збільшення витрат на НДДКР та закупівлі нового озброєння. Державні інвестиції у дослідження та нове озброєння залишалися низькими і становили приблизно 9% від загальних витрат ЄС на оборону [11].

Загальноєвропейське скорочення оборонних витрат та низький рівень інвестицій у розвиток ОБТ протягом двох останніх десятиліть призвели до зменшення виробничих можливостей та скорочення висококваліфікованих кадрів в оборонній промисловості.

Тим часом вироблення нового комплексного бачення своєї зовнішньої політики і політики безпеки та виведення його на більш високий глобальний рівень посприяло наданню нового імпульсу й розвитку європейських оборонних можливостей, у тому числі новим науковим розробкам та створенню нового ОБТ. Що й було закладено у схваленій у червні 2016 року Глобальній стратегії ЄС «Спільне бачення, Спільна дія: Сильніша Європа» (EU Global Strategy «Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe», EUGS). На основі цієї стратегії створені декілька нових інструментів співробітництва в рамках ЄС. Серед таких, що сприяють саме активізації науково–технічній діяльності, слід виділити наступні:

Постійна структурована співпраця в області оборони (PESCO). У грудні 2017 року під впливом кібератак і агресивної поведінки Російської Федерації 25 із 28 країн – членів ЄС підписали угоду про постійну структуровану співпрацю в області оборони (PESCO), взявши на себе зобов'язання виділяти не менше 20% оборонних витрат на закупівлі нового озброєння, наукові дослідження та розробки нових технологій та не менше 2% оборонного від бюджету на НДДКР.

Сприяючи розвитку спільних науково–технічних можливостей країн – членів ЄС у березні 2018 року було затверджено перший перелік із 17 науково–дослідних проектів, що підтримуватиметься ЄОА, а 19 листопада 2018 року було затверджено другий перелік – ще з 17–ти додаткових проектів.

У цілому на кінець 2019 року ЄОА через PESCO управляло 113 спеціальними програмами та проектами у сфері НДДКР, а також більш як 200 іншими видами діяльності, пов'язаними з дослідженнями та розвитком технологій у оборонній промисловості. Ще 30 нових НДДКР на загальну суму 258 млн євро. було підготовлено для реалі-

зації у 2020 році [12]. Важливим кроком на шляху розвитку спільних оборонних можливостей країн ЄС став запуск у 2019 році першого повного циклу Координованого щорічного огляду (CARD) після його пробного запуску роком раніше. На основі цього огляду будуть визначатися майбутні тенденції розвитку оборонних технологій та формуватися план наукових досліджень на кожний наступний рік.

CARD буде аналізувати тенденції щодо витрат на оборону серед держав-членів, збираючи фактичні та прогнозовані показники бюджету для кожної сфери, що стосується розвитку військової спроможності (сухопутна, повітряна, морська, спільна тощо). Цей підхід повинен конкретно показати, куди національні міністерства оборони вкладають свої гроші (літаки, бронетехніка, військові кораблі тощо).

Майбутній стратегічний огляд PESCO у 2020 році та наступний звіт CARD (листопад 2020 року) окреслять можливості та визначать наступні кроки щодо напрямків розвитку та строків виконання НДДКР на наступний період [13].

Підготовча дія з питань оборонних досліджень (PADR). Створена у червні 2017 року PADR має на меті продемонструвати додаткову цінність оборонних досліджень, що підтримуються ЄС, та підготувати майбутню Європейську програму оборонних досліджень (ЄПОД) як частину наступної багаторічної фінансової програми ЄС на 2021–2027 роки. На оборонні дослідження в межах PADR було виділено 90 млн євро на три роки. Бюджет був розподілений наступним чином:

- 25 млн євро у 2017 році;
- 40 млн євро у 2018 році;
- 25 млн євро у 2019 році.

Більшість досліджень, що фінансувалися протягом цих трьох років, відносилися до НДДКР з високим ступенем ризику та з великою віддачою у разі їх успішного виконання. Профінансовані проекти здебільшого являли собою розробку технологій із високим руйнуючим потенціалом, які можуть дати поштовх розвитку озброєння у різних напрямках, таких як автономне позиціонування, навігацію, штучний інтелект, квантові технології, збільшення індивідуальних можливостей солдата тощо.

Серед НДДКР, спрямованих на розробку нового ОВТ, слід відзначити роботи, присвячені створенню нових універсальних радіотехнічних систем, безпілотних літальних апаратів та європейської лазерної зброї.

Європейський фонд оборони (European Defence Fund). Із метою надання фінансової підтримки державам – членам ЄС, а саме щоб допомогти їм ефективніше витратити кошти платників податків, скоротити дублювання витрат і отримати краще співвідношення ціни і якості, Єврокомісія 7 червня 2017 року висунула пропозицію щодо створення Європейського оборонного фонду.

До затвердження його регламенту у квітні 2019 року, відповідно до якого Фонд працюватиме на після 2020 року, працювала Європейська програма розвитку оборонної промисловості з бюджетом в 590 млн євро, з яких 90 млн євро призначені для дослідницьких робіт, на період 2017–2019 рр. та 500 млн євро – для розвитку оснащення і технологій на період 2019–2020 рр.

Починаючи з 2021 і до 2027 року бюджет Фонду складатиме 13 млрд євро. При цьому, на виробництво важкої військової техніки, зокрема бронетехніки, авіаційного озброєння, озброєння ППО, Єврокомісія передбачила 8,9 млрд євро. На інші дослідження в області оборони, а саме, робототехніку та на створення безпілотних літальних апаратів (БПЛА) тощо, передбачено 4,1 млрд євро. Це становить 500 млн євро на наукові дослідження та 1 млрд євро на розвиток ОВТ щорічно. Проекти можуть отримати до 100% фінансування наукових досліджень та від 20% до 80% на розробку озброєння [14].

Крім того, Європейський фонд оборони має на меті також доповнити інші програми ЄС спрямовані на підвищення оборонних можливостей країн – членів та включатиме два головних напрями фінансування:

Дослідження: Дослідницький аспект Фонду вже реалізується. Починаючи з 2017 року, ЄС вперше запропонувало гранти для спільних досліджень у галузі інноваційних оборонних технологій та повністю і безпосередньо фінансуються з бюджету ЄС. Проекти, що мають право на фінансування ЄС, будуть зосереджені на пріоритетних областях, які раніше були узгоджені державами – членами ЄС, і, як правило, можуть включати електроніку, матеріали, зашифроване програмне забезпечення або робототехніку.

Розвиток та придбання: Фонд пропонуватиме стимули для держав-членів співпрацювати щодо спільного розвитку та придбання ОВТ та технологій шляхом співфінансування з бюджету ЄС та країн-членів які можуть, наприклад, спільно

інвестувати у розвиток безпілотної технології або супутникового зв'язку, або спільно здійснювати закупівлю будь-якого зразка ОВТ, щоб зменшити власні витрати.

Для активізації та заохочення наукових досліджень у країнах ЄС, починаючи з 2018 року, Європейським оборонним Агентством засновано Премію за найкращі оборонні інновації [15].

Премія за 2020 рік оголошується за інноваційні рішення щодо боротьби з безпілотними літальними апаратами (БПЛА), захисту нерухомих та рухомих платформ носіїв озброєння, створення сучасних засобів РЕБ. Очікується, що запропоновані ідеї будуть реалізовані до 2030 року та сприятимуть зміцненню європейської обороноздатності.

Слід звернути увагу на те, що даний конкурс відкритий не тільки для спеціалізованих оборонних компаній, а й для компаній та дослідницьких інститутів інших галузей у Європі. Мета цієї Премії полягає у тому, щоб охопити якомога більше інноваційних розробників та виробників, особливо малих та середніх підприємств, а також дослідницькі організації та університети, які зазвичай не беруть участі у традиційних дослідженнях та розробках в області оборони. При цьому, особливо вітаються заявки від новаторів та дослідників цивільного та комерційного призначення.

Отже, головною метою динамічного розвитку оборонної промисловості ЄС, як основи військового потенціалу Співтовариства, є формування єдиної технологічної та індустріальної бази ЄС, яка в майбутньому забезпечить суттєві зміни в індустріальному ландшафті Європи і буде здатна не лише повністю задовольняти потреби компонентів військового потенціалу ЄС, але й відігравати важливу роль в зміцненні та розвитку військового потенціалу НАТО. Реалізація такої стратегії вимагала формування ефективного механізму координації зусиль країн ЄС в сфері військово-промислової політики. Таким механізмом стало Європейське оборонне агентство.

Проте, оцінюючи зусилля ЄОА спрямовані на розвиток загальноєвропейської оборонно-промислової бази слід зазначити, що вони стикаються з проблемами, пов'язаними з відмінностями оборонного планування в між трьома рівнями європейської оборонної політики – національним, ЄС та НАТО. Якщо окремі країни надають пріоритет розвитку та підтримці власному промислово-технологічному потенціалу, зусилля

НАТО зосереджуються на збільшенні його військової потужності а ЄС націлений на багатонаціональне співробітництво.

Ще одна проблема, що може стати на заваді сталого розвитку європейської оборонної промисловості, – це скорочення висококваліфікованих кадрів, яка безпосередньо пов'язана зі зменшенням витрат на нові програми придбання ОВТ та інвестицій у НДДКР за останні десятиліття. Ця проблема ще посилюється демографічною ситуацією в Європі, зростаючою конкуренцією за кваліфіковану робочу силу у цивільній промисловості, попитом на фахівців у неєвропейських економіках [16].

Зрештою, знайдені відповіді щодо подолання вищезазначених проблем допоможуть формувати стратегічну автономію Європи та зміцнення її оборонного потенціалу.

Щодо співробітництва компаній воєнної промисловості України та ЄС

Для України на сучасному етапі реформування оборонного сектору країни важливим є використання можливостей співпраці з Європейським оборонним агентством, особливо в сфері інноваційного розвитку. Правові основи для розвитку такого співробітництва Україна в статусі третьої країни має відповідно до Рамкової угоди між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства [17].

При цьому Україні слід активно розвивати різноманітні форми співпраці на рівні малого та середнього бізнесу у конкретних проектах. В цьому контексті слід відзначити, що на даний час військово-технічне співробітництво України з країнами ЄС регулюється Спільною позицією 2008/944/CFSP, яка визначає загальні правила контролю за експортом військових технологій та обладнання з третіми країнами.

Для України такий правовий механізм є малоефективним, оскільки ЄС у відносинах з третіми країнами уникає необхідності брати на себе зобов'язання юридичного характеру і в зв'язку з цим вважає недоцільним створення спільного механізму щодо військово-технічного співробітництва з Україною.

Разом із тим, серйозними проблемами, що заважають повноцінній співпраці між Україною та іншими зарубіжними партнерами, у тому числі і ЄС, є недосконалість українського законодавства щодо захисту прав на інтелектуальну власність та законодавча заборона створення спіль-

них підприємств і неможливості участі державних підприємств ОПК у реалізації міжнародних проєктів через створення господарських організацій із залученням іноземних інвестицій в українську оборонну промисловість.

Ухвала законопроекту «Про військово–технічне співробітництво» та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій в ОПК покликані усунути вище зазначені проблеми та сприяти адаптації української оборонної промисловості до вимог ЄС та зрештою збільшать можливості підприємств щодо військово–технічної та науково–технічної співпраці з європейськими партнерами.

Висновки

1. Швидке застосування технологій в умовах глобального світу стає ключовим фактором розвитку військово–технічного потенціалу. Особливістю цього процесу стає той факт, що різниця між оборонною та цивільною наукою і технологіями фактично зникають, остання стає більш значущою для реалізації оборонних потреб і швидкість цивільного технологічного процесу буде прогнозовано неухильно збільшуватися.

Сьогодні значно зростає роль інноваційного розвитку в системі міжнародних відносин безпеки. Інновації, в першу чергу технологічні, стають ключовим фактором масштабних структурних перетворень як на національному, так і на глобальному міжнародному рівні.

2. Формування спільного європейському ринку озброєнь вимагає нових, більш ліберальних правил гри, які б значно підвищили рівень конкуренції на ньому і посилили позиції європейських країн на світовому ринку ОВТ.

Досвід ЄС у питаннях економічного розвитку свідчить, що малий та середній бізнес із притаманною йому гнучкістю, маневреністю та оперативною реакцією на постійні зміни економічного середовища, сприяє розвитку конкурентного середовища. Тому одним із пріоритетів військово–промислової політики Європейського Союзу є підтримка малого та середнього бізнесу як важливих чинників для інноваційного розвитку та зростання конкурентоспроможності європейської військово–промислової бази.

3. Спільні оборонні програми в рамках ЄС впливають на взаємовідносини між країнами, оскільки

ки вони дозволяють об'єднувати і перерозподіляти зусилля, щоб заповнити існуючі прогалини в секторі безпеки та оборони, ніж окремо взяті національні рішення, і можуть сприяти збільшенню військових можливостей і авторитету ЄС.

Однак у таких підприємств доволі низький потенціал у зовнішнь–економічній діяльності через невеликі обсяги виробництва. Крім того, угоди між учасниками ЄС займають більше часу, ніж зазвичай, через національні вимоги, які кожна з країн намагається відстоювати. Тим не менш, програми співробітництва ЄС хоча не є кращими варіантами, проте вони єдині дозволяють знаходити консенсус.

4. Для розвитку національного ОПК на основі інвестиційно–інноваційних стратегій об'єктивно необхідно використовувати досвід європейських країн, що дасть змогу комплексного та раціонального використання наявних потенціалів фундаментальної та прикладної науки, промислового виробництва, системи підготовки кадрів та інвестиційних ресурсів з виробництва нових ОВТ.

При цьому, однією з умов сталого розвитку науково–промислової бази українських підприємств є не тільки збільшення витрат на національну оборону й зміна структури фінансування державного оборонного замовлення на користь НДДКР та закупівлю і модернізацію ОВТ.

5. Стратегічним же завданням для держави є створення інвестиційної системи, яка б забезпечувала спроможність самофінансування оборонних підприємств і організацій, а в разі необхідності – залучення зовнішнього фінансування (банківські кредити, випуск акцій, облігацій тощо) без державних гарантій, та удосконалення національного законодавства з метою приведення його відповідно до вимог ринку.

Список використаних джерел

1. Бадрак В. Стратегічні партнери України у військово–технічному співробітництві / В. Бадрак; Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/cacds/resu/1020a.html>. (дата звернення 18.04.2020)

2. Поляков С.Ю. Військове співробітництво України і Європейського Союзу як фактор зміцнення законності і правопорядку в Збройних Силах України // Форум права. – 2013. – №1. – С. 788–792.

3. Потенціали співробітництва України з ЄС у сфері безпеки / В. Бадрак, С. Згурець, В. Лаптічук, Л. Поля-

ков; Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння для фонду Кондрада Аденауєра [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.kas.de/wf/doc/kas_34635-1522-13-30.pdf?130606101729 (дата звернення 18. 04 2020)

4. Білетов В.І. Стратегія військово-технічного співробітництва Збройних Сил України в умовах їх євроінтеграції та переходу на євростандарти / В.І. Білетов, М.А. Закалад, О.П. Пивовар, Т.О. Ворона // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Націон-го універ-у оборони України ім. І. Черняхівського. – 2014. – №3(52). – С. 122–126.

5. Ханін І. Г. Напрями активізації військово-технічного співробітництва між Україною та європейським союзом / І. Г. Ханін // Ефективна економіка. – 2015. – №7. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=7&y=2015> (дата звернення 20. 04 2020)

6. Феденко О. В., Сальник Ю. П. Україна і Європейське оборонне агентство / Військово-технічний збірник Академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного. – 2011. – №1(4). – С. 106 – 111.

7. Пошедін О.І. Воєнна безпека України в контексті співробітництва з Європейським Союзом / О.І. Пошедін // Вісник НАДУ. – 2014. – №3. – С. 53–59.

8. European Commission. 2017d. 'Blueprint for Sectoral Cooperation on Skills: Responding to Skills Mismatches at Sectoral Level.' As of 28 September 2018. Режим доступу: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1415&langId=en>. (дата звернення 21. 04 2020)

9. RAND Europe analysis of NATO. 2017. 'Defense expenditure data of NATO countries'. As of 21st December 2018. Режим доступу: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_03/20170313_170313-pr2017-045.pdf. (дата звернення 24. 04 2020)

10. Eurostat. 2018. 'Government expenditure on defense.' As of 28 September 2018. Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-plained/index.php/Government_expenditure_on_defence. (дата звернення 24. 04 2020)

11. Eurostat. 2018. 'Government expenditure on defence.' As of 28 September 2018. Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_defence; Council of the European Union. 2017. Notification on Permanent Structured Cooperation (PESCO). As of 21 December 2018. Режим доступу: <https://www.consilium.europa.eu/media/31511/171113-pesco-notification.pdf> (дата звернення 24. 04. 2020)

12. Режим доступу: <https://eda.europa.eu/docs/default-source/eda-annual-reports/eda-2019-annual-report>. (дата звернення 24. 04. 2020)

13. CARD's on the table: fostering coherent defence capability development in Europe: What to expect from the first formal Coordinated Annual Review on Defence (CARD). Режим доступу: <https://eda.europa.eu/docs/default-source/eda-magazine/edm18-magazine>. (дата звернення 05. 05. 2020)

14. Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/political/567393.html>. (дата звернення 05. 05. 2020)

15. Режим доступу: <https://www.eda.europa.eu/info-hub/press-centre/latest-news/2020/03/26/call-issued-for-eda-defence-innovation-prize-2020>. (дата звернення 08. 05. 2020)

16. Vision on defence related skills for Europe today and tomorrow January 2019. Режим доступу: https://eu-ems.com/event_images/Downloads/1%20Main%20report.pdf. (дата звернення 08. 05. 2020)

17. Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами про Рамкову угоду між Україною та Європейським Співтовариством про загальні принципи участі України в програмах Співтовариства від 22 листопада 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – №81. – С.12.

References

1. Badrak V. Stratehichni partnery Ukrainy u viys'kovo-tekhnichnomu spivrobotnytstvu / V. Badrak; Tsentr doslidzhen' armiyi, konversiyi ta rozzbroynnya [Elektronnyy resurs] // Rezhym dostupu: <http://old.niss.gov.ua/cacds/resu/1020a.html>.

2. Polyakov S.YU. Viys'kove spivrobotnytstvo Ukrainy i Yevropeys'koho Soyuzu yak faktor zmitsnennya zakonnosti i pravoporyadku v Zbroynykh Sylakh Ukrainy // Forum prava. – 2013. – №1. – S. 788–792.

3. Potentsialy spivrobotnytstva Ukrainy z YES u sferi bezpeky / V. Badrak, S. Zhurets', V. Laptiy-chuk, L. Polyakov; Tsentr doslidzhen' armiyi, konversiyi ta rozzbroynnya dlya fondu Kondrada Adenauyera [Elektronnyy resurs] // Rezhym dostupu: http://www.kas.de/wf/doc/kas_34635-1522-13-30.pdf?130606101729

4. Biletov V.I. Stratehiya viys'kovo-tekhnichnoho spivrobotnytstva Zbroynykh Syl Ukrainy v umovakh yikh yevrointehratsiyi ta perekhodu na yevrostandarty / V.I. Biletov, M.A. Zakalad, O.P. Pyvovar, T.O. Vorona // Zbirnyk naukovykh prats' Tsentru voyenno-stratehichnykh doslidzhen' Natsion-ho univer-u obrony Ukrainy

iny im. I. Chernyakhovskoho. – 2014. – №3(52). – S. 122–126.

5. Khanin I. H. Napryamy aktyvizatsiyi viys'kovo–tekhnichnoho spivrobotnytstva mizh Ukrainoyu ta yevropeys'kym soyuzom / I. H. Khanin // Efektyvna ekonomika. – 2015. – №7. Rezhym dostupu: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=7&y=2015>

6. Fedenko O. V., Sal'nyk YU. P. Ukrayina i Yevropeys'ke oboronne ahent·stvo / Viys'kovo–tekhnichnyy zbirnyk Akademiyi sukhoputnykh viys'k imeni Petra Sahaydachnoho. – 2011. – №1(4). – S. 106 – 111.

7. Poshedin O.I. Voyenna bezpeka Ukrainy v konteksti spivrobotnytstva z Yevropeys'kym Soyuzom / O.I. Poshedin // Visnyk NADU. – 2014. – №3. – S. 53–59.

8. European Commission. 2017d. 'Blueprint for Sectoral Cooperation on Skills: Responding to Skills Mismatches at Sectoral Level.' As of 28 September 2018. Rezhym dostupu: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1415&langId=en>.

9. RAND Europe analysis of NATO. 2017. 'Defense expenditure data of NATO countries'. As of 21st December 2018. Rezhym dostupu: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_03/20170313_170313-pr2017-045.pdf.

10. Eurostat. 2018. 'Government expenditure on defence.' As of 28 September 2018. Rezhym dostupu: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_defence.

11. Eurostat. 2018. 'Government expenditure on defence.' As of 28 September 2018. Rezhym dostupu: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_defence; Council of the European Union. 2017. Notification on Permanent Structured Cooperation (PESCO). As of 21 December 2018. Rezhym dostupu: <https://www.consilium.europa.eu/media/31511/171113-pesco-notification.pdf>

12. Rezhym dostupu: <https://eda.europa.eu/docs/default-source/eda-annual-reports/eda-2019-annual-report>.

13. CARD's on the table: fostering coherent defence capability development in Europe: What to expect from

the first formal Coordinated Annual Review on Defence (CARD). Rezhym dostupu: <https://eda.europa.eu/docs/default-source/eda-magazine/edm18-magazine>.

14. Rezhym dostupu: <https://interfax.com.ua/news/political/567393.html>.

15. Rezhym dostupu: <https://www.eda.europa.eu/info-hub/press-centre/latest-news/2020/03/26/call-issued-for-eda-defence-innovation-prize-2020>.

16. Vision on defence related skills for Europe today and tomorrow January 2019. Rezhym dostupu: https://eu-ems.com/event_images/Downloads/1%20Main%20report.pdf.

17. Protokol do Uhody pro partnerstvo i spivrobotnytstvo mizh Ukrainoyu i Yevropeys'kymy Spivtovarystvamy ta yikh derzhavamy–chlenamy pro Ramkovu uhodu mizh Ukrainoyu ta Yevropeys'kym Spivtovarystvom pro zahal'ni pryntsyupy uchasti Ukrainy v prohramakh Spivtovarystva vid 22 lystopada 2010 r. // Ofitsiyyny visnyk Ukrainy. – 2011. – №81. – S.12.

Дані про авторів

Бегма Віталій Миколайович,

доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник НІСД

Радов Денис Георгійович,

кандидат економічних наук, співробітник КМУ

Данные об авторах

Бегма Виталий Николаевич,

доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник НИСИ

Радов Денис Георгиевич,

кандидат экономических наук, сотрудник КМУ

Data about the authors

Vitaliy Begma,

<https://orcid.org/0000-0002-0556-1785>

Doctor of Economics, Professor, Chief Researcher of NISS

Denys Radov,

<https://orcid.org/0000-0001-8139-4563>

Candidate of Economic Sciences, employee of the Cabinet of Ministers

Страховання як економічний інструмент управління ризиками у сфері індустрії гостинності та сталого розвитку

Предмет дослідження – особливості управління ризиками в сучасних умовах з використанням економічних інструментів страхування.

Метою написання статті є обґрунтування доцільності використання страхування як економічного інструменту антикризового управління в діяльності підприємств індустрії гостинності та задля забезпечення сталого розвитку, а також переваг фінансування підприємством ризику можливих втрат унаслідок дії різноманітних факторів шляхом придбання захисту у страховій компанії та розробки системи критеріїв ефективності використання цього інструменту.

Методологія проведення роботи – положення теорій нормативної економіки та креативних індустрій, концепції сталого розвитку. На основі системного підходу визначено чинники, що впливають на управління ризиками господарської діяльності в Україні. З використанням методів експертного аналізу визначено тенденції впровадження страхових інструментів в управлінні ризиками туристичної сфери і готельно–ресторанного бізнесу. Методами структурування та синтезу виявлено сильні та слабкі сторони потенціалу сталого розвитку сфери гостинності в Україні та розроблено пропозиції щодо посилення ролі страхових інструментів у забезпеченні стабільного зростання туристичної сфери та вирішення проблем управління ризиком підприємств готельно–ресторанного бізнесу.

Результати роботи – визначено роль нових інструментів та методів страхування для управління ризиками в кризових умовах, окреслено нові загрози та ризики економічних суб'єктів, які генеруються в умовах пандемії, виявлено фактори, що стримують розвиток екологічного страхування, розкрито чинники їх активізації та запропоновано заходи щодо їх розширення, обґрунтовано доцільність впровадження та використання нових інструментів та методів страхування для управління ризиками в сучасних кризових станах економіки.

Висновки – страхування як економічний інструмент ризик–менеджменту в досліджуваних сферах набуває особливого значення в умовах фінансово–економічних криз, зокрема у форс–мажорних обставинах ведення бізнесу внаслідок пандемії на кшталт COVID–19. Важливим для індустрії гостинності є поняття «економічний ризик», який визначається як можливість випадкового виникнення небажаних збитків, вимірюваних у вартісному еквіваленті. Для надання цьому поняттю операційного змісту необхідно класифікувати ризики за різними критеріями, які можуть будуватися на основі структурних характеристик ризику, специфіки інформаційного забезпечення й особливостей вимірюванні ризиків. Для конкретних ризиків також можна використовувати не лише загальні, а й специфічні критерії класифікації, пов'язані зі специфікою ризиків. У цьому контексті класифікація ризиків за адекватно обраними критеріями може покращити розуміння як джерел виникнення економічного ризику, так і методів його мінімізації. Проте страхування як інструмент управління ризиком не є універсальним, його використання має свої обмеження, які можуть бути пов'язані з типом ризику, взаємовідносинами сторін страхування та їх ставленням до ризику. Важливою особливістю системи управління ризиком на рівні держави є використання методів, що відносяться до процедури скорочення ризику, оскільки можливості держави по ухиленню від ризику і з передачі ризику досить обмежені. На цьому макrorівні було б доцільно створення державних галузевих страхових фондів. На рівні фірми система управління ризиком є складовою частиною загального менеджменту. Це проявляється як на рівні стратегії, так і організаційної структури фірми. У ряді випадків ефективною є передача процесу управління ризиком в аутсорсинг. Інструментом проведення ризик–менеджменту в цьому випадку буде програма управління ризиком.

Ключові слова: інструменти та методи страхування, управління ризиками, екологічне страхування.

Страхование как экономический инструмент управления рисками в сфере индустрии гостеприимства и устойчивого развития

Предмет исследования – особенности управления рисками в современных условиях с использованием экономических инструментов страхования.

Целью написания статьи является обоснование целесообразности использования страхования как экономического инструмента антикризисного управления в деятельности предприятий индустрии гостеприимства и для обеспечения устойчивого развития, а также преимуществ финансирования предприятием риска возможных потерь вследствие действия различных факторов путем приобретения защиты в страховой компании и разработки системы критериев эффективности использования этого инструмента.

Методология проведения работы – положения теорий нормативной экономики и креативных индустрий, концепции устойчивого развития. На основе системного подхода определены факторы, влияющие на управление рисками хозяйственной деятельности в Украине. С использованием методов экспертного анализа определены тенденции внедрения страховых инструментов в управление рисками туристической сферы и гостинично–ресторанного бизнеса. Методами структурирования и синтеза обнаружено сильные и слабые стороны потенциала устойчивого развития сферы гостеприимства в Украине и разработаны предложения по усилению роли страховых инструментов в обеспечении стабильного роста туристической сферы и решения проблем управления риском предприятий гостинично–ресторанного бизнеса.

Результаты работы – определена роль новых инструментов и методов страхования для управления рисками в кризисных условиях, определены новые угрозы и риски экономических субъектов, которые генерируются в условиях пандемии, выявлены факторы, сдерживающие развитие экологического страхования, раскрыты факторы их активизации и предложены меры по их расширению, обоснована целесообразность внедрения и использования новых инструментов и методов страхования для управления рисками в современных кризисных состояниях экономики.

Выводы – страхование как экономический инструмент риск–менеджмента в исследуемых сферах приобретает особое значение в условиях финансово–экономических кризисов, в частности в форс–мажорных обстоятельствах ведения бизнеса в результате пандемии вроде COVID–19. Важным для индустрии гостеприимства является понятие «экономический риск», который определяется как возможность случайного возникновения нежелательных убытков, измеряемых в стоимостном эквиваленте. Для придания этому понятию операционного содержания необходимо классифицировать риски по различным критериям, которые могут строиться на основе структурных характеристик риска, специфики информационного обеспечения и особенностей измерения рисков. Для конкретных рисков можно использовать не только общие, но и специфические критерии классификации, связанные со спецификой рисков. В этом контексте классификация рисков по адекватно выбранным критериям может улучшить понимание, как источников возникновения экономического риска, так и методов его минимизации. Однако страхование как инструмент управления риском не является универсальным, его использование имеет свои ограничения, которые могут быть связаны с типом риска, взаимоотношениями сторон страхования и их отношением к риску. Важной особенностью системы управления риском на уровне государства является использование методов, относящихся к процедуре сокращения риска, поскольку возможности государства по уклонению от риска и по передаче риска достаточно ограничены. На этом макроуровне было бы целесообразно создание государственных отраслевых страховых фондов. На уровне фирмы система управления риском является составной частью общего менеджмента. Это проявляется как на уровне стратегии, так и организационной структуры компании. В ряде случаев эффективна передача процесса управления риском в аутсорсинг. Инструментом проведения риск–менеджмента в этом случае будет программа управления риском.

Ключевые слова: инструменты и методы страхования, управление рисками, экологическое страхование.

SHOSTAK L.B.
PETROVSKA I.O.

Insurance as an economic tool for risk management in the hospitality industry and sustainable development

The subject of research – features of risk management in modern conditions with the use of economic instruments of insurance.

The purpose of this article is to substantiate the feasibility of using insurance as an economic tool for crisis management in the hospitality industry and to ensure sustainable development, as well as the benefits of financing the risk of possible losses due to various factors by acquiring protection from the insurance company and developing a system of criteria.

Methodology of work – the position of theories of normative economy and creative industries, the concept of sustainable development. Based on a systematic approach, the factors influencing the risk management of economic activity in Ukraine are identified. Using the methods of expert analysis, the trends of introduction of insurance instruments in risk management of the tourism sector and hotel and restaurant business are determined. The methods of structuring and synthesis revealed the strengths and weaknesses of the potential for sustainable development of the hospitality industry in Ukraine and developed proposals to strengthen the role of insurance instruments in ensuring stable growth of tourism and solving risk management problems of hotel and restaurant business.

Results – the role of new insurance tools and methods for risk management in crisis conditions is defined, new threats and risks of economic entities generated in a pandemic are outlined, factors hindering the development of environmental insurance are identified, factors of their activation are revealed and measures are proposed. Their expansion, the expediency of introduction and use of new tools and methods of insurance for risk management in the current crisis of the economy is substantiated.

Conclusions – Insurance as an economic tool of risk management in the studied areas is of particular importance in financial and economic crises, in particular in force majeure circumstances of doing business due to a pandemic like COVID-19. Important for the hospitality industry is the concept of «economic risk», which is defined as the possibility of accidental occurrence of undesirable losses, measured in value terms. To provide this concept of operational content, it is necessary to classify risks according to various criteria, which can be based on the structural characteristics of risk, the specifics of information support and features of risk measurement. For specific risks, it is also possible to use not only general but also specific classification criteria related to the specifics of the risks. In this context, the classification of risks according to adequately selected criteria can improve the understanding of both the sources of economic risk and methods of minimizing it. However, insurance as a risk management tool is not universal; its use has its limitations, which may be related to the type of risk, the relationship of the parties to the insurance and their attitude to risk. An important feature of the risk management system at the state level is the use of methods related to the risk reduction procedure, as the state's ability to avoid risk and transfer risk is quite limited. At this macro level, it would be appropriate to create state sectoral insurance funds. At the firm level, the risk management system is an integral part of overall management. This is manifested both at the level of strategy and organizational structure of the firm. In some cases, outsourcing the risk management process is effective. The risk management tool in this case will be a risk management program.

Key words: tools and methods of insurance, risk management, ecological insurance.

Постановка проблеми. Внаслідок пандемії Ковід19 туристична галузь світової економіки зазнала суттєвих втрат, і невизначеність перебігу подій у найближчий час не надає приводу до

оптимізму. Навіть зростаючий показник туристичного потоку у відпускний період не в змозі стимулювати стагнуючий готельний ринок. В Україні головними стримуючими чинниками розвитку

підприємств сфери гостинності є операційні ризики, політична та фінансова нестабільність в країні, а також невизначеність законодавчої бази щодо міжнародних інвестицій і розвитку бізнес-туризму [2, 4, 7–11, 13, 17, 22–24]. Значний період окупності проектів у порівнянні з іншими секторами все ще не відповідає ризикам інвестування в цей сегмент [5, 12, 14, 20].

Туризм є специфічним сектором економіки, якому притаманний величезний мультиплікативний ефект, що надає поштовх розвитку не тільки готельного ринку, ритейлу та сфери послуг, але й економіки України в цілому. Тому якщо вдасться створити позитивні бізнес-очікування і надію на можливість заробити і розвивати сферу гостинності в Україні, приплив міжнародних інвестицій в цю сферу зростатиме [13, 14]. Диверсифікація туризму є однією з рушійних сил розвитку індустрії гостинності. Зростання потоку туристів у країну може забезпечити зелений, сільський, гастрономічний, медичний, екстремальний, розважальний, спортивний та інші види туризму. В сучасних умовах доцільно розвивати внутрішній туризм, чому сприятиме реклама і брендова впізнанність туристичних регіонів України. Не варто забувати і про підтримку готельного бізнесу та супутньої інфраструктури.

З 2015 р. загальна кількість спеціальних засобів розміщення туристів в Україні зменшилася на 11,9 %, водночас спостерігалось зростання їх загальної кількості у Львівській області на 3,4 %. Кількість закладів готельно-ресторанного бізнесу, що надають юридичні особи та підприємці, в цілому по Україні зменшилася на 5,2 %, проте зросла у: Івано-Франківській області – на 19,1 %; Київській області – на 2,5 %; Києві – на 6,4 %; Хмельницькій області – на 3,4 %; Львівській – майже на 2 %. В інших областях значні зміни відбулися в самому розподілі засобів розміщення: майже вдвічі збільшилася кількість апартаментів, поступово зростає кількість хостелів [10]. Керівництво багатьох готелів переглядає політику надання послуг і більш прискіпливо починає ставитися до визначення категорії готелів та їх відповідності світовим стандартам, зокрема безпеці проживання і обслуговування. Позитивним є і поширення ланцюгів готелів, які почали з'являтися навіть в регіонах, де необхідно розвивати інфраструктуру, зокрема, шляхи для автотранспорту. Сьогодні необхідно покращувати якість

послуг із одночасним розширенням їх асортименту, що пов'язано з постійно зростаючими вимогами споживачів до забезпечення безпеки і впровадження сучасних засобів комунікації.

Розвиток екологічного, зеленого та сільського туризму значною мірою обумовлено санітарно-екологічним станом поселень, заповідних, рекреаційних і паркових територій, та пов'язаними з ним ризиками. Сучасній Україні притаманні лісові та побутові пожежі на виробничих, комунальних і житлових об'єктах, викиди і скиди шкідливих речовин в атмосферне повітря та поверхневі води, фізичне і радіохвильове забруднення навколишнього середовища, що несе значні втрати третім особам і економіці держави в цілому. Ускладнення технологічних процесів виробництва товарів і послуг, видобутку енергетичних ресурсів, в тому числі з альтернативних джерел, використання швидкісних і багатотонних транспортних засобів призводять до появи нових ризиків і екологічних втрат. Тому адекватно побудовані стратегії управління ризиками в індустрії гостинності і сталого розвитку є запорукою успіху на цьому шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналізу проблем управління ризиком суб'єктів господарювання присвячені наукові праці відомих українських та зарубіжних вчених, серед них праці: В.В. Вітлінського, В.М. Гранатурова, О.Л. Устенка, О.І. Ястремського, А.Д. Штефаніча, А.П. Альгіна, Г.Б. Клейнера, І.Т. Балабанова, Є.А. Уткіна, С.М. Ілляшенко, В.В. Черкасова, Г.В. Чернової, В.В. Глуценка, М.В. Хохлова, та інших, які присвячені оцінці ступеня ризику, визначенню причин та наслідків його виникнення для національного господарства. Окремі питання, що стосуються використання страхування як механізму захисту від наслідків несприятливих подій у цілісній системі ризик-менеджменту підприємства, досліджено у працях І.А. Бланка, А.В. Шегди, А.О. Старостіної та російських науковців – Л.І. Абалкіна, А.П. Іванова та ін. [1 – 10], Проте недостатньо висвітленою залишається проблема застосування страхування як економічного інструменту антикризового управління підприємством з урахуванням потреб у страховому захисті та зіставлення фінансових можливостей підприємства для його реалізації. Забезпечення усталеного розвитку економіки України потребує поглиблення теоретичних і практичних доробок щодо управління ризиком господарської діяль-

ності, запровадження комплексної системи оцінки та управління господарським ризиком підприємств, зокрема у сфері послуг, ефективного управління господарським ризиком із врахуванням галузевої специфіки задля попередження виникнення глобальних фінансових ризиків.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування доцільності використання страхування як економічного інструменту антикризового управління в діяльності підприємств індустрії гостинності та сталого розвитку, а також переваг фінансування підприємством ризику можливих втрат унаслідок дії різноманітних факторів шляхом придбання захисту у страховій компанії та розробки системи критеріїв ефективності використання цього інструменту.

Виклад основного матеріалу. Ризик галузевої господарської діяльності виступає інструментом реагування на зміни економічного середовища функціонування підприємства. Управління ризиком визначається як сукупність управлінських дій [1, 6–9, 11, 12, 17], спрямованих на виявлення, аналіз і регулювання ризиків, при якому забезпечується максимально широкий спектр охоплення потенціальних ризиків, превентивних заходів, їх адекватне врахування та мінімізацію в управлінських рішеннях.

Аналіз сучасних підходів до управління ризиком дозволили визначити сукупність способів та методів комплексної системи ризик-менеджменту, серед яких ключовим є процес управління ризиками господарської діяльності, та алгоритм його послідовних етапів, а саме: діагностика проблеми; аналіз ризиків; визначення ризик-позиції підприємства на основі результатів оцінки ризиків; розробка та впровадження основної програми дій щодо коригування ступеня ризику; моніторинг і контроль процесу управління ризиками. Формування системи ризик-менеджменту має забезпечити високу ефективність прийняття управлінських рішень для досягнення стратегічних і тактичних цілей будь-якого галузевого підприємства [17, 18]. Використання алгоритму управління ризиками дозволяє скоригувати стратегію розвитку з урахуванням ступеня ризику, підвищити результативність їх функціонування.

Загальною метою управління ризиками є запобігання фінансових втрат підприємства в умовах кризових явищ, на кшталт пандемії, техногенних і природних катастроф, терористичних і військових дій. Антикризове фінансове управління призначе-

не для попередження і подолання фінансової кризи підприємства, а також мінімізації таких негативних наслідків, як банкрутство підприємства. Антикризове управління базується на постійній готовності менеджменту до реагування; превентивності дій; терміновості та адекватності реагування; комплексності рішень; адаптивності управління та пріоритетності використання внутрішніх ресурсів [1, 3, 5].

За економічним змістом ризик-менеджмент є системою управління ризиком і економічними відносинами, що виникають у процесі такого управління. В умовах непередбачуваності господарської ситуації, небезпеки виникнення кризових явищ у діяльності підприємства і загрози його банкрутства ризик-менеджмент є складовою загальної концепції антикризового управління підприємством. За статистикою, приблизно один раз на п'ять років підприємці за певних форс-мажорних обставин втрачають свої активи. Ризики можуть бути різної природи, що зумовлено залежністю бізнесу від можливих змін в економічній політиці уряду, змін у пріоритетних напрямках його діяльності, від уразливості фінансової системи.

У загальному вигляді можна виділити наступні ризики:

- невиконання (або неналежне виконання) договірних зобов'язань;
- перерви у виробничій і комерційній діяльності внаслідок форс-мажорних обставин, помилок персоналу, протиправних дій третіх осіб або глобальних загроз (пандемія, війна, природні та техногенні катастрофи);
- зниженням обсягів продажів товарів (робіт, послуг) унаслідок конкуренції, зниження платоспроможного попиту споживачів;
- втрати грошових коштів підприємців, що перебувають у фінансово-кредитних установах;
- часткової чи повної втрати реальних/портфельних інвестицій та доходів від них унаслідок:
 - подій природного характеру, що впливають на об'єкт інвестування;
 - помилок бізнес-проекту, що є об'єктом інвестування;
 - протиправних дій третіх осіб;
 - погіршення фінансово-економічного стану, неплатоспроможності емітента цінних паперів, зміни ставки рефінансування НБУ;
- інноваційні ризики – це ризики від упровадження результатів досліджень, проектно-конструкторських розробок;

– збільшення витрат на виробництво і реалізацію товарів (робіт, послуг) унаслідок інфляційного зростання цін, зміни курсу валют, виникнення непередбачених витрат у результаті стихійних лих, судових витрат, збільшення матеріальних затрат та ін.;

– збитків у зв'язку із втратою майнових прав на майно підприємця і його немайнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, торгову марку тощо;

– втрати підприємцем–боржником можливості виконання ним зобов'язань перед кредитором за кредитним договором унаслідок погіршення платоспроможності чи банкрутства поручителя, гаранта;

– збитків підприємця внаслідок помилок персоналу;

– банкрутства підприємця;

– втрати ділової репутації підприємства чи установи та ін. [12, с. 50; 17, с. 115–118].

Усі перераховані вище можливі втрати також можуть бути наслідком кризових явищ в економіці і вимагають розроблення відповідного механізму антикризового управління з метою уникнення таких втрат. Зрозуміло, що ризик для конкретного підприємця є індивідуальним, тому і використання того чи іншого методу управління в ризикових умовах також є індивідуальним і визначається реальними економічними обставинами.

Способи ризик–менеджменту являють собою прийоми управління ризиком, що включає в себе засоби розв'язання ризиків і прийоми зниження ступеня ризику. Засобами розв'язання ризиків є:

– уникнення – ухилення від діяльності, дій, заходів, пов'язаних із ризиком;

– утримання – передбачає, що втрати, які будуть понесені внаслідок реалізації ризику, покритимуться економічним суб'єктом самостійно;

– передача на сторону – господарський суб'єкт передає власний ризик іншому суб'єктові, наприклад страховій компанії;

– зниження ступеня ризику – зниження ймовірності і розміру втрат [15, 16, 18].

З метою зниження ступеня ризику застосовуються різні прийоми [19]: диверсифікація; отримання додаткової інформації про вибір і результати; лімітування; самострахування; страхування; страхування від валютних ризиків; хеджування; придбання контролю над діяльністю в пов'язаних галузях; облік і оцінка частки використання спеціфічних фондів компанії в її загальних фондах тощо.

Оперуючи на ринку, суб'єкт підприємницької діяльності зобов'язаний обрати стратегію, що

дозволить йому зменшити ступінь ризику. Найчастіше підприємства вдаються до самострахування та страхування. Самострахування – це децентралізована форма створення натуральних і грошових страхових фондів безпосередньо юридичною або фізичною особою, схильною до ризику. Має обмежену сферу застосування і виступає доповненням до страхування. Самострахування є методом утворення страхового фонду в децентралізованій формі будь–яким господарським суб'єктом з метою забезпечення безперебійності виробництва, схильного до впливу різних ризикових обставин. Господарський суб'єкт формує і використовує фонди у грошовій формі та (або) резерви сировини, матеріалів, запасних частин і т.д. за несприятливої економічної кон'юнктури, затримки замовниками платежів за поставлену продукцію та ін. Порядок використання коштів страхових фондів при самострахуванні передбачається статутом господарського суб'єкта [13]. Також самострахування можна розглядати як ризик, що прийнятий (узятий) страхувальником (власником) на себе. Великі промислові, авіаційні та інші компанії в цілях економії витрат на страхування створюють власні страхові фонди (резерви) на покриття збитків, що зумовлюються несприятливими подіями. Проте самострахування суперечить економічній природі страхування і не може повною мірою його замінити, що виявляється особливо в разі настання великих (катастрофічних) збитків, розмір яких може значно перевищити наявні фонди і позначитися на фінансовому стані суб'єкта господарювання. Такий механізм захисту від ризику має свої переваги і недоліки.

Криза вносить зміни у звичне життя підприємств, змушуючи їх по–новому поглянути на фінансові інструменти ринку і, передусім, на страхування. Страхування є одним із найбільш часто використовуваних методів управління ризиками. Зміст страхування полягає в тому, що носії ризику (страхувальники) за визначену плату передають свою відповідальність за несення тягаря ризику страховикові, який спеціалізується на таких операціях. Обираючи страхування як метод управління ризиком, слід зважити його переваги і недоліки.

Основні переваги і недоліки страхування як методу управління ризиками наведено в таблиці 1.

Обмежені можливості страхових компаній із прийняття на страхування крупних ризиків усува–

Таблиця 1. Страхування як економічний інструмент управління ризиками

Переваги	Недоліки
Зниження ризику і невизначеності для фізичних, юридичних осіб та державних органів, що дозволяє здійснити більш швидкий і сталий розвиток економіки країни	Наявність страхового договору (особливо з повним покриттям) знижує зацікавленість первинного носія ризику (страхувальника) у проведенні інших заходів з управління ризиками
Покриття збитків за рахунок страхових виплат, що дозволяє економічному суб'єктові продовжувати операції з реалізації ризику без тривалих перерв у роботі і проблем із фінансовою стійкістю.	Погодження умов договору може зайняти достатньо тривалий час, протягом якого носій ризику не має ніякого захисту. При цьому переговори про укладення угоди можуть вимагати додаткових витрат, пов'язаних з отриманням відсутньої інформації
Страхування є ефективним інструментом управління ризиком, що дозволяє здійснювати всі його основні етапи – ідентифікацію і аналіз ризику, а також урегулювання відшкодування збитку, що виник унаслідок реалізації ризику	Ризиковий і авансовий характер надання страхової послуги: страхові премії страхувальники сплачують на початку терміну дії договору, хоча невідомо, чи буде збиток і через це чи буде надана страхова послуга
Відносна дешевизна страхування в порівнянні з іншими методами управління ризиком	Обмежені можливості страхового ринку – ємність страхового ринку, можливості окремих страхових компаній, тривалі терміни урегулювання збитків, вплив ділового циклу і т.п. – можуть перешкоджати отриманню страхового захисту

ються за допомогою спеціальних підходів до перерозподілу відповідальності за покриття відповідного збитку серед інших учасників страхового ринку. За страховими операціями часто надаються податкові пільги. Прийняття рішення про страхування ризику здійснюється в кілька етапів [17]:

- 1) відбір ризиків, що будуть страхуватися;
- 2) вибір типу страхового покриття;
- 3) вибір страхової компанії;
- 4) проведення переговорів про умови страхового договору і його укладення;
- 5) аналіз ефективності страхування і прийняття рішення про укладення договору.

Проте страхування як метод управління ризиком не є універсальним інструментом і використання страхування має свої обмеження, які можуть бути пов'язані з типом ризику, взаємовідносинами сторін операції страхування, їхнім ставленням до ризику. Відсутність чітких критеріїв прийняття рішень відносно вибору страхування як методу управління ризиком не дозволяє автоматично класифікувати ризики на ті, що підлягають страхуванню, і ті, що не можуть бути застрахованими.

Можна визначити умови, за яких страхувальникові доцільно укласти договір страхування, та в якому випадку варто відмовитися від укладення договору страхування зі страховою компанією (вдатися до самострахування), тобто йдеться про вартість фінансування ризику, під якою розуміють пошук та мобілізацію грошових ресурсів для здійснення превентивних заходів і запобігання збиткам за настанням несприятливих подій.

Задля визначення відповіді, в яких випадках варто укласти договір страхування, а в яких варто відмовитися, використовується критерій прийняття рішення за величиною витрат на фінансування ризику. Можливий результат для страхувальника від страхової операції може складатися із двох частин [13, с. 92]:

$$Pr \text{ Страхувальника} = p(C - b) + (1 - p)(-b) \quad (1)$$

або:

$$Pr \text{ Страхувальника} = pC - b. \quad (2)$$

де: p – вірогідність настання страхового випадку;
 b – розмір страхової премії;

C – страхове відшкодування, яке зобов'язана виплатити страхова компанія страхувальникові при настанні страхового випадку.

При цьому розмір страхового відшкодування не може перевищувати розмір страхової суми, тобто суми, на яку застрахований об'єкт страхування (вартість страхового полісу). Це означає, що очікуваний результат для підприємства завжди буде негативним. Тому з позиції страхувальника виникає питання про доцільність створення особистих страхових фондів або на макрорівні – державних галузевих страхових фондів.

Приймаючи рішення про страхування ризиків для підприємства, слід оцінювати не очікуваний результат, а корисність прийняття рішення про страхування. Від характеру функції корисності $U(z)$, де z – дохід, багато в чому залежить прийняття рішення: йти чи не йти на ризик. А позитивне рішення стосовно того, щоб іти на ризик, приймається в тому разі, коли корисність загаль-

ного результату виявляється позитивною. Іншими словами, негативний результат виправданий, якщо ризикуючи меншим, можна уникнути більших втрат. Граничний розмір страхової премії, яку доцільно сплачувати підприємцю за страховий захист, можна визначити наступним чином:

$$- < + + 1rdPFZr, \quad (3)$$

де r – середня рентабельність капіталу підприємства, залученого в господарський оборот;

d – відсоток дохідності резервного фонду, створеного на підприємстві;

P – величина страхової премії;

F – величина власного резервного фонду, що формується в разі відмови від страхування;

Z – величина втрат від факторів ризику [17, с. 226].

У протилежному разі варто вдатися до самострахування – створення галузевого страхового фонду.

Страхуванню, як механізму управління ризиком, притаманні недоліки, які неможливо усунути, використовуючи більш досконале знання об'єкта страхування і пов'язаних із ним ризиків. До таких недоліків варто віднести:

- вимушене фінансування управлінських витрат і прибутку страховика;

- витрати, пов'язані з перерозподілом збитку між страхувальниками;

- внутрішні ризики страховика;

- часовий фактор.

Проте в економічно розвинутих країнах страховий поліс для суб'єкта господарювання є необхідною умовою для здійснення підприємницької діяльності.

Передача відповідальності за відшкодування можливого збитку іншому суб'єкту – це один із найбільш часто використовуваних методів фінансування ризиків, що можуть застосовуватись у сфері готельного бізнесу та туризму. Сутність цього методу управління ризиком полягає в передачі відповідальності страховій компанії, що спеціалізується на таких операціях [10]. Використання страхування означає зниження участі, а іноді навіть повну відмову самої фірми (готель, ресторан, туроператор) від участі в покритті збитків за рахунок перекладання свого ризику на страхову компанію за певну плату. Механізм передачі ризику шляхом страхування підприємства, професіоналу – страховику дає змогу не тільки вирішувати конкретні проблеми захисту, а

й має далекосяжні наслідки і впливає на економіку країни в цілому.

Носіями економічного ризику виступають як окремих суб'єкт, так їх групи, які розглядаються в умовах виробничо-господарської діяльності та особистого і суспільного життя. Всі економічні аспекти страхування також виявляються на фоні їх ділової, виробничо-господарської та особистої діяльності. Забезпечуючи і підтримуючи рівень життя та добробут окремої людини та окремої родини, страхування є інструментом забезпечення фінансового і соціального захисту населення. На доповнення до державного соціального, комерційне страхування є однією з форм соціальної допомоги, яка дає змогу зберегти досягнутий рівень добробуту людини. В умовах ринкової економіки страхування стає майже єдиним інструментом, який гарантує фінансовий захист інтересів громадян від випадкових подій (пожежа, аварія, дорожньо-транспортна пригода), які призводять до втрати майна, працездатності та здоров'я, виникнення нових витрат, пов'язаних з цивільною відповідальністю. Навіть якщо укладено договір страхування, сплачено страхову премію, а страхова подія не настала (платіж залишився у страховика), у страховика формується почуття впевненості й захищеності, що є важливим фактором, який стабілізує психологічну стійкість людини. З таких позицій страхування є не просто компенсаційним механізмом втрат, що виникли, а й засобом підтримки людини задля нормальної життєдіяльності, що особливо важливо для підприємців в умовах фінансово-економічної кризи.

Страхування як інструмент управління ризиком не є універсальним. Серед усіх випадків неможливо визначити чітку межу між ризиками, які не підлягають страхуванню, та ризиками, що доцільно страхувати, тобто критерії визначення є суб'єктивними. Тому сьогодні часто використовують інші інструменти управління ризиком, навіть для тих ризиків, які традиційно опановували за допомогою страхування. З чим можуть бути пов'язані обмеження страхування: типом ризику, відносинами сторін, ставленням до ризику? Для визначення треба проаналізувати переваги і недоліки страхування, та альтернативних інструментів, що потребують урахування великої кількості факторів.

Обмеження за типом ризику є ключовим чинником для розуміння сутності страхування. Треба відзначити, що страхуванню можуть підлягати тільки

економічні ризики, тобто ті, шкода від яких виражається у вартісній формі. Проте не всі економічні ризики можна страхувати, а лише відповідно класифікації за характеристикою небезпеки та уразливості. Тому відповідні критерії не можуть слугувати ознакою доцільності застосування страхування.

За класифікацією відповідно до інших груп критеріїв ситуація інша. Так, за класифікацією за характеристикою схильності до ризику важливим є поділ на чисті та спекулятивні ризики. Для управління ризиками першої групи часто використовується страхування, для другого – хеджування та інші альтернативні методи.

Для класифікації за характеристикою взаємодії з іншими ризиками принципове значення мають диверсифікація ризиків та відсутність їх взаємного впливу. Масові та загальні ризики є більш переважними для страхування, але передаватися на страхування можуть також унікальні та приватні ризики. В останньому випадку ключову роль відіграє наявність достовірної кількісної інформації. Крім того, для вирішення питання про страхування необхідно також одночасно враховувати класифікацію за величиною ризику.

Страхування безперечно необхідне за наявності катастрофічних ризиків. В більшості випадків воно є основою програм управління ризиком, тим більше, що іноді його проведення необхідне в силу закону [11], так звані обов'язкові види страхування. Проте окремо взята страхова компанія не завжди має можливість взяти великий ризик на страхування, але для таких ситуацій є особливі підходи для перерозподілу цього катастрофічного ризику серед учасників ринку (наприклад, перестраховання) [10, 15, 20].

Форма здійснення операцій страхування та особливо його юридичні підстави можуть накладати суттєві обмеження на використання страхування як інструменту ризик-менеджменту [11]. Це виявляється у таких випадках:

- заборона страхування певних видів ризику (ризик, пов'язані з протиправними діями, участю в іграх, лотереях та парі, а також витрати, пов'язані зі звільненням заручників);
- обмеження на договори страхування, що укладаються в рамках відповідної юрисдикції (перш за все, які формулювання можуть бути визнані незначними).

Юридичні обмеження на страхові операції в Україні, містяться в Цивільному кодексі України

та Законі України «Про страхування». Певні обмеження можуть накладатись не лише за договором, а й страховими компаніями в односторонньому порядку. Прикладом можуть слугувати різного роду етичні та загальноприйнятні правила, що розробляються та підтримуються галузевими об'єднаннями (наприклад, союзами та асоціаціями страховиків).

У зв'язку з особливостями ставлення до ризику основною вимогою є відсутність зацікавленості носія ризику у настанні несприятливої події. Якщо носій ризику може впливати на ймовірність виникнення і/або на розмір збитку, це створює умови для різного роду шахрайства. Тому ризик, що передається на страхування, повинен бути зумовлений випадковими обставинами, що не залежать від волі та дій носія ризику. Виконання цієї вимоги регулюється законодавством і частково традиціями. Разом з тим вимоги відсутності залежності між настанням несприятливого випадку і діями носія ризику виглядають достатньо ідеальними. Порушення цієї вимоги, що зустрічається на практиці, зводиться до одного з наступних ефектів:

1. Несприятливий відбір (*adverse selection*). Він пояснюється тим, що рішення про страхування приймаються зацікавленими особами. Особи з підвищеним ризиком будуть більшою мірою зацікавлені в укладанні договорів страхування, ніж особи з меншим ризиком.

2. Опортуністична поведінка (*moral hazard*). Цей ефект пов'язаний з усвідомленою або неусвідомленою можливістю впливу носія ризику на ймовірність виникнення і розмір збитку.

Хоча повністю запобігти названим ефектам практично неможливо, ступінь їх вияву буде здійснювати вплив на вирішення питання про те, чи буде застрахований цей ризик. Якщо можливість несприятливого відбору і/або опортуністичної поведінки буде достатньо велика, страхові компанії не захочуть брати такий ризик на себе.

Недостатня визначеність критеріїв вибору страхування як економічного інструменту управління ризиком не дає змогу класифікувати ризики на ті, що підлягають страхуванню та ті, які можуть бути застраховані. Тому необхідно проводити більш ретельний аналіз цього питання. В умовах відсутності однозначних, об'єктивних критеріїв слід орієнтуватися на такі правила:

1. Якщо є можливість застрахувати певний ризик (стандартні страхові поліси для відповідних ризиків

і немає альтернативи), страхуванню слід віддати перевагу, оскільки створення або адаптація іншого підходу будуть дорожчими та менш ефективними.

2. Якщо відповідні ризики не піддаються страхуванню і є інший варіант боротьби з їх негативними наслідками, укладання договорів страхування може бути неефективним. Це буде пов'язане з великими транзакційними витратами та надбавками, які страхова компанія намагатиметься забезпечити для захисту від можливих ризиків проведення невизначених операцій.

3. За можливістю використання різних методів управління ризиком, включаючи страхування, вибір залежатиме від результатів аналізу витрат та прибутків за кожним з методів. Страхування слід обирати, якщо воно дешевше та ефективніше.

4. Практично будь-який ризик може бути застрахований, якщо знайдеться страхова компанія, яка погодиться взяти його на себе. Навіть ризики, що традиційно відносять до тих, які не підлягають страхуванню, можна застрахувати, якщо це не заборонено законом.

До загальних переваг страхування як економічного інструменту управління ризиком можна віднести:

- зниження ризику та втрат для фізичних, юридичних осіб та державних органів, що сприяє прискоренню розвитку всієї країни;

- покриття збитку за рахунок страхових виплат. Воно дає змогу фірмі продовжувати операції під час реалізації ризику без тривалих перерв у роботі та проблем із фінансовою стійкістю;

- відносну дешевизну страхування порівняно з іншими методами управління ризиком;

- подолання обмежених можливостей страхових компаній спеціальними підходами до перерозподілу відповідальності за покриття відповідних збитків серед інших учасників страхового ринку;

- надання податкових пільг за страховими операціями.

Серед вад страхування, як економічного інструменту ризик-менеджменту, слід виділити такі [4]:

- наявність страхового договору знижує зацікавленість первинного носія ризику (страхувальника) у проведенні інших заходів стосовно управління ризиком;

- переговори стосовно укладення договору можуть зайняти багато часу і вимагати додаткових витрат, пов'язаних з отриманням інформації;

- авансовий характер надання страхової послуги (страхові премії сплачуються на початку

строку дії договору) хоча не відомо, чи буде збиток і чи буде надана сама послуга;

- обмеження місткості страхового ринку, потужності окремих страхових компаній, тривалі строки врегулювання, вплив ділового циклу можуть перешкоджати отриманню ефективного страхового захисту і т.п.

Страхування в сфері індустрії гостинності є одним з найбільш часто використовуваних методів управління ризиком. Воно відноситься до методів фінансування ризику, тобто передбачає створення спеціального резервного фонду, призначеного для покриття можливого збитку. Страхування можна представити як особливий вид фінансової операції, для здійснення якої необхідно наявність принаймні двох сторін. При проведенні операції страхування обидві сторони переслідують свої власні цілі. Для первинного носія ризику передача відповідальності означає зниження невизначеності фінансового стану, пов'язаного з тягарем відповідного ризику. Для страхової організації об'єднання великого числа незалежних ризиків в одному портфелі дозволяє зменшити невизначеність, пов'язану з покриттям збитку. Коштів, зібраних в рамках спеціальних страхових фондів з великого числа страхувальників, буде достатньо для покриття збитків, тому що ймовірність одночасної реалізації всіх ризиків, прийнятих на себе страховою організацією, вкрай мала.

Страхування є дуже популярним інструментом управління ризиком у сфері туристичних і готельно-ресторанних послуг: воно дозволяє боротися із ризиками різної природи (пов'язаними з обслуговуванням, помешканням, розміщенням, бізнесом тощо); його організація можлива в різних, часом вельми специфічних формах (починаючи від особливих видів перерозподілу ризику і закінчуючи стандартними контрактами зі страховими компаніями через Інтернет); існує розвинений ринок страхових послуг – ціла галузь сфери фінансів, їх послуг, що характеризується наявністю спеціалізованих фірм, що займаються відповідними операціями, наявністю поділу праці серед таких фірм, існуванням розвинених регіональних та всесвітнього ринків [15, 16, 19]. Разом з тим страхування як метод управління ризиком може конкурувати з іншими інструментами. При цьому вибір між використанням страхування і застосуванням альтернативних методів буде залежати від типу ризику, ефективності

методів аналізу ризику та їх вартості, наявності законодавчих, інституційних та бюджетних обмежень, а також від вирішення проблем інформаційного забезпечення.

Перевагою страхування у сфері гостинності як методу управління ризиком є відносна дешевизна, яка забезпечується за рахунок масовості ризиків, прийнятих на страхування, спеціалізації страхових організацій, зменшення прямих і непрямих витрат на управління ризиком. Проте до недоліків страхування (в порівнянні з іншими інструментами управління ризиком) можна віднести можливість появи додаткових витрат на отримання необхідної інформації, звуження набору заходів управління ризиком тільки до методів фінансування ризику. У ризик-менеджменті готельно-ресторанного бізнесу можна розглядати як одну із специфічних форм – аутсорсинг управління ризиком юридичних осіб, наприклад, у формі найму охоронців і т.п.. Тому страхування як метод управління ризиком досить легко вписується в стратегію фірми і, як правило, не вимагає спеціальних підрозділів у її організаційній структурі.

Для фізичних осіб страхування як метод управління ризиком є більш важливим – у своєму розпорядженні вони мають менше інструментів управління ризиком. Зокрема, інші методи передачі ризику ніж страхування, для приватних осіб є досить дорогими (наприклад, аутсорсинг ризику), а в ряді випадків і зовсім неможливим (скажімо, перерозподіл ризику смертності серед інших осіб). При цьому страхування буде дешевше, ніж створення власних резервів (зберігання грошей в «банці»).

При прийнятті рішення щодо укладання договору страхування необхідно враховувати ряд важливих аспектів, які можуть бути узагальнені у вигляді наступних основних етапів.

1. Відбір ризиків, які будуть піддаватися страхуванню. Цей етап є частиною процедури прийняття рішень щодо вибору методів управління ризиком. Аналіз характеристик різних ризиків (небезпека, схильність ризику, вразливість і взаємозв'язок з іншими ризиками), а також особливостей їх інформаційного забезпечення, величин цих ризиків і витрат, пов'язаних з ними, дозволяє вказати для кожного ризику найбільш підходящий метод боротьби з ним.

2. Вибір типу страхового покриття. На даному етапі приймається рішення про те, який страховий захист носій ризику хотів би собі забезпечити

по кожному з відібраних раніше ризиків. При цьому повинні враховуватися такі критерії, як розмір страхових виплат, призначених для покриття відповідного збитку, і пов'язані з цим обмеження, що зменшують покриття, особливості врегулювання страхових випадків (терміни, необхідна документація та інші умови), ключові умови майбутнього договору страхування, ціновий діапазон страхових послуг, а також ряд інших аспектів. На цьому етапі слід, за можливістю, проводити кількісну оцінку ризиків, які передбачається передати у страхування.

3. Вибір страхової компанії. З урахуванням розуміння того, які ризики і на яких умовах можуть бути передані в страхування, аналізуються пропозиції різних страхових компаній. Метою такого аналізу є вибір компанії, що пропонує найкращі умови страхування – оптимальне поєднання «ціна – покриття» та (або) більш повну відповідність пропозиції страхової компанії потреби клієнта у страховому захисті, яка виявлена на попередніх етапах. При цьому страхова організація повинна мати певний рівень фінансової стійкості, що гарантує страхувальнику виконання прийнятих нею зобов'язань по відшкодуванню збитку.

4. Проведення переговорів про умови страхового договору і його висновок. Це дуже важливий етап, що дозволяє реалізувати виявлену раніше потребу в страховому захисті у формі юридично правильної передачі відповідальності за покриття збитку. Зазначені переговори стосуються насамперед таких кількісних параметрів, як розмір страхового покриття (страхова сума), величина страхової премії (вартість договору) і термін страхування. Однак вони можуть стосуватися й інших умов договору.

Стратегії проведення таких переговорів можуть бути абсолютно різні: від прийняття стандартного контракту до узгодження договору, що містить особливі умови. Вибір стратегії буде визначатися особливостями ризику, розміром покриття, можливістю подання страхувальником додаткових даних, що свідчать про зниження ризику, здатністю сторін торгуватися і оцінкою альтернативних витрат (наприклад, втрат часу на узгодження умов). Як правило, великі фірми, що укладають великі договори, мають більше можливостей, ніж приватні особи, для отримання знижок та інших поступок з боку страхової організації.

5. Аналіз ефективності страхування і прийняття рішення про переукладання договору. Даний

етап забезпечує «зворотний зв'язок» з рештою етапів. У його рамках відбувається накопичення інформації про особливості виконання договорів страхування в минулому, а також проводиться зіставлення розміру страхового захисту з уточненими даними про розмір втрат, які пов'язані з ризиком, переданим у страхування. Це дозволяє в наступних періодах більш ефективно організувати управління ризиком в цілому і страхування зокрема. Результатом аналізу ефективності використання страхування в минулому буде прийняття рішення про доцільність страхування відповідних ризиків взагалі, тільки даною страховою компанією, тільки на поточних умовах.

У процесі управління виділяють наступні функції ризику:

- попереджувальну, яка проявляється в конструктивному пошуку безпечних, по відношенню до відомих ризиків методів управління;
- захисну, сутність якої полягає в пошуках на свідомому та інстинктивному рівнях методів і засобів захисту від небажаних проявів ризиків;
- спекулятивну, що надає можливість виграшу при випадковому або спланованому сприятливому збігу обставин виникнення ризику;
- соціально-економічну, що пов'язана з природним відбором найбільш ефективних суб'єктів ризику і методів їх дій.

Можна виділити наступні стратегічні способи управління ризиками (табл. 2). Хоча жоден з цих способів не забезпечує повного виключення ризику, деяка частина ризику залишається на власному утриманні суб'єкта.

Фактично, управління ризиками зводиться до управління об'єктом ризику з метою мінімізації збитків. Тактично управління ризиками – це процеси, пов'язані з ідентифікацією, аналізом ризиків та прийняттям рішень, які включають

максимізацію позитивних і мінімізацію негативних наслідків настання ризикових подій. Процес управління ризиками зазвичай включає в себе виконання наступних процедур.

1. Планування управління ризиками – процес прийняття рішень щодо застосування та планування управління ризиками для конкретного об'єкта. Цей процес може включати в себе рішення по організації, кадрового забезпечення процедур управління ризиками, вибір кращою методології, джерел даних для ідентифікації ризику, часовий інтервал для аналізу ситуації. У страховій справі планування включає розробку умов страхування і розрахунки на основі попереднього досвіду (статистичних даних про ризики) або прогнозних оцінок.

2. Ідентифікація ризиків визначає, які ризики здатні вплинути на об'єкт, і документує характеристики цих ризиків. Ідентифікація ризиків – це ітераційний процес. Спочатку ідентифікація ризиків може бути виконана частково, групою аналітиків. Далі ідентифікацією може займатися основна група менеджерів. Для формування об'єктивної оцінки в завершальній стадії процесу можуть брати участь незалежні фахівці. Можливе реагування може бути визначене протягом процесу ідентифікації ризиків.

3. Оцінка ризиків. Якісна оцінка – це ідентифікація і визначення ризиків, що вимагають швидкого реагування. Така оцінка визначає ступінь важливості ризику і спосіб реагування, умов виникнення ризиків і визначення їх впливу на об'єкт стандартними методами і засобами. Використання цього аналізу допомагає частково уникнути невизначеності, притаманної ризику. Кількісна оцінка ризиків визначає ймовірність виникнення ризиків і вплив наслідків цих ризиків на об'єкт страхування (або інший об'єкт), що дозволяє прийняти вірне рішення і

Таблиця 2. Основні способи управління ризиками в індустрії гостинності

Спосіб	Інструмент	Приклад
1. Ухилення від ризику	Оптимізація виду діяльності, її місця і структури	Винесення об'єкта ризику за межі алокації підприємства
2. Зменшення ризику	Попереджувальні та захисні заходи	Установка сигналізації, застосування дублюючих систем безпеки
3. Трансформація ризику (у тому числі розподіл)	Цілеспрямований вплив на об'єкт і фактори ризику.	Розподіл об'єкта в просторі для виключення кумуляції збитків, особисте страхування
4. Передача ризику	Висновок спеціального договору	Аутсорсинг, майнове страхування
5. Прийняття ризику	Прогноз ризиків і підготовка до них об'єкта ризику	Посилення стійкості до ризику (сейсмостійкість будівель тощо)

уникнути невизначеності. У страховій справі кількісна оцінка ризиків дозволяє визначити параметри, необхідні для розрахунку страхового тарифу, адекватного ризику. Ризик оцінюється ймовірністю настання збитку, математичним очікуванням його величини і дисперсією. Найбільш повно ризик характеризується функцією розподілу випадкової величини збитку, який встановлює зв'язок між можливими значеннями випадкової величини і відповідними їм ймовірностями. Для оцінки ступеня, ризику з точки зору страхування використовують коефіцієнт варіації. Ризик великої страхової виплати, яка перевершує обсяг зібраної премії, тим вище, чим менше в портфелі страховика ризиків.

4. Стратегія реагування на ризики – це розробка концепції, планів і методів зниження ризикованого впливу на об'єкт. У страховій справі таке планування передбачає розробку превентивних та захисних заходів, що знижують ймовірність настання ризику і тяжкість негативних наслідків. На цьому етапі формуються страхові резерви та створюються служби покриття збитків.

5. Моніторинг та контроль забезпечують спостереження за об'єктом ризику в період страхування, дотримання процедур ідентифікації та оцінки ризику, формування достатніх страхових резервів та умов договору страхування при врегулюванні страхових збитків.

Диверсифікація послуг індустрії гостинності внаслідок розвитку екологічного, зеленого та сільського туризму значною мірою залежить від санітарно-екологічного стану поселень, заповідних, рекреаційних і паркових територій, та пов'язаних з ним ризиками. Для забезпечення сталого розвитку туристичних регіонів основним механізмом ризик-менеджменту є екологічне страхування бізнес-діяльності [1, 6, 9, 21]. Інтеграція України в світове економічне співтовариство диктує необхідність переходу до нових принципів регулювання природоохоронної діяльності та розробки нормативно-правової системи, спрямованої на зниження масштабів промислового забруднення довкілля. Досвід розвинених країн свідчить, що найбільш ефективним інструментом екологічної політики та гарантій безпеки життєдіяльності людей, є використання ринкових механізмів захисту здоров'я громадян та навколишнього середовища. Фінансування витрат на ліквідацію наслідків аварій і надзвичайних ситуацій за рахунок коштів бюджету знижує ефектив-

ність природоохоронних програм. Це обумовлює потреби пошуку та мобілізації принципово інших джерел компенсації заподіяної шкоди.

Страхування відповідальності за забруднення навколишнього природного середовища найбільш ефективно захищає інтереси підприємств по отриманню прибутків, суспільства по захисту здоров'я людей та держави через створення сприятливого інвестиційного клімату, гарантій податкових надходжень та соціальну стабільність. Проте страхування екологічних ризиків в Україні не набуло поширення. Таке становище, насамперед, обумовлено недостатнім рівнем нормативно-правового забезпечення природоохоронних заходів і фінансової відповідальності за порушення екологічних норм і стандартів. Юридичні гарантії відшкодування збитків, завданих забрудненням довкілля та зниження якості природних ресурсів повністю не забезпечені.

Окрім правових, розвиток ринку екологічного страхування гальмується:

- слабкими стимулами добровільного страхування;
- відсутністю надійних та загальноприйнятих методик оцінки ризику та розрахунку ймовірної шкоди;
- низькою потужністю самого ринку, що не дозволяє здійснювати страхування небезпечних та великих за величиною екологічних збитків [6, 9].

Найголовніше, що треба зробити зараз – це запровадити принцип безумовної відповідальності за шкоду довкіллю, заподіяну будь-якими суб'єктами підприємницької діяльності. Це основна загальносвітова тенденція в галузі законодавства про відповідальність за екологічну шкоду. За таких умов не треба доводити, що забруднювач діяв протизаконно або недбало. Безумовна відповідальність змушує підприємства гарантувати наявність додаткових коштів по компенсації витрат, в тому числі, і у вигляді страхування.

Останнім часом Україна почала приділяти більше уваги проблемам фінансового забезпечення екологічної політики. Відповідальність за забруднення довкілля встановлена багатьма чинними законодавчими актами, якими закладено основи обов'язкового страхування, наприклад, при транспортуванні небезпечних речовин та експлуатації об'єктів підвищеної небезпеки. Чи першу в Україні спробу запровадження суворої відповідальності за забруднення довкілля треба оцінити позитивно та надалі підтримувати.

Страхові продукти, які розроблені на основі законодавства про охорону навколишнього середовища є першим серйозним досвідом застосування в Україні ринкового механізму вирішення екологічних проблем. Проте, обов'язкове страхування дає найбільший результат лише тоді, коли воно ґрунтується на узагальненні та аналізі практики добровільного страхування. За умов відсутності в Україні потужного ринку добровільного екологічного страхування встановлення обов'язкової форми може не дати очікуваного результату. Головну увагу треба зосередити не на обов'язковості страхування, а на формуванні стимулів до фінансового забезпечення зобов'язань по компенсації збитків від аварій та надзвичайних ситуацій.

Комплексний розвиток екологічного страхування в Україні надасть можливості:

- скоротити бюджетні витрати на ліквідацію аварійних та надзвичайних ситуацій;
- підвищити матеріальну відповідальність підприємств і зацікавленість місцевих органів влади в мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище;
- забезпечити цільове використання коштів, які спрямовуються на ліквідацію та попередження екологічного забруднення;
- посилити контроль за потенційно небезпечними видами діяльності та зробити більш жорсткими вимоги екобезпеки.

За умов сучасної фінансово-економічної ситуації в країні розвиток страхування відповідальності за шкоду довкіллю може стати реальним механізмом забезпечення екологічної безпеки, ринковим важелем впливу на підприємства з метою контролю за масштабами промислового забруднення й зниження його рівня, подолання наслідків надзвичайних ситуацій та стимулом зростання національної економіки.

Екологічне страхування включає набір окремих інструментів, що передбачають відповідальність страховика за ризики, пов'язані з порушенням природоохоронного законодавства. До них відносять:

1. Страхування відповідальності на випадок непередбаченого форс-мажорного забруднення навколишнього природного середовища.
2. Майнове страхування фінансових збитків, зумовлених негативними екстернальними ефектами будь-якої господарської діяльності.
3. Особисте страхування життя, здоров'я, працездатності та пенсійного забезпечення грома-

дян на випадок настання техногенного або природного стихійного лиха.

4. Страхування відповідальності власників танкерів за витік нафтопродуктів і забруднення ним вод і узбереж.

5. Страхування відповідальності підприємств за шкоду, заподіяну третім особам у процесі використання ядерної енергії.

6. Страхування відповідальності підприємств за забруднення ґрунтових вод, сільськогосподарських угідь, повітря.

7. Страхування відповідальності за шкоду від гірничодобувної діяльності підприємств тощо [9, 21].

Об'єктами екологічного страхування є будь-які екологічні ризики, пов'язані з порушенням екологічного законодавства та нанесенням потенційного економічного збитку, що спричинені забрудненням виробничими, побутовими та іншими відходами, транспортними засобами, а також порушенням цілісності ландшафту та погіршенням якісного стану екологічних систем при:

- розміщенні, проектуванні, будівництві, реконструкції, введенні в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів;
- використанні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних хімічних речовин тощо;
- використанні та створенні нових біологічно активних речовин та засобів біотехнології;
- дії акустичних, електромагнітних, іонізуючих та інших шкідливих фізичних факторів;
- викидах радіоактивних речовин;
- транзитному транспортуванню та розміщенні на території України екологічно небезпечних матеріалів як вітчизняного, так й іноземного виробництва;
- проведенні фундаментальних та прикладних наукових розробок;
- упровадженні обладнання з підвищеною екологічною безпекою.

Страхування екологічних ризиків спрямоване на:

- формування екологічної відповідальності фізичних та юридичних осіб за негативні наслідки антропогенної діяльності;
- стимулювання протиаварійних заходів внаслідок диференціації страхових тарифів і грошових виплат за безаварійну роботу;
- забезпечення компенсаційних виплат постраждалим незалежно від фінансового стану підприємства-винуватця аварійного впливу на навколишнє середовище;

– забезпечення усталеності фінансового стану підприємств за необхідності відшкодування збитку постраждалим від аварійного забруднення навколишнього середовища;

– забезпечення правових гарантій фінансового захисту фізичних та юридичних осіб за рахунок сформованих страхових фондів.

Тобто метою екологічного страхування є захист майнових інтересів громадян та юридичних осіб від шкоди, що настає у разі погіршення стану довкілля та якості природних ресурсів, і в традиційному розумінні, це – різновид особистого та майнового страхування ризиків. Водночас у системі екологічного ризик-менеджменту екологічне страхування визначається як перекладання відповідальності підприємств-джерел підвищеної екологічної небезпеки або «власників» шкідливих об'єктів, що становлять потенційну екологічну загрозу життю громадян та комерційним інтересам юридичних осіб на страхові компанії. Проте пріоритетним залишається природоохоронне призначення екологічного страхування, а головне завдання – компенсація завданих збитків внаслідок забруднення навколишнього природного середовища страхувальникам і третім особам.

Механізм екологічного страхування базується на принципах взаємно вигідних відносин страховика та страхувальника. Крім економічної зацікавленості в перекладанні відповідальності за негативні наслідки страховика, страхувальник зацікавлений у підвищенні своєї екологічної безпеки, оскільки власні можливості щодо вирішення створених проблем можуть бути обмежені через відсутність: ресурсів та кваліфікованих фахівців.

Страхові тарифи розрізняються залежно від:

- ступеня екологічного ризику;
- специфіки господарчої діяльності певного страхувальника;
- технічного стану виробничих засобів (активів);
- наявності та стану захисних та очисних споруд на підприємстві;
- мінімального та максимального розміру відшкодування.

Якщо шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих, підприємства можуть звільнитися від відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу. У випадку, коли підприємство не належить до джерел підвищеної економічної небезпеки, то вони звільняються від покриття шкоди за умо-

ви доведення, що шкоду заподіяно не з їхньої вини. Потерпілі мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням або такого, що не впливає на їх здоров'я.

Одночасно з виникненням ринку екологічного страхування почав розвиватися перестраховальний ринок. Для надання більш розширеного покриття та забезпечення суттєвих виплат почали утворюватись спеціальні страхові пули, які накопичують значні кошти. У створенні пулів бере участь і держава. В Україні у 1997 р. створений Національний ядерний страховий пул зі страхування радіоактивних ризиків. Страхування відповідальності за шкоду навколишньому середовищу, здійснюється на таких умовах:

– повна компенсація страхувальнику всіх сум, присуджених за законом третім особам у зв'язку з настанням страхового випадку, включаючи судові витрати;

– страхування покривають лише втрати в наслідок аварійного забруднення;

– суми штрафів не включають у страхове покриття.

Договір страхування укладається на рік з можливістю подальшого продовження в того ж самого страховика, проте через адміністративні та трансакційні витрати, здійснення превентивних заходів та контролю і страховиків, і страхувальнику вигідно партнерство на строк 5–10 років. Страховики обмежують відповідальність максимальною грошовою сумою та періодом часу, оскільки екологічне страхування є досить непростим. Певний поліс страхування може покривати не тільки аварійні забруднення, а й ризик перманентного забруднення. При ризику поступового перманентного забруднення постає питання про ступінь відповідальності інших можливих винуватців. Як правило, страхове покриття стосується відшкодування збитку третім особам, тому страховик не відшкодовує витрати на превентивні заходи або на очищення власного майна страхувальника. У сфері забезпечення радіологічної безпеки в Україні існує практика страхування ядерних ризиків, що здійснюється в рамках Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду, до якої Україна приєдналась у 1996 році. З цією метою в Україні створений

Національний ядерний страховий пул зі страхування ядерних ризиків. Відповідно до Конвенції, поряд зі страхуванням використовують інше (не-страхове) фінансове забезпечення ядерних ризиків. З метою забезпечення екологічної безпеки та сталого розвитку було б доцільно розробити спеціальний механізм формування галузевих страхових пулів задля зберігання і використання резервних коштів, та страхування відповідальності підприємств певної галузі.

Висновки

Страхування як економічний інструмент ризик-менеджменту набуває особливого значення в умовах фінансово-економічних криз, зокрема у форс-мажорних обставинах ведення бізнесу внаслідок пандемії на кшталт ковід-19. Важливим для бізнесу є поняття «економічний ризик», який визначається як можливість випадкового виникнення небажаних збитків, вимірюваних у вартісному еквіваленті. Для надання цьому поняттю операційного змісту необхідно класифікувати ризики за різними критеріями, які можуть будуватися на основі структурних характеристик ризику, специфіки інформаційного забезпечення й особливостей вимірювання ризиків. Для певних ризиків також можна використовувати не лише загальні, а й специфічні критерії класифікації, тісно пов'язані зі специфікою ризиків. У цьому контексті класифікація ризиків за адекватно обраними критеріями може покращити ідентифікацію джерел виникнення економічного ризику та вибір методів його мінімізації.

До того ж страхування забезпечує фінансовий та соціальний захист населення; стимулює ділову активність та розвиток науково-технічного прогресу; підтримує макро-, мікроекономічну та фінансову стабільність, звільняє державу від багатьох витрат, пов'язаних з різними ризиками, та є важливим інституціональним інвестором в економіку окремого підприємства і всієї країни в цілому. Проте страхування як інструмент управління ризиком не є універсальним, його використання має свої обмеження, які можуть бути пов'язані з типом ризику, взаємовідносинами сторін операції страхування, їх ставленням до ризику. Система управління ризиком може реалізовуватися на рівнях держави, фірми і окремої особи. Ці рівні будуть відрізнятися характером і носіями ризиків, специфікою застосовуваних заходів з управління ризиками.

Система управління ризиком на рівні держави може бути орієнтована на різні ризики в залежності від складу і змісту функцій держави. Найчастіше до них відносять забезпечення суверенітету, зовнішньої та екологічної безпеки, підтримання правопорядку і захист прав громадян, сприяння функціонуванню та організацію роботи ряду важливих суспільних інститутів, які обслуговують населення в цілому. Важливою особливістю системи управління ризиком на рівні держави є використання методів, що відносяться до процедури скорочення ризику, оскільки можливості держави по ухиленню від ризику і з передачі ризику досить обмежені. На рівні фірми система управління ризиком є складовою частиною загального менеджменту. Це проявляється як на рівні стратегії, так і організаційної структури фірми. У ряді випадків ефективною є передача процесу управління ризиком в аутсорсинг. Інструментом проведення ризик-менеджменту в цьому випадку буде програма управління ризиком. Її складання і впровадження відповідно до змісту основних стадій та етапів розробки, процедур і методів управління ризиками, а також послідовністю їх застосування дозволить ефективно розвивати будь-яку фірму індустрії гостинності та сприятиме її фінансовій стійкості. На рівні фізичних осіб система управління ризиком визначається особливостями ризиків, пов'язаних з життям і здоров'ям, а також з майном і відповідальністю громадян.

Список використаних джерел

1. Абалкина И.Л. Страхование экологических рисков (из практики США). – Москва: Инфра-М. – 1998. – 88 с.
2. Аккозов Б. Страховщики РК готовы к online-страхованию, а законодательство – нет: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kursiv.kz/news/details/finansy/strakhovshchiki_rk_gotovy_k_online_strakhovaniyu_a_zakonodatelstvo_net/
3. Аракелян К. С. Управление рисками с использованием механизма страхования // Вестник АГТУ. – 2010. – № 1. – С. 92–95. – (Сер.: Экономика).
4. Базилевич В.Д. Новітні тенденції та протиріччя на страховому ринку України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Економіка. – 2012. – Вип. 133. – С. 5–8.
5. Бланк И. А. Сущность, задачи и принципы антикризисного управления предприятием [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.elitarium.ru/2010/06/15/antikrizisnoje_upravlenije.html.

6. Вилюма Д., Данилин Д. Некоторые вопросы страхования ответственности за загрязнение окружающей природной среды в Российской Федерации // Страхование право. – № 2. – 2000. – с. 37.

7. Гаманкова О.О. Інформаційні вади дослідження ступеня монополізації ринку страхових послуг України // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 10. – С. 80 – 87.

8. Гудзь О. Є. Розвиток страхування: нові інструменти та методи управління ризиками в цифровій економіці: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/2213>

9. Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» // Урядовий кур'єр (Додаток). – 2001. – № 43. – с.1.

10. Золотарьова О.В. Ключові тенденції та пріоритети розвитку ринку страхових послуг в Україні // Економіка і суспільство. – 2017. – № 11. – С. 413–420

11. Иванова Е. Правовое регулирование страхования внедоговорной ответственности: общие вопросы // Страхование право. – № 2. – 2000. – с. 3.

12. Иванов А. П., Быкова Ю. Н. Страхование рисков как инструмент управления предпринимательской деятельностью // Финансы. – 2007. – № 9. – С. 47–51.

13. Иода Е. В., Иода Ю. В., Мешкова Л. Л., Болотина Е. Н. Управление предпринимательскими рисками. – 2-е изд., испр. и перераб. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. – 212 с.

14. Кондратенко Н. О., Оболенцева Л. В. Аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку готельного бізнесу в регіонах України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2019-4_0-pages-72_80.pdf

15. Кулина Г. Світовий ринок страхових послуг в умовах зміни парадигми глобального економічного розвитку // Світ фінансів. – 2017. – № 3(52). – С. 48–59.

16. Малікова І. П. Оцінка концентрації страхового ринку України, її зв'язок з процесами монополізації та конкуренції // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Економічні науки». – 2017. – Вип. 23. – С. 76–79.

17. Нагайчук Н.Г. Страхування як інструмент антикризового управління – Режим доступу / Вісник університету банківської справи Національного банку України No 3 (9) грудень 2010 – С. 246: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.ubs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/440/1/nahaichuk_insurance_as.pdf

18. Павлова О. Страховой бизнес берет курс на инновации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pcweek.ru/idea/article/detail.php?ID=123103>.

19. Підсумки діяльності страхових компаній за 2017 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nfp.gov.ua/files/OgliadRinkiv/SK/2017_rik/sk_%202017.pdf

20. Пономарьова О.Б. Визначення проблем страхового ринку та їх вирішення. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. №5. URL: <http://global-national.in.ua/issue-5-2015>

21. Степичева С. Инструмент эколого-экономического механизма // Страхование ревью. – № 12. 1999. – с. 3.

22. Allianz Risk Barometer Top Business Risks 2016. URL: <http://www.agcs.allianz.com/assets/PDFs/Reports/AllianzRiskBarometer2016.pdf>

23. Boehme R., Schwartz G. (2010) Modeling cyber-insurance: towards a unifying framework. WEIS. URL: http://econinfosec.org/archive/weis2010/papers/session5/weis2010_boehme.pdf.

24. World insurance in 2015: steady growth amid regional disparities. URL: http://media.swissre.com/documents/sigma_3_2016_en.pdf.

References

1. Abalkina I.L. Environmental risk insurance (from US practice). – Moscow: Infra-M. – 1998. – 88 p.

2. Akkozov B. Insurers of the Republic of Kazakhstan are ready for online insurance, but the legislation is not: [Electronic resource]. – Access mode: http://www.kursiv.kz/news/details/finansy/strakhovshchiki_rk_gotovy_k_online_strakhovaniyu_a_zakonodatelstvo_net/

3. Arakelyan K.S. Risk management using the insurance mechanism // Bulletin of AGTU. – 2010. – No 1. – P. 92–95. – (Ser.: Economics).

4. Bazilevich V.D. Recent trends and contradictions in the insurance market of Ukraine // Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Economics. – 2012. – Vip. 133. – P. 5–8.

5. Blank I.A. The essence, objectives and principles of crisis management of the enterprise [Electronic resource]. – Access mode: www.elitarium.ru/2010/06/15/antikrizisnoje_upravlenije.html.

6. Vilyuma D., Danilin D. Some issues of liability insurance for environmental pollution in the Russian Federation // Insurance Law. – № 2. – 2000. – p. 37.

7. Gamankova O.O. Information defects of research of degree of monopolization of the market of insurance services of Ukraine // Actual problems of economy. – 2009. – № 10. – P. 80 – 87.

8. Gudz OE Development of insurance: new tools and methods of risk management in the digital economy:

[Electronic resource]. – Access mode: <http://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/2213>

9. Law of Ukraine «On high-risk objects» // Government Courier (Appendix). – 2001. – № 43. – p.1.

10. Zolotareva O.V. Key trends and priorities of insurance services market development in Ukraine // Economy and Society. – 2017. – №11. – P. 413–420.

11. Ivanova E. Legal regulation of non-contractual liability insurance: general issues // Insurance law. – № 2. – 2000. – p. 3.

12. Ivanov A.P., Bykova Yu. N. Risk insurance as a tool for business management // Finance. – 2007. – No 9. – P. 47–51.

13. Ioda E.V., Ioda Yu. V., Meshkova L.L., Bolotina E.N. Management of business risks. – 2nd ed., Corrected and rework. – Tambov: Tamb Publishing House. state tech. University, 2002. – 212 p.

14. Kondratenko NO, Obolentseva LV Analysis of the current state and trends in the hotel business in the regions of Ukraine: [Electronic resource]. – Access mode: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2019-4_0-pages-72_80.pdf

15. Kulina G. The world market of insurance services in terms of changing the paradigm of global economic development // World of Finance. – 2017. – № 3 (52). – P. 48–59.

16. Malikova I.P. Estimation of the concentration of the insurance market of Ukraine, its connection with the processes of monopolization and competition // Scientific Bulletin of Kherson State University. – Series «Economic Sciences». – 2017. – Vip. 23. – P. 76–79.

17. Nagaychuk N.G. Insurance as a tool for crisis management – Access mode / Bulletin of the University of Banking of the National Bank of Ukraine No 3 (9) December 2010 – P.246: [Electronic resource]. – Access mode: http://dspace.ubs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/440/1/nahaichuk_insurance_as.pdf

18. Pavlova O. Insurance business is taking a course on innovation [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.pcweek.ru/idea/article/detail.php?ID=123103>.

19. Results of insurance companies for 2017. [Electronic resource]. – Access mode: https://www.nfp.gov.ua/files/OgIiadRinkiv/SK/2017_rik/sk_%202017.pdf

20. Ponomareva OB Identification of insurance market problems and their solution. Global and national economic problems. 2015. №5. URL: <http://global-national.in.ua/issue-5-2015>

21. Stepicheva S. Tool of ecological and economic mechanism // Insurance Review. – № 12. 1999. – p. 3.

22. Allianz Risk Barometer Top Business Risks 2016. URL: <http://www.agcs.allianz.com/assets/PDFs/Reports/AllianzRiskBarometer2016.pdf>

23. Bцhme R., Schwartz G. (2010) Modeling cyber-insurance: towards a unifying framework. WEIS. URL: http://econinfosec.org/archive/weis2010/papers/session5/weis2010_boehme.pdf.

24. World insurance in 2015: steady growth amid regional disparities. URL: http://media.swissre.com/documents/sigma_3_2016_en.pdf.

Дані про авторів

Шостак Лілія Борисівна,

д.е.н., професор, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки Міністерства економічного розвитку та торгівлі, м. Київ

e-mail: shostak202@ukr.net

Петровська Ірина Олегівна,

к.е.н., доцент, завідувач кафедри індустрії гостинності та сталого розвитку Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського

Данные об авторах

Шостак Лилия Борисовна,

д.э.н., профессор, главный научный сотрудник Научно-исследовательского института информатизации и моделирования экономики Министерства экономического развития и торговли, г. Киев

e-mail: shostak202@ukr.net

Петровская Ирина Олеговна,

к.э.н., доцент, заведующий кафедрой индустрии гостеприимства и устойчивого развития Таврического национального университета им. В.И. Вернадского

Data about the authors

Lilya Shostak,

Dr. of economy science, Professor, Principal Researcher, State Research Institute of Informatization and Economic Modeling, Ministry of Economic Development and Trade, Kyiv

e-mail: shostak202@ukr.net

Irina Petrovska,

Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Hospitality Industry and Sustainable Development of Tavriya National University. VI Vernadsky

Становлення теорій відтворення та розвитку

Актуальність дослідження. В умовах глобальних змін економіки та необхідності забезпечення стабільного розвитку все більшої актуальності набуває питання теоретико–методологічного забезпечення економічних процесів розвитку і трансформації, зокрема актуальною є потреба в становленні та подальшому розвитку базових теорій, що пояснюють та встановлюють механізми сучасних економічних процесів.

Метою дослідження є аналіз сутнісних характеристик теорій відтворення, їх переходу до теорій зростання; констатація необхідності подальшого становлення теорії економічного розвитку та переходу до розроблення теорій трансформаційних економік.

Методи дослідження: порівняння, узагальнення, індукції та дедукції, аналізу та синтезу, графічні методи.

Результати дослідження. Здійснено хронологічний аналіз становлення теорій відтворення та розвитку. На основі теоретичного осмислення процесу відтворення та дослідження сутнісних характеристик різних авторських теорій виділені три періоди: становлення теорії відтворення, формування «класичної» теорії відтворення, практичне використання теорії відтворення з подальшим становленням теорії зростання. Констатована необхідність та пріоритетність інноваційно–інвестиційного розвитку і потреба в становленні теорії економічного розвитку як нового (четвертого) періоду розроблення теорій. Необхідність розроблення механізмів розвитку сучасних нових економік призводить до п'ятого періоду – становлення теорій трансформаційних економік.

Висновки. Ретроспективний аналіз та огляд сучасних теоретичних трактувань процесів відтворення та розвитку, а також дослідження особливостей сучасної економіки дозволяє констатувати певну послідовність розвитку наукових поглядів на теорію відтворення: від становлення та формування класичної теорії відтворення – через теорію зростання – до теорії економічного розвитку. Теоретичне розроблення відтворювальних процесів призвело до становлення теорій економічного зростання та розвитку. Процеси відтворення незаперечно пов'язуються з економічним розвитком, з прогресивними змінами. Якість відтворення забезпечується за умови економічного розвитку, який характеризується поєднанням інвестицій з інноваціями. На часі – становлення теорій трансформаційних економік, як теоретико–методологічного забезпечення механізмів розвитку сучасних нових економік.

Ключові слова: розвиток, відтворення, економічні теорії, інноваційний розвиток, теорія зростання, теорія економічного розвитку, теорії трансформаційних економік.

СТАХУРСКАЯ С.А.
ТКАЧУК С.В.
СТАХУРСКИЙ В.А.

Становление теорий воспроизводства и развития

Актуальность исследования. В условиях глобальных изменений экономики и необходимости обеспечения стабильного развития все большую актуальность приобретает вопрос теоретико–методологического обеспечения экономических процессов развития и трансформации, в частности актуальна потребность в становлении и дальнейшем развитии базовых теорий, объясняющих и устанавливающих механизмы современных экономических процессов.

Целью исследования является анализ существенных характеристик теорий воспроизводства, их перехода к теориям роста; констатация необходимости дальнейшего становления теории экономического развития и перехода к разработке теорий трансформационных экономик.

Методы исследования: сравнение, обобщение, индукции и дедукции, анализа и синтеза, графические методы.

Результаты исследования. Осуществлен хронологический анализ становления теорий воспроизводства и развития. На основе теоретического осмысления процесса воспроизводства и исследования сущностных характеристик разных авторских теорий выделены три периода: становление теории воспроизводства, формирования «классической» теории воспроизводства, практическое использование теории воспроизводства с последующим становлением теории роста. Констатирована необходимость и приоритетность инновационно–инвестиционного развития и потребность в становлении теории экономического развития как нового (четвертого) периода разработки теорий. Необходимость разработки механизмов развития современных новых экономик приводит к пятому периоду – становлению теорий трансформационных экономик.

Выводы. Ретроспективный анализ и обзор современных теоретических трактовок процессов воспроизводства и развития, а также исследование особенностей современной экономики позволяют констатировать определенную последовательность развития научных взглядов на теорию воспроизводства: от становления и формирования классической теории воспроизводства – через теорию роста – к теории экономического развития. Теоретическая разработка воспроизводственных процессов привела к становлению теорий экономического роста и развития. Процессы воспроизводства неоспоримо связываются с экономическим развитием, с прогрессивными изменениями. Качество воспроизводства обеспечивается при условии экономического развития, характеризующегося сочетанием инвестиций с инновациями. На очереди – становление теорий трансформационных экономик, как теоретико–методологического обеспечения механизмов развития современных новых экономик.

Ключевые слова: развитие, воспроизводство, экономические теории, инновационное развитие, теория роста, теория экономического развития, теории трансформационных экономик.

STAKHURSKA S.A.
TKATCHUK S.V.
STAKHURSKIY V.O.

Formation of theories of reproduction and development

Relevance of research. In the context of global economic change and the need to ensure stable development, the issue of theoretical and methodological support of economic processes of development and transformation is becoming increasingly important, in particular the need for the formation and further development of basic theories that explain and establish mechanisms of modern economic processes.

The purpose of this study is to analyze the essential characteristics of theories of reproduction, their transition to theories of growth; statement of the need for further development of the theory of economic development and the transition to the development of theories of transformational economies.

Research methods: comparison, generalization, induction and deduction, analysis and synthesis, graphical methods.

Research results. A chronological analysis of the formation of theories of reproduction and development is carried out. Based on the theoretical understanding of the process of reproduction and the study of the essential characteristics of various author's theories, three periods are distinguished: the formation of the theory of reproduction, the formation of «classical» theory of reproduction, practical use of reproduction theory with subsequent formation of growth theory. The necessity and priority of innovation and investment development and the need for the formation of the theory of economic development as a new (fourth) period of development of theories are stated. The need to develop mechanisms for the development of modern new economies leads to the fifth period – the formation of theories of transformational economies.

Conclusions. Retrospective analysis and review of modern theoretical interpretations of the processes of reproduction and development, as well as the study of modern economics allows us to state a certain sequence of scientific views on the theory of reproduction: from the formation of classical theory of reproduction – through growth theory – to economic development theory. The theoretical development of reproduction processes has led to the formation of theories of economic growth and

development. The processes of reproduction are indisputably associated with economic development, with progressive changes. The quality of reproduction is ensured by economic development, which is characterized by a combination of investment and innovations. In time – the formation of theories of transformational economies, as a theoretical and methodological support mechanisms for the development of modern new economies.

Keywords: *development, reproduction, economic theories, innovative development, growth theory, theory of economic development, theories of transformational economies.*

Постановка проблеми. В умовах глобальних змін економіки та необхідності забезпечення стабільного розвитку все більшої актуальності набуває питання теоретико-методологічного забезпечення економічних процесів розвитку і трансформації, зокрема актуальною є потреба в становленні та подальшому розвитку базових теорій, що пояснюють та встановлюють механізми сучасних економічних процесів. Подальший розвиток базових теорій має ґрунтуватись на аналізі сутнісних характеристик теорій відтворення, їх переходу до теорій зростання, констатації необхідності подальшого становлення теорії економічного розвитку та переходу до розроблення теорій трансформаційних економік.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми. Згідно аналізу останніх досліджень та публікацій, зазвичай економічні теорії зростання спираються на процеси відтворення [1–3,6]. Сутнісні характеристики зростання і розвитку не завжди однозначні, економічний розвиток виправдано пов'язується з інноваційно-інвести-

ційним процесом [4, 6–8]. На сьогодні в економіці відбуваються трансформаційні перетворення [9], які вимагають розроблення нових теоретико-практичних трактувань і створення методологічних підходів до нових механізмів.

Мета статті. Здійснити аналіз сутнісних характеристик теорій відтворення, їх переходу до теорій зростання та констатацію необхідності подальшого становлення теорії економічного розвитку і переходу до розроблення теорій трансформаційних економік.

Виклад основного матеріалу. Найбільш поширені економічні теорії зростання спираються на процеси відтворення. В економічній літературі подані теорії зазнають різного групування. Так К. Макконнелл і С. Брю аналізують теорії економічного зростання з точки зору державного регулювання [5]. При цьому виділяються кейнсіанський підхід, «економіка пропонування», розвиток «економічного лібералізму».

Хронологія дослідження сутності процесу відтворення та його особливостей розпочалася з

Таблиця 1. Теорії відтворення періоду становлення («домарксівський» період)

Теорії, автори	Сутність	Недоліки
Школа фізіократів (Ф. Кене, XVIII ст., Франція)	Опис простого відтворення на прикладі економіки XVIII ст. В «Економічній таблиці» (1758) розглянув реалізацію сукупного суспільного продукту, поділивши його на промисловість та сільське господарство	Підміна двох підрозділів суспільства галузевим поділом на сільське господарство та промисловість
Теорія чинників розвитку (А.Сміт, Т. Мальтус)	Чинниками розвитку є праця, капітал, населення. Рушійна сила – нагромадження капіталу. Випуск продукції забезпечується двома видами витрат: капіталу і праці	Не враховано вплив розвитку науки, нових технологій, темпи економічного зростання
Вульгарна політична економія (Ж.Б.Сей)	Зростання виробництва автоматично призводить до розширення ринку	Попит на товари підмінюється пропозицією
Трактування теорії відтворення Ж.Ш.Л. Сімонді, XIX ст.	Розроблялось питання щодо додаткової вартості та її реалізації, висувалась ідея необхідності зовнішніх ринків	Не допускалась можливість реалізації додаткової вартості в межах попиту самих виробників
Трактування теорії відтворення російськими народниками XIX ст. (Воронцов В.П., Даніельсон Н.Ф.)	Дотримувались поглядів Ж.Ш.Л. Сімонді, пов'язували розвиток з наявністю зовнішніх ринків. Вважали, оскільки зовнішні ринки розподілені, то подальший розвиток (капіталізму) неможливий (в Росії)	Ототожнення розмірів ринку і розмірів споживання

[складено авторами за джерелами 1, 2, 3, 6]

XVIII століття і не обмежиться нинішнім часом, оскільки процеси відтворення пов'язані з економічним розвитком, з прогресивними змінами, а вони є постійними. Розвиток теорій відтворення зводився до сутнісних характеристик та особливостей самого процесу відтворення. Подальше теоретичне розроблення відтворювальних процесів призвело до теорії економічного зростання. Теоретичне осмислення процесу відтворення, очевидно, можна умовно поділити на три періоди:

- період становлення теорії відтворення («домарксівський»). Сутність основних теоретичних положень зведена в табл. 1;
- період формування «класичної» теорії відтворення або «марксівський» період (табл. 2).
- період практичного використання теорії відтворення та становлення теорії зростання (табл. 3).

Економічне зростання є центральною проблемою оцінки ефективності будь-якої систе-

ми господарювання. Дослідження економічного зростання передбачає визначення чинників і процесів, що забезпечують його динаміку і стабільність, шляхи досягнення оптимального співвідношення виробництва, нагромадження і споживання, певні особливості відтворення.

Економічне зростання будь-якої країни або підприємства залежить від наступних основних чинників: кількості і якості трудових ресурсів, обсягу основного капіталу, техніки і технології, системи управління виробництвом, кількості і якості природних ресурсів [6]. Ці чинники роблять зростання виробництва фізично можливим. Тільки доступність великої кількості кращих за якістю ресурсів, в тому числі технологічного потенціалу, дозволяє збільшувати виробництво реального продукту.

Крім того, чинники, що визначають темпи і якість економічного зростання, можна поділити на такі групи:

Таблиця 2. Період формування «класичної» теорії відтворення

Теорії, автори	Сутність	Недоліки
Теорія відтворення К. Маркса, XIX ст.	Розроблено схеми відтворення: реалізації суспільного продукту. Суспільне виробництво поділене на два підрозділи (виробництво засобів виробництва і виробництво предметів споживання). Для безперервного відтворення та економічного зростання необхідне дотримання співвідношень: при простому відтворенні: $I(v + m) = IIc$ $I(c + v + m) = Ic + IIc$ 3. $II(c + v + m) = I(v + m) + II(v + m)$ при розширеному відтворенні (частина новоствореної вартості (m) іде на збільшення постійного (c) і змінного (v) капіталу свого підрозділу): $I(v + m) > IIc$ $I(c + v + m) > Ic + IIc$ $I(v + m) + II(v + m) > II(c + v + m)$. Зроблено висновок про підвищення органічної будови капіталу (c:v) та прогрес машинної техніки, як базових явищ стосовно розширеного відтворення. Виведено закон випереджаючого росту I підрозділу порівняно з ростом II підрозділу	Капіталістичне виробництво розглядалось в чистому вигляді (все суспільство складається лише з найманих робітників і підприємців); не брались до уваги операції по зовнішній торгівлі; припускалось, що всі товари продаються і купуються згідно з вартістю
Розвиток В.І. Леніним теорії відтворення К. Маркса	Розроблено схеми розширеного капіталістичного відтворення зі змінами органічної будови капіталу. Доведено, що протиріччя між виробництвом і споживанням не виключає розвиток капіталізму	Спірний висновок про перехідний характер капіталізму
Концепція теорії відтворення П.Б. Струве, М.І. Туган-Барановського	Теорія К. Маркса зведена до «теорії пропорційного розподілу», наголошувалось на необхідності пропорційності між різними галузями виробництва	Безмежне зростання виробництва та автономність I підрозділу
Концепція теорії відтворення Р. Люксембург	Досліджувала накопичення капіталу. Додаткову вартість поділяла на частину, яка може реалізовуватись в рамках чистого капіталізму (особисте споживання капіталістів), та на частину, яку не можливо реалізувати (капіталізована додаткова вартість)	Помилковий висновок про неможливість реалізації «капіталізованої» додаткової вартості

[складено авторами за джерелами 1, 2, 3, 6]

Таблиця 3. Період практичного використання теорії відтворення та становлення теорії зростання

Теорії, автори	Сутність	Недоліки
Міжгалузевий баланс В. Леонтьєва, ХХ ст.	На основі схем К. Маркса розроблено метод аналізу міжгалузевих зв'язків «витрати–випуск», який дає можливість практичного застосування теорії рівноваги у вигляді міжгалузевого балансу	Не визначається межа державного регулювання
Модель рівноваги Дж. Кейнса, ХХ ст.	На основі механізму мультиплікатора побудовано найбільш прості версії забезпечення економічної рівноваги. Робиться висновок про необхідність державного регулювання	Не визначається межа державного регулювання
Модель макроекономічного зростання Харода–Домара, 40–і р.ХХ ст.	Основне джерело зростання – фізичне нагромадження капіталу, основний інструмент регулювання росту – норма заощадження	Не враховано технічний прогрес, якісні характеристики праці та капіталу
Неокласична модель економічного зростання Р. Солоу, 50–60 рр. ХХ ст.	Загальне зростання обсягу виробництва залежить від трьох факторів: приросту капіталу, приросту затрат праці, вдосконалення технології. Основним фактором зростання є технологічний прогрес	Модель не враховує багатьох обмежень: енергетичних, екологічних тощо; модель не придатна для короткострокового періоду
Сучасна теорія економічного зростання (Р. Левін, Д. Рене, Р. Баро, Й.–Х. Лі), з поч. 70–х р. ХХ ст.	Розроблена теорія ендогенного зростання, яка пов'язує процес зростання з усіма можливими якісними і кількісними факторами: ресурсними, інституційними, міжнародними тощо. Враховуються також інвестиції в людський капітал, наукові дослідження, описується динаміка зміни технологій	Розвиток теорії йде переважно емпірично. Потрібна міцна теоретична база, яка б визначала усі чинники економічного зростання

[складено авторами за джерелами 1, 2, 3, 6]

- інноваційні, пов'язані з оновленням технологій і продукції, використанням інноваційного потенціалу країни, визначенням пріоритетів науково–технічного прогресу;

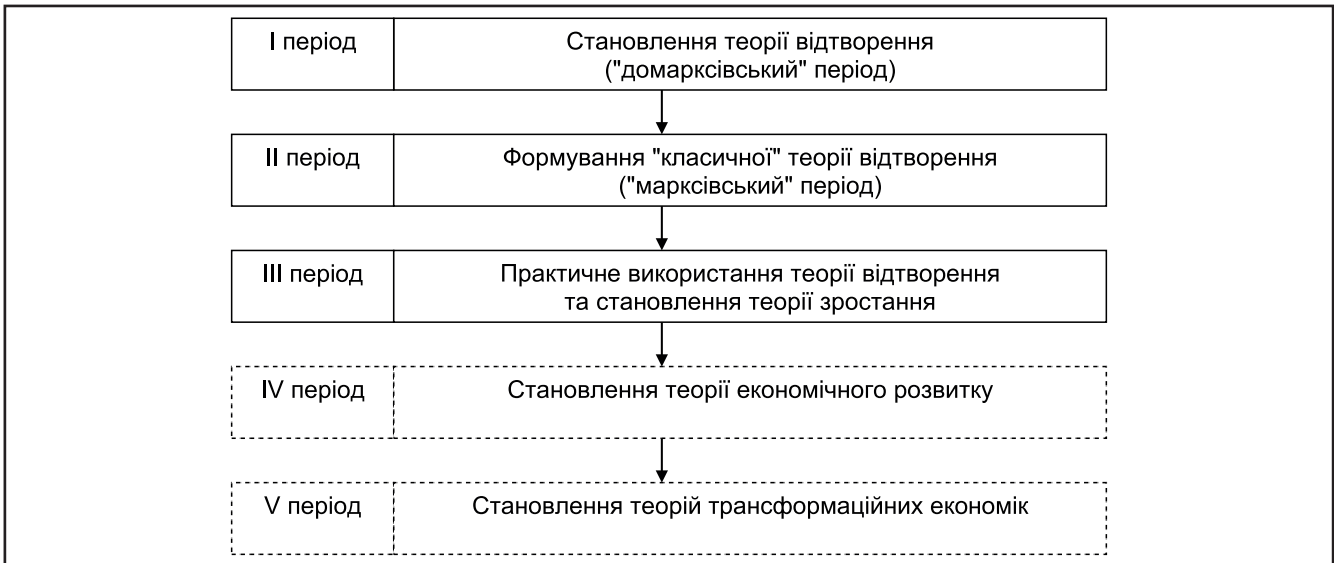
- інвестиційні, що визначаються інвестиційною активністю, ефективністю капітальних вкладень, оновленням виробничих основних фондів та використанням їх, ресурсними обмеженнями з боку інвестиційного комплексу;

- структурної мобільності економіки, спроможності її реагувати на зміни в обсягах і структурі суспільних потреб як у поточному, так і в майбутньому періодах [8].

Очевидно правильним підходом є також групування теорій відтворення в рамках теорій розвитку, зокрема Вініченко І.І. сучасні теорії розвитку поділяє на теорію стадій зростання, теорію структурних перетворень, теорію залежності, неокласичну контрреволюцію, теорію ендогенного зростання [3]. За даним підходом прослідковується підпорядкування автором категорії «зростання» під категорію «розвитку». Досить часто в літературі термін «економічний розвиток» застосовується як необхідна реальність для країн з відсталим рівнем розвитку, а економічне зростання при цьому вважають уже наступною, більш вищою, пріоритетною ціллю.

Зрозуміло, що економічне зростання та економічний розвиток взаємопов'язані. Але економічний розвиток потрібен завжди, він створює передумови для економічного зростання на якісно новій основі (перехід від одного стану до іншого, більш прогресивного), а економічне зростання відображає лише кількісні зміни. Отже, слід говорити про «якість відтворення», якщо для відтворювального процесу характерний економічний розвиток, і про відсутність «якості», якщо відтворення характеризується лише економічним зростанням.

Констатація необхідності та пріоритетності саме економічного розвитку, який забезпечуватиметься поєднанням інвестицій з інноваціями, є мегатрендом, який свідчить, на наш погляд, про початок четвертого періоду в розвитку теорії відтворення: становлення теорії економічного розвитку (див. рисунок). Підтвердженням останнього, зокрема, є розроблення теорії інноваційного розвитку, поняття «інноваційна економіка» та визнання її новим етапом світового розвитку [4]. Призначення таких глобальних трендів – трансформувати індустрію, економіку та суспільство з кінцевою метою отримання прогресу в соціальному розвитку. У найближчі роки відбуватимуться глобальні зміни соціоекономічного розвитку

Періоди розвитку теорії економічного розвитку

Джерело: складено авторами

в напрямку прориву таких економік майбутнього: ексабайтова економіка (гіперпідключені люди і пристрої), економіка добробуту (переосмислення здоров'я), вуглецево-нейтральна економіка (ринки відновлювальної енергії, масштабовані рішення щодо скорочення CO2), економіка замкнутого циклу (оптимізація ресурсоспоживання, скорочення кількості відходів), економіка біоросту (нові агрокультури та біоматеріали), економіка вражень («від володіння до відчуття», отримання сильних вражень, ексклюзивність продукції та послуг) [9].

Сучасне бачення економіки майбутнього вимагає нових теоретичних розробок (теорій) щодо констатації та опису механізмів розвитку ексабайтової економіки, економіки добробуту, вуглецево-нейтральної економіки, економіки замкнутого циклу, економіки біоросту, економіки вражень. Очевидно можна говорити про наступний, п'ятий, період в розвитку економічних теорій: становлення теорій трансформаційних економік.

Висновки

Ретроспективний аналіз та огляд сучасних теоретичних трактувань процесів відтворення та розвитку, а також дослідження особливостей сучасної економіки дозволяє констатувати певну послідовність розвитку наукових поглядів на теорію відтворення: від становлення та формування класичної теорії відтворення – через теорію зростання – до теорії економічного розвитку. Теоретичне розроблення відтворювальних

процесів призвело до становлення теорій економічного зростання та розвитку. Процеси відтворення незаперечно пов'язуються з економічним розвитком, з прогресивними змінами. Якість відтворення забезпечується за умови економічного розвитку, який характеризується поєднанням інвестицій з інноваціями. На часі – становлення теорій трансформаційних економік, як теоретико-методологічного забезпечення механізмів розвитку сучасних нових економік.

Список використаних джерел

1. Башнянин Г. І. Капітал підприємства, його кругооборот і оборот. Суспільне відтворення // Політична економія / Г. І. Башнянин, П. Ю. Лазур, В. С. Медведєв. – К. : Ніка-Центр, Ельга, 2000. – С. 275–298, С. 366–495.
2. Брегель Э. Я. Воспроизводство капиталистическое / Э. Я. Брегель // Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. – М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1972. – Т. 1. – С. 266–273.
3. Вінченко І. І. Теоретичні засади забезпечення інвестиційного розвитку / І. І. Вінченко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2006. – № 4. – С. 64–68.
4. Інвестування української економіки : монографія / [Сухоруков А. І., Пирожков С. І., Шестопалов Г. Г. та ін.] ; за ред. А. І. Сухорукова. – К. : Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки, 2005. – 440 с.
5. Макконнелл К. Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика / Макконнелл К. Р., Брю С. Л., Флинн Ш.М. . – М. : Инфра-М, 2016. – 1028 с.

6. Носова С. С. Экономическая теория : [учебник] / С. С. Носова. – М. : Издательство:Формат:PDF. Экономический портал, 2017. – 792 с. Источник: <https://institutiones.com/download/books/3124-ekonomicheskaya-teoriya-nosova.html>.

7. Первушин С. П. Воспроизводство и экономический рост: история, теория, проблемы / С. П. Первушин. – М. : Вузовская книга, 1998. – 84 с.

8. Сизоненко В. О. Економічне зростання і макроекономічна нестабільність / В. О. Сизоненко, І. О. Лютий // Основи економічної теорії : [підруч. / за ред. А. А. Чухна]. – К. : Вища шк., 2001. – С. 477–507.

9. Шість економік майбутнього: де в ООН побачили ринки на \$30 трлн Джерело: Mind, «Економічна правда». Режим доступу: <http://www.management.com.ua/tend/tend1238.html>.

References

1. Bashnianyn H. I. Kapital pidpriemstva, yoho kruhooborot i oborot. Suspilne vid-tvorennia // Politychna ekonomiiia / H. I. Bashnianyn, P. Yu. Lazur, V. S. Medvediev. – K. : Nika-Tsentr, Elha, 2000. – S. 275–298, S. 366–495.

2. Brehel Э. Ya. Vosproyvodstvo kapytalysticheskoe / Э. Ya. Brehel // Эkonomy-cheskaia энтсыклопедыя. Polytycheskaia эkonomyia. – М. : Yzd-vo «Sovetskaia энтсы-клопедыя», 1972. – Т. 1. – S. 266–273.

3. Vinichenko I. I. Teoretychni zasady zabezpechennia investytsiinoho rozvytku / I. I. Vi-nichenko // Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo. – 2006. – № 4. – S. 64–68.

4. Investuvannia ukrainskoi ekonomiky : monohrafiia / [Sukhorukov A. I., Pyrozhkov S. I., Shestopalov H. H. ta in.]; za red. A. I. Sukhorukova. – K. : Nats. in-t problem mizhnarodnoi bezpeky, 2005. – 440 s.

5. Makkonnell K. R. Эkonomyks: Pryntsyry, problemy y polytyka / Makkonnell K. R., Briu S. L., Flynn Sh.M. . – М. : Ynfra-M, 2016. – 1028 s.

6. Nosova S. S. Эkonomycheskaia teoriya : [uchebnyk] / S. S. Nosova. – М. : Yzdate-istvo:Format:PDF. Эkonomycheskyi portal, 2017. – 792 s. Ystochnyk: <https://institutiones.com/download/books/3124-ekonomicheskaya-teoriya-nosova.html>.

7. Pervushyn S. P. Vosproyvodstvo y эkonomycheskyi rost: ystoryia, teoriya, pro-blemy / S. P. Pervushyn. – М. : Vuzovskaia knyha, 1998. – 84 s.

8. Syzonenko V. O. Ekonomichne zrostannia i makroekonomichna nestabilnist / V. O. Syzonenko, I. O. Liutyi // Osnovy ekonomichnoi teorii : [pidruch. / za red.

A. A. Chu-khna]. – K. : Vyshcha shk., 2001. – S. 477–507.

9. Shist ekonomik maibutnoho: de v OON pobachyly rynky na \$30 trln Dzherelo: Mind, «Ekonomichna pravda». Rezhyrn dostupu: <http://www.management.com.ua/tend/tend1238.html>.

Дані про авторів

Стахурська Світлана Антонівна,

к.е.н., доцент, Національний університет харчових технологій, кафедра економіки праці та менеджменту
e-mail: vinyar@i.ua

Ткачук Світлана Валеріївна,

к.е.н., доцент, Національний університет харчових технологій, кафедра маркетингу
e-mail: vinyar@i.ua

Стахурський Валерій Олександрович,

старший викладач, Національний університет харчових ехнологій, кафедра маркетингу
e-mail: vinyar@i.ua

Данные об авторе

Ткачук Светлана Валерьевна,

к.э.н., доцент, Национальный университет пищевых технологий, кафедра маркетинга
e-mail: vinyar@i.ua

Стахурская Светлана Антоновна,

к.э.н., доцент, Национальный университет пищевых технологий, кафедра экономики труда и менеджмента
e-mail: vinyar@i.ua

Стахурский Валерий Александрович,

Старший преподаватель, Национальный универси-тет пищевых технологий, кафедра маркетинга
e-mail: vinyar@i.ua

Data about the authors

Svitlana Tkatchuk,

PhD in Economics, associate Professor, National University of Food Technologies, Department of Marketing
e-mail: vinyar@i.ua

Svitlana Stakhurska,

PhD in Economics, associate Professor, National University of Food Technologies, Department of Labor Economics and Management
e-mail: vinyar@i.ua

e-mail: vinyar@i.ua

Valeriy Stakhurskiy,

senior lecturer National University of Food Technologies, Department of Marketing
e-mail: vinyar@i.ua

e-mail: vinyar@i.ua

Моделі й типи податкової політики в світі: уроки для України

Предмет дослідження – моделі й типи податкової політики в світі.

Мета дослідження полягає у визначенні позитивних властивостей у моделях податкової політики країн з розвинутою та трансформаційною економікою та з'ясування питання про можливість імплементації того чи іншого зарубіжного досвіду податкової політики в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є положення теорії податкової політики. Під час дослідження використовувались загальнонаукові методи емпіричного пізнання (спостереження, опис, експеримент), логічні (аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, узагальнення, моделювання, класифікація) та наукові методи (структурно-функціональний, інституційний, зіставлення, статистичні групування, експертні оцінки).

Результати роботи. Розглянуто теоретичні питання про типи та моделі податкової політики в зарубіжних країнах. Зроблені термінологічні уточнення. Розглянуті за різними джерелами погляди науковців на існуючі в світі типи та моделі податкової політики. Автор наголошує що в світі не існує ідеальної моделі ПП. Названі пріоритети економічної політики розвинених країн, які визначають цілі та методи податкової політики.

Висновки. Різноманіття моделей податкової політики в світі свідчить про постійний пошук урядами країн найбільш прийнятної для того чи іншого етапу її розвитку. Неможливо назвати модель податкової політики, яка домінує в світі. Цілі та завдання податкової політики можуть відрізнятися залежно від конкретного історичного періоду, від обставин і соціально-економічних умов кожної країни. Вибір стратегії державної податкової політики обов'язково має спиратися на «золоті правила» оподаткування, принципи підходи до сутності організації податкового виробництва. Україна повинна скористатися своїми природними, географічними та економічними перевагами, які при правильному застосуванні можуть принести державі значні доходи, що дозволить зменшити податкове навантаження на економіку. Україні слід створювати власну модель податкової політики, більш прийнятну в плані загального фіскального навантаження на своїх громадян і підприємства.

Ключові слова: податки, податкова політика, класифікація податкової політики, тип податкової політики, модель податкової політики, податкові методи.

ТИДІР Н.І.

Модели и типы налоговой политики в мире: уроки для Украины

Предмет исследования – модели и типы налоговой политики в мире.

Цель исследования заключается в определении положительных свойств в моделях налоговой политики стран с развитой и трансформационной экономикой и выяснения вопроса о возможности имплементации того или иного зарубежного опыта налоговой политики в Украине.

Методы исследования. Методологической основой работы являются положения теории налоговой политики. В ходе исследования использовались общенаучные методы эмпирического познания (наблюдение, описание, эксперимент), логические (анализ и синтез, индукция и дедукция, абстрагирование, обобщение, моделирование, классификация) и научные методы (структурно-функциональный, институциональный, сопоставления, статистические группировки, экспертные оценки).

Результаты работы. Рассмотрены теоретические вопросы о типах и модели налоговой политики в зарубежных странах. Сделаны терминологические уточнения. Рассмотрены по разным источникам взгляды ученых на существующие в мире типы и модели налоговой политики. Автор подчеркивает, что в мире не существует идеальной модели ПП. Названы приоритеты экономической политики развитых стран, которые определяют цели и методы налоговой политики.

Выводы. Многообразие моделей налоговой политики в мире свидетельствует о постоянном поиске правительствами стран наиболее приемлемой для того или иного этапа ее развития. Невозможно назвать модель налоговой политики, доминирующей в мире. Цели и задачи налоговой политики могут отличаться в зависимости от конкретного исторического периода, от обстоятельств и социально-экономических условий каждой страны. Выбор стратегии государственной налоговой политики обязательно должно опираться на «золотые правила» налогообложения, принципиальные подходы к сущности организации налогового производства. Украина должна воспользоваться своими природными, географическими и экономическими преимуществами, которые при правильном применении могут принести государству значительные доходы, что позволит снизить налоговую нагрузку на экономику. Украине следует создавать собственную модель налоговой политики, более приемлемую в плане общей фискальной нагрузки на своих граждан и предприятия.

Ключевые слова: налоги, налоговая политика, классификация налоговой политики, тип налоговой политики, модель налоговой политики, налоговые методы.

TYDIR N.I.

Models and types of tax policy in the world: lessons for Ukraine

Subject of study is models and types of tax policy in the world.

The purpose of the study is to identify positive features in the models of tax policy of countries with developed and transformational economies, as well as to clarify the issue of the possibility of implementing one or another foreign experience of tax policy in Ukraine.

Research methods. The methodological basis of the work is the provisions of the theory of tax policy. The study used general scientific methods of empirical cognition (observation, description, experiment), logical (analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction, generalization, modeling, classification) and scientific methods (structural-functional, institutional, comparisons, statistical groupings, expert estimates).

Results. The article deals with theoretical questions about the types and models of tax policy in foreign countries. Terminological clarifications have been made. The views of scientists on the types and models of tax policy existing in the world are considered from various sources. The author emphasizes that there is no ideal PP model in the world. The priorities of the economic policy of developed countries, which determine the goals and methods of tax policy, are named.

Conclusions. The variety of models of tax policy in the world testifies to the constant search by the governments of the countries that is most acceptable for one or another stage of its development. It is impossible to name the model of tax policy that dominates the world. The goals and objectives of tax policy may differ depending on a specific historical period, on the circumstances and socio-economic conditions of each country. The choice of tax policy strategy must necessarily be based on the "golden rules" of taxation, principled approaches to the essence of the organization of taxation. Ukraine must take advantage of its natural, geographic and economic advantages, which, if properly applied, can bring significant revenues to the state, thus reducing the tax burden on the economy. Ukraine should create its own model of tax policy, more acceptable in terms of the overall fiscal burden on its citizens and businesses.

Keywords: taxes, tax policy, classification of tax policy, type of tax policy, model of tax policy, tax methods.

Постановка проблеми. У світі накопичено великий досвід із впровадження податкової політики. Навіть можна говорити про різні її типи та системи. Досвід зарубіжних країн у цій сфері є неоцінимим підґрунтям для української практики, адже Україні доводиться формувати власну національну модель податкової політики й, відповідно, податкової системи, долаючи значну кількість

проблем. Тому дослідження моделей податкової політики у країнах з розвинутою та трансформаційною економікою є надзвичайно актуальними.

Постановка проблеми. Важливим стратегічним завданням сучасного розвитку нашої країни є досягнення фінансової стабільності та прискорення економічного зростання. Велика роль у цьому належить податковій політиці держави. Від

правильного розуміння її місії та вибору її методів багато у чому залежить успіх визначеного курсу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти податкової політики досліджуються в працях вітчизняних і зарубіжних учених В.Андрущенко, Л.Баранник, З. Варналія, Ю.Дадашева, В. Єндронові, Ю.Іванова, А. Крисоватого, Н. Кучерявенка, І. Луніної, В. Мельника, І. Михасюка, О. Сич, А. Соколовської, Л. Шаблитої, К.Швабія, С. Юрія та ін.

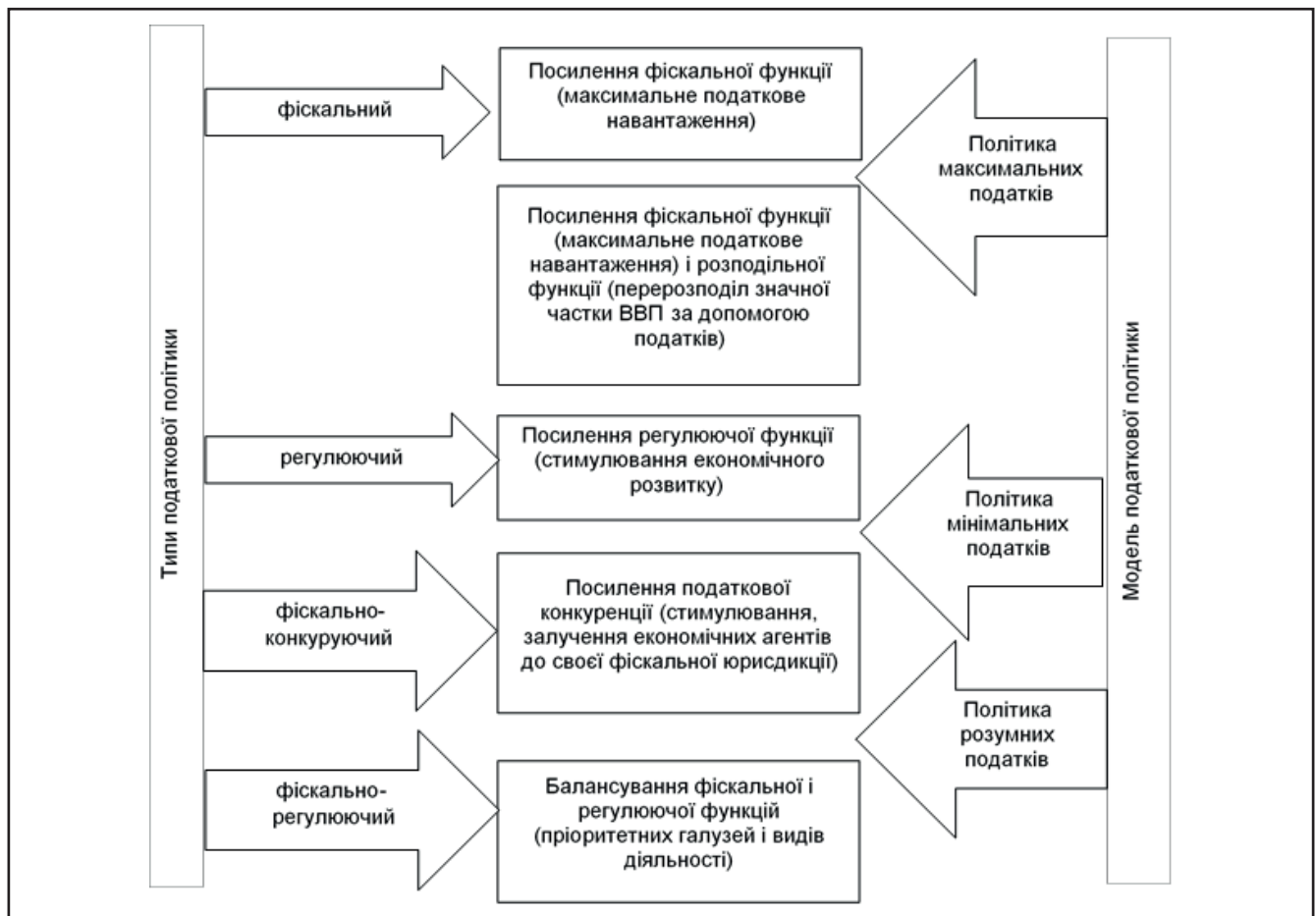
Мета дослідження. Метою роботи є визначення позитивних властивостей у моделях податкової політики країн з розвинуеною та трансформаційною економікою та з'ясування питання про можливість імплементації того чи іншого зарубіжного досвіду податкової політики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Податкова політика (далі – ПП) являє собою сукупність заходів держави в сфері податкового регулювання, мета якого полягає в тому, щоб визначити і встановити оптимальний рівень податкового навантаження залежно від завдань, що вирішується державою на тому чи іншому етапі розвитку. ПП різних держав відрізняється великим різноманіттям. Ці

відмінності визначаються національними особливостями, географічними та історичними факторами, станом економіки та соціальної сфери і багатьма іншими параметрами. Крім того, ПП в одній і тій же країні, навіть в умовах незмінного соціально-економічного ладу, може істотно відрізнятись [1]. Має сенс виділити ряд понять, які дозволяють класифікувати схожість і відмінності ПП. До таких понять належать: тип податкової політики; форма податкової політики; моделі податкової політики; методи податкової політики. Чим же всі вони відрізняються? Приведемо тлумачення сутності цих понять, наданих колективом авторів [2].

Тип податкової політики – це певний образ або зразок податкової політики, що має притаманні тільки йому характерні риси (ознаки), за об'єктивним проявом яких можливо виразно відрізнити один зразок політики від іншого.

Модель податкової політики – це зразок, апробований в практиці ряду країн і який довів свою результативність, тобто це тип податкової політики, який може використовуватися іншими країнами як аналог.

Відповідність типів і моделей податкової політики [2, с.44]

Форма податкової політики – це сукупність розроблених прийомів, методів та інструментів податкової політики, тобто спосіб наповнення обраної моделі податкової політики конкретним змістом. Форма є результатом формування стратегії і тактики податкової політики»[2, с. 45].

Таким чином, тип – це якийсь теоретичний зразок ПП, а модель – тип політики, що має практичну відтворюваність. [там само].

Зв'язок між типами ПП та моделями ПП за вищезначеною версією показано на рисунку.

Як можна бачити, автори виділяють наступні типи ПП: фіскальний; фіскально–розподільний; регулюючий; фіскально–конкуруючий; фіскально–регулюючий, а також моделі – політику максимальних податків, політику мінімальних податків, політику розумних податків.

Проте у багатьох авторів своя позиція з цього приводу. Дементьева Н. говорить не про типи, а про форми ПП, до яких відносить політику максимальних податків, політику економічного розвитку, політику розумних податків[3], беручи за критерій рівень податкового навантаження. Деякі автори за цим критерієм класифікують ПП на види. Варто зазначити, що в науковій та навчальній літературі такий поділ ПП на типи (або моделі) (з невеличкими інтерпретаціями) є досить поширеним. Наприклад, М. Грачов і Г. Сайфуліна розрізняють чотири моделі ПП:

- політика максимальних податків;
- політика досить високого рівня оподаткування при значному рівні соціального захисту населення (скандинавський варіант – авт.);
- політика мінімальних податків [4].

Загалом погоджуючись з авторами роботи [2] відносно тлумачення типів і моделей, зауважимо, що в умовах високорозвиненої економіки кожен з типів, форм ПП може використовуватися досить успішно. На практиці часто застосовують їх в певних комбінаціях, утворюючи різні моделі. Вибір стратегії розвитку державної ПП обов'язково повинен спиратися на «золоті правила» оподаткування (класичні принципи оподаткування: справедливність, рівність у навантаженні, прозорість, економічна ефективність тощо). Вони є свого роду орієнтиром, до якого має прагнути будь-яка цивілізована податкова система [5, с. 19].

Світова практика оподаткування свідчить, що нехтування «золотими правилами» оподаткування, веде до розвитку імперативного абсолютизму і підриває демократичні засади податку

як такого, і, як результат, до негативних наслідків в економіці та соціальній напрузі в суспільстві. Довгий шлях, який пройшли країни з ринковою економікою, підтверджує, що навіть такий суперечливий процес, як узгодження податкових інтересів різних власників, можна проводити на демократичній основі. Цей досвід свідчить про те, що для створення еластичної податкової системи необхідні поступові і тривалі перетворення, перш за все інститутів власності та влади [там само].

Американські економісти підходять до визначення та розробки моделі ПП абсолютно прагматично і не переймаються різними дефініціями. Масштабна модель мікромоделювання Центру податкової політики Урбан–Брукінгс (The Urban–Brookings Tax Policy Center's (TPC) дозволяє отримати оцінки доходів і розподілу федеральної податкової системи США. Модель аналогічна тим, які використовуються Бюджетним управлінням Конгресу, Об'єднаним комітетом з оподаткування і Управлінням податкового аналізу Казначейства. Модель TPC дає оцінки для кожного окремого року з 2011 по 2028 рік – кінець десятирічного вікна бюджету. Довгостроковий модуль TPC виробляє оцінки доходів і розподілу з інтервалами в десять років для періоду з 2030 по 2090 рік. Крім того, нещодавно ми розробили модуль, який виробляє оцінки розподільного ефекту змін федеральної податкової політики для платників податків по штатам протягом багатьох років протягом десятирічного бюджетного вікна.

Податкова модель складається з набору докладних податкових калькуляторів, які: (а) обчислюють індивідуальні податкові зобов'язання з прибуткового податку для всіх платників податків у вибірці відповідно до чинного законодавства і альтернативними пропозиціями щодо політики; (В) вирахувати частки працівників і роботодавців в податках на заробітну плату для соціального забезпечення та медичної допомоги; (С) покласти тягар корпоративного прибуткового податку і акцизів на податкові одиниці; і (d) визначити очікувану вартість податкових зобов'язань з податку на спадок для кожної податкової одиниці у вибірці, використовуючи калькулятор податку на спадщину в поєднанні з віковими коефіцієнтами смертності [6].

Характеристики типів і моделей податкової політики. Представимо характеристики моделей ПП у порядку перелічення.

Політиці максимальних податків притаманні:

- максимальне податкове навантаження;

- максимальні соціальні витрати;
- максимальні інвестиції держави в економіку.

Політиці економічного розвитку притаманні:

- мінімальне податкове навантаження;
- мінімальні соціальні витрати;
- середні інвестиції держави в економіку.

Політиці розумних податків притаманні:

- середнє податкове навантаження;
- середні соціальні витрати;
- мінімальні інвестиції держави.

Перший тип ПП характеризується максимальним збільшенням податкового тягаря. У цьому випадку держава може підвищувати рівень оподаткування до певної межі, вище якої неминуче виникне ситуація, коли підвищення рівня оподаткування не супроводжується приростом надходжень до бюджетів різних рівнів. Це так звана «податкова пастка». Гранична межа ставок залежить від безлічі факторів в кожному конкретному випадку. Зарубіжні вчені називають граничну ставку в розмірі 50% [5, с.26].

За другим типом ПП держава максимально враховує не тільки власні фінансові цілі, а й інтереси платника податків. Така політика веде до швидкого розвитку економіки, особливо її реального сектора, оскільки забезпечує найбільш сприятливий податковий та інвестиційний клімат (рівень оподаткування нижчий, ніж в інших країнах, відбувається приплив іноземних інвестицій, в тому числі експортно орієнтованих, і відповідно зростає рівень конкурентоспроможності національної економіки). Податковий тягар на суб'єкти підприємництва істотно пом'якшено, але державні соціальні програми значно урізані, оскільки бюджетні доходи скорочуються. Така політика проводиться в той час, коли намічається стагнація економіки, що загрожує перейти в економічну кризу. Подібні методи ПП, що отримала назву «рейганоміка», були використані, зокрема, в США на початку 80-х років ХХ ст. Ця податкова реформа стала явищем, яке вивчають й досі. Д. Трамп заявив, що сучасна податкова реформа в США робиться «за лекалами» податкових реформ Р. Рейгана [7].

Для третього типу ПП характерне помірно (середнє) податкове навантаження як на юридичних, так і на фізичних осіб, що компенсується високим рівнем соціального захисту громадян, безліччю державних соціальних гарантій і програм підтримки.

В економічній літературі немає єдності щодо виокремлення моделей ПП. «В останні десятиліття

йде активне переосмислення ролі держави в економічному розвитку і виявленні тих тенденцій, які будуть визначати місце ПП в економічному житті суспільства. Слід зазначити, що в усі етапи розвитку суспільства держава активно втручалася в дії суб'єктів економічного життя. На думку Ю. Іванова та О. Тищенка, після Другої світової війни діяли три основні моделі економічного розвитку, кожна з яких відводила своє місце системі державного регулювання економіки й ролі податкової політики в цьому процесі» [5, с. 22]. Перша з них – «ліберальна» модель. Найбільш послідовно ліберальна стратегія розвитку національної економіки реалізовувалася в США і Великобританії. Уряди цих країн впливають на суб'єктів економіки в межах, мінімально необхідних для підтримки соціального та економічного порядку, а в іншому покладаються на закони ринку. Обсяг податкових вилучень встановлюється на тому мінімальному рівні, який здатний забезпечити державу фінансовими ресурсами, достатніми для виконання її функцій.

Друга модель – «планово-адміністративна економіка». Її головна риса – високий рівень державного регулювання, коли практично всі підприємства належать державі і управляються органами влади директивним методом. Держава вилучала до бюджету основну частину прибутку юридичної особи, за винятком тієї її індивідуально встановленої для кожного підприємства частини, яка вважалася нормативно необхідною для його розвитку згідно із затвердженим державним планом.

Третю модель – «стратегії прискореного розвитку» розбудовувала Японія після Другої світової війни. В її рамках поширилися методи, що передбачали керівну роль уряду у визначенні галузей, що мають найбільш високий потенціал зростання. Для ПП країн, які сповідують цю стратегію, характерна велика кількість цільових податкових пільг, покликаних підвищити ефективність політики державного впливу на економіку. Крім того, основний податковий тягар перенесено за допомогою прогресивної шкали прибуткового податку з корпорацій на фізичних осіб. Очевидно, що роль ПП в державному регулюванні економіки в країнах моделі «прискореного економічного розвитку» досить висока [5, с.22–24].

Усі три моделі схожі в тому, що в економічній політиці (навіть там, де сповідують лібералізм), існує державне регулювання економіки і ПП як його складової.

Колектив авторів [8] виділяють дві основні моделі ПП: ліберально-обмежену і соціально-навантажену.

Ліберально-обмежена модель характерна для країн, основною метою економічної політики яких є нарощування (відновлення) виробництва товарів, вихід і експансія на нових зовнішніх ринках, зростання доходів населення за рахунок ініціативи самих громадян. У рамках цієї моделі жорстко обмежується частка податкових вилучень (при відповідному обмеженні соціальних пільг і гарантій), надається широкий спектр податкових пільг для інвестицій у виробничому секторі, влади не прагнуть втручатися в регулювання приватно підприємницької діяльності і утримуються від надання особливих гарантій учасникам ринкових відносин (у вигляді мінімуму заробітної плати, гарантій від звільнень, виплати допомоги по безробіттю, страхування вкладів у банках і т.п.).

Основними цілями такої політики визнається стабільність національної валюти, всляке заохочення експорту праці (товарів з високою часткою доданої вартості), а також обмеження зростання зовнішнього боргу.

Ліберально-обмеженою моделі ПП дотримувалися Німеччина і Японія в період їх післявоєнної відбудови, а раніше – Росія і США (на рубежі XIX – XX ст.). У даний час така модель характерна для країн Південно-Східної Азії, Бразилії, Мексики, Індії, Китаю та ін.

Соціально-навантажена модель використовується в практиці високо розвинених країн, які прагнуть (чи змушені) підтримувати високі стандарти соціальних гарантій і борються за збереження своїх конкурентних позицій на світовому ринку. Для таких країн межі традиційного економічного зростання вже досягнуті (виробництво в цих країнах страждає від недовантаження потужностей через обмежений попит), та їх більше займають проблеми структурної перебудови економіки (ліквідація низько конкурентних виробництв і захоплення пріоритетних позицій на ринках високотехнологічної продукції) [там само, с. 27].

У своїй економічній політиці вони вибудовують наступну ієрархію пріоритетів:

– підтримка високого платоспроможного споживчого попиту, забезпечення зайнятості та скорочення нерівності в розподілі доходів;

– підтримка високої частки експорту товарів і послуг, експансія на світовому ринку капіталів,

розробка і проведення цілеспрямованої структурної політики.

З метою реалізації означених пріоритетів урядами цих країн застосовуються такі інструменти, як маніпулювання курсом національної валюти, заохочення експансії фінансового капіталу, прискорений розвиток фондових ринків, концентрація передових знань і технологій (та їх носіїв) в своїх національних кордонах. Нарощування зовнішнього боргу вони розглядають як засіб дешевого (або зовсім безкоштовного) використання фінансових ресурсів решти світу.

Слідуючи таким пріоритетам, влада цих країн визначає цілі і засоби своєї ПП:

- високі ставки податків, за допомогою яких забезпечується обмеження виробництва і переміщення доходів від більш заможних верств населення до бідніших (збільшуючи тим самим їх платоспроможний попит);

- застосування ПДВ, який є менш обтяжливим для торгових операцій (з швидким грошовим обігом) і особливо чутливий для капіталомістких виробництв;

- усунення податкових обмежень на міжнародну міграцію капіталів з метою контролю над інвестиційною політикою інших країн;

- високі норми і ставки соціальних податків з метою підтримки громіздкої і низько еластичної системи соціального страхування та забезпечення [там само, с. 28].

Для ПП країн, які мають довгострокову концепцію розвитку національної економіки, характерні такі риси:

- 1) чітке визначення проблем, що стоять перед економікою країни;

- 2) ранжування цілей за ступенем їх важливості і концентрація зусиль на досягненні найбільш важливих з них;

- 3) проведення аналітичної роботи і вивчення зарубіжного досвіду податкових реформ, чітке уявлення про економічні результати, вигоди і втрати при здійсненні кожної з програм реформування;

- 4) оцінка ефективності реалізації подібних програм у минулому;

- 5) аналіз наявних інструментів;

- 6) коригування політики з урахуванням національної специфіки і часу,

- 7) аналіз вихідних умов [там само, с. 28].

«До 1980-х рр. у багатьох країнах світу в цілому сформовані основні параметри нової моделі

податкової політики, в якій на перше місце вийшли сучасні інформаційні технології, що дозволили спростити і інтенсифікувати податковий процес. Ці явища почали чітко проявлятися приблизно з середини 1980-х рр. і склали основний зміст проведених пізніше масштабних податкових реформ в Австралії, Канаді, Німеччині, США, Швеції та ін. У 1990-х рр. виділилися такі основні риси податкових систем розвинених країн:

- прямі податки переважають у Німеччині, Канаді, США, Японії;
- непрямі податки – у Франції та Італії.

У Німеччині, Японії, США зміни в податковій структурі обумовлені тим, що виходячи з прогресивного оподаткування економічне зростання та інфляція чинять сильніший вплив на доходи від прямих податків» [там само, с.30].

Вибір Україною дієвої й сприятливої моделі ПП – питання надзвичайно складне. З початком розбудови незалежності уряд України, який не мав досвіду створення податкової системи ринкового зразка, захопився ліберальними ідеями й провів політику максимальних податків, що, як відомо, привело до негативних наслідків в соціально-економічному розвитку. Така модель ПП стала причиною масового приховування доходів від оподаткування. У країні з'явилися фірми «одноденки», через які кошти йшли з-під оподаткування. Унаслідок чого великі суми накопичень громадян і організацій були переведені в інші держави з метою купівлі нерухомості за кордоном або для зберігання коштів в іноземних банках. «Тіньова економіка» є породженням також політики максимальних податків. Зазначені негативні тенденції збереглися і досі, навіть за умови істотного зниження податкового навантаження у порівнянні з 1992–2000 рр. Отже, зміна ПП не завжди тягне за собою зміну поведінки учасників податкових правовідносин. Цілком справедливим залишається досі зауваження Л. Баранник щодо податкової реформи 2015 р., яка була покликана зробити податкову систему зрозумілою і прийнятною для рядового платника податків. «Податків стало менше, але складність їх адміністрування, зберігається, тобто реформа істотно не вплинула на спрощення ведення бізнесу в Україні. Трансформація одних податків в інші свідчить про те, що вони «заховані», а не скасовані або раціоналізовані. Одним з найбільших недоліків ПП в частині конструювання структури податкової системи є механістичний підхід: «податків більше –

податків менше». Не в кількості справа. Відомо багато європейських країн, де частка податків по відношенню до ВВП перевищує 40%, але суспільство в цих країнах не піднімає «податкових бунтів». Наразі у держави немає чіткої концепції політики оподаткування» [9, с.17].

Сьогодні ПП здійснюється за «підказками» або копіюванням чужого (не завжди вдалого) досвіду. Україна має достатньо потужний природний потенціал, достатню кількість робочої сили та вигідне географічне розташування для організації транзитних потоків товарів і послуг, чим вона цілком могла б вигідно скористатися. Тож, при правильному використанні цих переваг вони можуть принести державі значні доходи, що дозволить зменшити податкове навантаження на населення та малий бізнес. Цілком очевидно Україні слід створювати власну модель ПП, більш прийнятну в плані загального фіскального навантаження на своїх громадян і підприємства, ніж у будь-якій іншій країні світу. Також важливим напрямом є активізація розвитку особистого добровільного та соціального страхування, розширення бази страхових внесків. Слід продовжити реалізацію комплексу заходів щодо поліпшення адміністрування доходів бюджетної системи, в тому числі за рахунок подальшої цифровізації податкового адміністрування й інтеграції всіх джерел інформації та потоків даних в єдиний інформаційний простір з подальшою автоматизацією її аналізу на основі впровадження сучасних технологій обробки великих масивів. Тож розширення податкового поля та робота з легалізації тіньового бізнесу є наразі пріоритетним напрямом ПП України.

Висновки

У світі не існує ідеальної моделі ПП. В останні роки в багатьох розвинених країнах активно ведеться робота з реформування систем оподаткування. По суті це означає комбінування різних типів ПП, прийнятних для сучасного етапу їх розвитку та спроможних допомогти гармонізації податкової системи. Протиріччя між потребами держави в податкових доходах і можливостями їх отримання є основним при формуванні всіх податкових систем, тож, владі доводиться лавірувати між традиційними та нестандартними методами ПП.

Довгий шлях, який пройшли країни з ринковою економікою, підтверджує, що навіть такий суперечливий процес, як узгодження податкових ін-

тересів різних сторін, можна проводити на демократичній основі. Цей досвід свідчить про те, що для створення еластичною податкової системи необхідні поступові і тривалі перетворення, перш за все інститутів власності і влади.

Вибір стратегії державної ПП обов'язково має спиратися на «золоті правила» оподаткування, принципів підходи до сутності організації податкового виробництва. Україна повинна скористатися своїми природними, географічними та економічними перевагами, які при правильному застосуванні можуть принести державі значні доходи, що дозволить зменшити податкове навантаження на населення та бізнес. Цілком очевидно Україні слід створювати власну модель ПП, більш прийнятну в плані загального фіскального навантаження на своїх громадян і підприємства.

Подальші дослідження можуть бути проведені за даною проблематикою у розрізі пошуку прийнятних для сучасного етапу розвитку вітчизняної економіки методів оподаткування, що успішно використовуються в розвинених країнах або східноєвропейських країнах з трансформаційною економікою.

Список використаних джерел

1. Черник Д.Г. Теорія та історія оподаткування: підручник для академічного бакалавріата. 2014. URL: https://stud.com.ua/20448/ekonomika/teoriya_ta_istoriya_opodatkuвання
2. Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій: навч. посібник. / За редакцією д-ра екон. наук, проф. Іванова Ю. Б., д-ра екон. наук, проф. Майбурова І. А. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2010. 492 с.
3. Дементьева Н.М. Налоговая политика государства. URL: https://nsuem.ru/science/publications/science_notes/2009_3/14.pdf
4. Сайфулина Г.Н., Грачев М.С. Модели налоговой политики. Евразийский научный журнал. 2016. № 4. URL: <http://journalpro.ru/articles/modeli-nalogovoy-politiki/#:~:text=%9D>.
5. Иванов Ю. Б., Тищенко А. Н. Современные проблемы налоговой политики: Учебное пособие. Х: ИД «ИНЖЭК», 2006. 328 с.
6. Brief Description of the Tax Model. URL: <https://www.taxpolicycenter.org/resources/brief-description-tax-model>
7. Васильев В.С., Соколов М.М. Налоговые реформы Р. Рейгана и Д. Трампа: эволюция приоритетов. URL: http://www.inecon.org/docs/2018/Sokolov_Vasiljev.pdf
8. Налоговые системы зарубежных стран. Бухгалтер и закон. 2007. № 10 (106).
9. Баранник Л.Б. Налоговая система Украины: эволюция, трудности становления, перспективы. Бухгалтерський облік і аудит. 2015. №1. С. 7–17.

References

1. Chernyk D.H. Teoriia ta istoriia opodatkuвання: pidruchnyk dlia akademichnoho bakalavriata. 2014. URL: https://stud.com.ua/20448/ekonomika/teoriya_ta_istoriya_opodatkuвання
2. Podatkova polityka: teoriia, metodolohiia, instrumentarii: navch. posibnyk. / Za redaktsiieiu d-ra ekon. nauk, prof. Ivanova Yu. B., d-ra ekon. nauk, prof. Maiburova I. A. Kh.: VD «INZhEK», 2010. 492 s.
3. Dement'yeva N.M. Nalogovaya politika gosudarstva. URL: https://nsuem.ru/science/publications/science_notes/2009_3/14.pdf
4. Sayfulina G.N., Grachev M.S. Modeli nalogovoy politiki. Evraziyskiy nauchnyy zhurnal. 2016. № 4. URL: <http://journalpro.ru/articles/modeli-nalogovoy-politiki/#:~:text=%9D>.
5. Ivanov Yu. B., Tishchenko A. N. Sovremennye problemy nalogovoy politiki: Uchebnoe posobie. Kh: ID «INZhEK», 2006. 328 s.
6. Brief Description of the Tax Model. URL: <https://www.taxpolicycenter.org/resources/brief-description-tax-model>
7. Vasil'yev V.S., Sokolov M.M. Nalogovye reformy R. Reygana i D. Trampa: evolyutsiya prioritetov. URL: http://www.inecon.org/docs/2018/Sokolov_Vasiljev.pdf
8. Nalogovye sistemy zarubezhnykh stran. Bukhgalter i zakon. 2007. № 10 (106).
9. Barannik L.B. Nalogovaya sistema Ukrainy: evolyutsiya, trudnosti stanovleniya, perspektivy. Bukhgalters'kiy oblik i audit. 2015. №1. S. 7–17.

Дані про автора

Тидір Наталія Іванівна,

аспірант ВНЗ «Національна академія управління»
e-mail: obl2@nam.kiev.ua

Данные об авторе

Тыдир Наталья Ивановна,

аспирант ВУЗ «Национальная академия
управления» e-mail: obl2@nam.kiev.ua

Data about the author

Tydir Natalia,

PhD student of Economic Sciences, National Academy
of Management
e-mail: obl2@nam.kiev.ua

Децентралізація цифрової економіки як умова виходу із структурно–системної кризи

Економіка України в даний час зіткнулася з викликами, з одного боку, пов'язаними з нестабільністю політичної системи і структурним непрофесіоналізмом, і з іншого, війною на сході країни і пандемією COVID–19, що завдали шкоди економіці всього світу. В умовах потрясінь і нестабільності впровадження елементів цифрової децентралізації в економіку країни представляється одним з найбільш раціональних рішень для збереження і адаптації економічних відносин до нових умов. Пандемічна криза виявила глибокі структурні недоліки в наших системах охорони здоров'я та наших ланцюгах поставок вкрай необхідних товарів. Як показала практика деяких країн, використання децентралізованих додатків прискорило координацію учасників під час епідемії COVID–19, сприяло цільовому використанню ресурсів, і, таким чином швидкому подоланні кризових передумов. Такі і похідні підходи можуть бути розроблені і запроваджені для їх реалізації на постійній або тимчасовій основі з метою забезпечення раціональних відносин між учасниками економічних відносин під час криз.

У даній статті описані методи і приклади цифрових децентралізованих прийомів в економіці, метою яких є значне спрощення і здешевлення економічних процесів. Увага також приділяється ідентичності, управлінню, організації постачання, системі охорони здоров'я, а також поведінковим стимулам, де інновації як в державному, так і в приватному секторах, вже продемонстрували користь технології блокчейн при вирішенні поставлених перед нами проблем. Зниження витрат і підвищення ефективності – це лише деякі переваги блокчейн, які потенційно може отримати економічна система. Впровадження методів цифрової децентралізації в вигляді постійних або тимчасових рішень може стати значним фактором прискорення виходу з системних економічних криз. Підтвердженням є вже реалізовані проекти з використанням технології блокчейн, деякі з яких активно використовувалися під час пандемії COVID–19. Цифрове середовище з високим ступенем довіри, відсутністю регуляторів і кордонів може мати великий потенціал в майбутньому для появи безлічі блокчейн проектів з високим ступенем гнучкості за часів криз, також здатних змінити сьогоднішню економічну парадигму.

Ключові слова: цифрова економіка, криптоекономіка, децентралізація, блокчейн, економічні кризи, COVID–19, децентралізовані цифрові рішення.

ВІРОВЕЦЬ Д.В.
ОБУШНИЙ С.М.

Децентрализация цифровой экономики как условие выхода из структурно–системного кризиса

Экономика Украины в настоящее время столкнулась с вызовами, с одной стороны, связанными с нестабильностью политической системы и непрофессионализмом, и с другой, войной на востоке страны и пандемией COVID–19, нанесшими ущерб экономике всего мира. В условиях потрясений и нестабильности внедрение элементов цифровой децентрализации в экономику страны представляется одним из наиболее рациональных решений для сохранения и адаптации экономических отношений и их поддержания на стабильном уровне. Пандемический кризис выявил глубокие структурные недостатки в наших системах здравоохранения и наших цепочках поставок необходимых товаров. Как показала практика некоторых стран, использование децентрализованных приложений ускорило координацию участников во время эпидемии COVID–19 и способствовало целевому использованию ресурсов. Такие и производные подходы могут быть разработаны для их реализации на постоянной или временной основе с целью обеспечения рациональных отношений между участниками экономических отношений во время кризисов.

В данной статье описаны методы и примеры цифровых децентрализованных приемов в экономике, целью которых является значительное упрощение и удешевление экономических процессов. Внимание также уделяется идентичности, управлению, цепочке поставок, здравоохранению,

а также поведенческим стимулам, в которых новаторы как в государственном, так и в частном секторах уже продемонстрировали полезность технологии блокчейн в решении стоящих перед нами проблем. Снижение затрат и повышение эффективности — это лишь некоторые преимущества блокчейн, которые потенциально может получить экономическая система. Внедрение методов цифровой децентрализации в виде постоянных или временных решений может стать значительным фактором ускорения выхода из системных экономических кризисов. Подтверждением является уже реализованные проекты с использованием технологии блокчейн, некоторые из которых активно использовались во время пандемии COVID–19. Цифровая среда с высокой степенью доверия, отсутствием регуляторов и границ может иметь большой потенциал в будущем для появления множества блокчейн проектов с высокой степенью гибкости во времена кризисов, также способных изменить сегодняшнюю экономическую парадигму.

Ключевые слова: цифровая экономика, криптоэкономика, децентрализация, блокчейн, экономические кризисы, COVID–19, децентрализованные цифровые решения.

VIROVETS D.V.
OBUSHNYI S.M.

Decentralization of the digital economy as a condition for exiting from the structural and systemic crisis

The economy of Ukraine faced challenges, on the one hand, instability of politics and lack of professionalism of senior officials, on the other hand, war in the east of the country and the COVID–19 pandemic, causing damages to the economies of the whole world. In the conditions of shocks and instability, the implementation of decentralization elements in the country's economy seems to be one of the most rational decisions to preserve and adapt economic relations, as well as maintain economic relations between the actors. The pandemic crisis revealed deep structural inadequacies in our health systems as well as in our supply chains. As the practice of some countries has shown, the use of decentralized applications accelerated coordination of participants during the COVID–19 pandemic and contributed to the targeted use of resources. Such and derivative approaches could be developed for their implementation on a permanent or temporary basis in order to ensure rational relations between participants in economic relations during crises.

This paper describes the methods and examples of decentralized techniques in the economy, the purpose of which is to significantly simplify and reduce the cost of economic processes, the result of which is an unconditional economic effect, and also focuses on identity, governance, supply chain, healthcare and incentives for behavioral change, in which innovators in both public and private sectors have already demonstrated blockchain's utility in addressing the challenges we face. Cutting costs, improving efficiency, effectiveness and increasing revenue through different products, services and offerings are just some benefits of blockchain that the economic system will potentially witness. The implementation of digital decentralization methods in the form of permanent or temporary solutions, can be a significant factor in accelerating the recovery from systemic economic crises. This can be confirmed by already implemented projects using blockchain technology, some of which were actively used during the COVID–19 pandemic. A digital environment with a high degree of trust for household interactions, a lack of regulators and borders, may have great potential in the future for the emergence of numerous projects based on blockchain technology with a high degree of flexibility in times of crisis, also capable of changing today's economic paradigm.

Keywords: digital economy, cryptoeconomics, decentralization, blockchain, economic crises, COVID–19, decentralized digital solutions.

Постановка проблеми. Глобальні та регіональні кризи, будь-то пандемії коронавірусної хвороби 2019 (далі – COVID–19) чи регіональні збройні конфлікти, мають величезний вплив на економіку країн, регіонів, та світу в цілому, а також призводять до глобальних перетворень в

економічних та соціальних системах. Як показують останні події, ряд країн виявилися неготові до кризових явищ, наслідком чого є суттєва втрата економічного потенціалу цілих регіонів. Для України кризові явища підсилюються нестачею економічною ситуацією та вже існуючи-

ми політичними проблемами. В умовах потрясінь та нестабільності, введення елементів цифрової децентралізації в економіці являє собою одне з найбільш раціональних рішень для адаптації економічних відносин до кризових явищ та пошуку рішень для подолання їх негативних наслідків. Як показує практика ряду країн, застосування децентралізованих цифрових рішень прискорювало координацію дій учасників під час епідемії COVID-19 з підвищенням раціональності використання ресурсів. Децентралізовані цифрові рішення можуть бути розроблені для їхньої імплементації на постійній або тимчасовій основі з метою забезпечення раціональних зв'язків між учасниками економічних відносин, ефективність яких проявляється особливо під час криз.

Технологія блокчейн, як основа для децентралізованих цифрових рішень, виникла кілька десятиків років назад, і активно практичне її застосування призвело до необхідності її дослідження, та згодом, до правового регулювання. Директива Європейського Парламенту щодо технології блокчейн та загального регулювання захисту даних (Regulation on Blockchain and the General Data Protection Regulation), опублікована в липні 2019 року, заклала принципи та основи національного законодавства країн-членів ЄС щодо впровадження децентралізованих цифрових рішень з використанням різних видів даних [7]. Таким чином, використання технології блокчейн для оптимізації бізнес-процесів, що потенційно дає суттєві переваги через збільшення інвестиційного доходу, отримало зелене світло в законодавстві технологічно-розвинутих країн. За дослідницькими даними, ринок цієї технології може досягти до \$13,2 млрд. ще до 2024 року [8].

Активне використання технології блокчейн в бізнес-процесах змушує нас апелювати до поняття децентралізованої цифрової економіки, як структурної частини цифрової економіки, яку охарактеризував Дон Тепскотт в 1995 році [9]. В нашому розумінні, децентралізована цифрова економіка є економіка, заснована на децентралізованих цифрових комп'ютерних технологіях, яку іноді називають криптоекономікою або блокчейн-економікою, і характеризується високим ступенем незалежності учасників відносин від регулятора з одного боку, а з іншого, високим ступенем безпеки економічних та персональних даних. Запровадження цієї технології в економіч-

ну систему вважається одним з факторів диверсифікації та підвищення адаптованості економіки до кризових умов.

Мета статті є виявлення потенціалу децентралізованих цифрових рішень для економічної системи в періоди економічних криз та соціальних нестабільностей, а також аналіз вже реалізованих проектів з застосуванням технології блокчейн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на велику кількість статей на тематику використання децентралізованих цифрових рішень в економіці та великий науковий потенціал теми дослідження, кількість наукових публікацій залишається вкрай низьким. Розділяючи напрямки дослідження на «наукові» та «комерційні», переважають значно останні, приймаючи до уваги передусім комерційний потенціал технології, багато в чому завдяки недержавним об'єднанням таким як Enterprise Ethereum Alliance (EEA), Cambridge Blockchain Forum, Blockchain Research Institute, а також зусиллям підрозділів світових технологічних аналітичних компаній таких як IBM, Deloitte, KPMG, E&Y, McKinsey, PricewaterhouseCoopers та ін. Науковим аналізом тематики займаються ряд університетів Стенфорду, Кембріджу, Йеля, Цюріху та Принстону. Незважаючи на велику кількість досліджень, які присвячені технічній стороні технології, економічний її потенціал досліджений передусім в роботах Melanie Swan та Susan Athey. Крім цього, активна дослідницька робота провадиться силами крупних банків J.P. Morgan, EBS, ING Bank, ін. Зважаючи на актуальність теми, в нашому дослідженні використано передусім джерела з мережі інтернет та роботи іноземних науковців та практиків, значення яких має передусім для економічної системи та оптимізації бізнес-процесів. З 2019 року спостерігається збільшення публікацій про практичне застосування технології в економічних галузях, як і успішне тестування прототипів, що свідчить про тенденцію цифрової економічної децентралізації суспільства. Наряду з втратою космічного потенціалу, втрата технологічного потенціалу нашою країною може стати суттєвою перепоною для подальшого економічного розвитку та наступного переходу до статусу економік третього рівня.

Виклад основного матеріалу. Неконтрольоване поширення пандемії вірусу показало суттєву нестачу необхідної інформації для боротьби з нею та швидкої адаптації економіки до змін, продикто-

ваних надзвичайною ситуацією. Пандемія виявила глибокі структурні недоліки в системах охорони здоров'я та організації поставок обладнання і медикаментів. Логістичні системи, засновані на застарілих для сучасності технологіях, спричинили серйозний дефіцит необхідних матеріалів. Керовані страхом і непрозорістю ланцюгів поставок, споживачі в паніці випорожняли полиці магазинів, чим надалі погіршували ситуацію з забезпеченням. Крім недоліків традиційних інститутів та управління, пандемія виявила серйозні проблеми в системах інновацій, торгівлі, управління даними та технологічній інфраструктурі [1]. Зараз, як ніяк актуально зрозуміти такі проблеми та роль застосовуваних сучасних методів та технологій для уникнення негативних наслідків будь-яких економічних криз у майбутньому.

Інститут досліджень технології блокчейн (Blockchain Research Institute) називає напрямки роботи для подолання факторів сучасних економічних криз з застосуванням децентралізованих цифрових рішень: отримання якісних даних для прогнозування початку криз і реакції населення; підвищення надійності логістичних, транспортних та платіжних систем; забезпечення гарантії якості необхідних матеріалів та кваліфікації персоналу; прозорість системи урядового управління; заохочення раціональної поведінки населення та дотримання їхніх прав; забезпечення безпеки роздрібною торгівлі; дотримання режиму конфіденційності при використанні персональних даних для управління кризовою економікою; заміна доіндустріальних паперових готівкових грошей та застосування сучасних цифрових рішень до торгових операцій [1]. На ці та інші виклики необхідно знайти рішення, адже запровадження сучасних технологій забезпечить втримання економічної системи в режимі відносної стабільності та зменшить ризики для економічних суб'єктів.

Інтернет та масове використання цифрових пристроїв населенням надає ряд переваг, які повинні бути використані під час економічних криз. Сучасний перехід до цифрової епохи, де технології штучного інтелекту, інтернету речей, розширеної та віртуальної реальності, біотехнології та блокчейну, вже пропонує бізнесу і економіці, в цілому, новий набір можливостей. Вважається, що традиційні системи не справляються з сучасними викликами, і настав час для зміни економічної і соціальної парадигми [1]. Як писав Томас Кун, наукова

революція відбувається тоді, коли вчені виявляють аномалії, які неможливо пояснити за допомогою універсально прийнятої парадигми, в рамках якої до цього моменту відбувався науковий прогрес. З точки зору Куна парадигму слід розглядати не просто як сучасні теорії, а як цілий світогляд, в якому така парадигма існує разом з усіма оточуючими її ідеями [11]. Зміна парадигм є конфліктом парадигм, що виникає в періоди наукових революцій, – це, перш за все, є конфліктом різних систем цінностей, різних способів вирішення повсякденних задач, різних способів вимірювання і спостереження явищ, різних практик та ідей. Протягом останнього десятиріччя стало зрозуміло місце децентралізованих цифрових рішень в майбутньому економіки та залежність суспільства від цифрових технологій, які з легкістю можуть створювати набори швидких та раціональних рішень в існуючих соціальних системах.

Нам не вдалося виділити загальне розуміння економічної кризи та зробити відповідну класифікацію, але всі науковці однаково сходяться стосовно причин їх виникнення та наслідків. Серед тлумачень криз, основні полягають у наступному: «порушення рівноваги між попитом і пропозицією на товари та послуги»; «економічне негативне явище, при якому масово виникає небезпека для економічної життєдіяльності»; «економічна проблема, яку здатна врегулювати держава шляхом монетарної політики»; «гостра форма загострення протиріч у соціально-економічній системі, яка загрожує її життєдіяльності»; «диспропорції, які виникають в процесі виробництва, обміну і споживання». Незалежно від їх видів криз за галузями «продовольчі», «військові», «екологічні», «епідемічні» та ін., вони всі в різній ступені так чи інакше впливають на економічну систему країни чи окремі регіони, і супроводжуються наступними характеристиками: спад виробництва; безробіття; зміни в управлінні економічною системою; зміни в структурі постачань та комерційних зв'язків; збільшення державних виплат та дотацій; зменшення доходів бюджету; консолідація суспільних зусиль і мобілізація ресурсів для реалізації антикризових заходів тощо.

Пандемія коронавірусної хвороби (COVID-19) в дійсний період є суттєвим шоком для глобальної та регіональних економік, що матиме тривалі та глобальні наслідки в довгостроковій перспективі. Цей шок передусім полягає в невизначеності, що відзначається, зокрема, сповільненням

економічного зростання та різким підвищенням протекціоністської напруженості у світі. Сила цієї кризи вже перевищила масштаби попередніх епідемій, які мали місце після другої світової війни. Це особливо підкреслює нестабільність загальноглобалізованої світової економіки.

Суттєві втрати в туристичній галузі, транспорту, різке зниження рівня виробництва, падіння попиту на сировину та негативний вплив на світові ринки. Загалом, наслідки криз призводять до переоцінки багатонаціональними підприємствами своїх ланцюгів забезпечення та їх переорієн-

БІДНІСТЬ	<ul style="list-style-type: none"> • 40-60 млн. людей вимушено за межею бідності по причині економічних наслідків від COVID-19
ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ	<ul style="list-style-type: none"> • збільшення неоплачуваної зайнятості жінок в соціальному секторі
ОСВІТА	<ul style="list-style-type: none"> • близько 1,2 млрд. осіб, що навчаються (68%) позбавлені доступу до стаціонарного навчання
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ	<ul style="list-style-type: none"> • 55% населення світу (близько 4 млрд.) позбавлені соціального страхування • тільки 20% безробітних отримують допомоги по безробіттю
ВИМУШЕНЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ	<ul style="list-style-type: none"> • 1/3 вимушено переселених осіб несуть підвищені соціально-економічні ризики від COVID-19
ПОСЕЛЕННЯ БІДНИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ	<ul style="list-style-type: none"> • більше 90% випадків зараження COVID-19 трапляються в міській місцевості • більше 1 млрд. людей мешкають в неформальних поселеннях з високим ризиком зараження
ЗАЙНЯТІСТЬ	<ul style="list-style-type: none"> • з 1,6 млрд. неофіційно зайнятих втратили 60% свого заробітку не маючи ні заощаджень ні соціального захисту
ГРОШОВІ ПЕРЕКАЗИ	<ul style="list-style-type: none"> • зменшення на 20% грошових переказів в країні з низьким рівнем доходу
ТОРГІВЛЯ	<ul style="list-style-type: none"> • падіння рівня глобальної світової торгівлі на 3% тільки в 1 кв. 2020 р. • падіння в 2-му кв. очікується на рівні 27%
СПОЖИВЧІ ТОВАРИ	<ul style="list-style-type: none"> • 20% падіння цін на споживчі товари в березні 2020 р., в основному спричинене падінням попиту на нафту
ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ	<ul style="list-style-type: none"> • подвоєння кількості людей під харчовою кризою • близько 265 млн. людей найбідніших країн мають проблеми доступу до безпечної їжі
ТУРИЗМ	<ul style="list-style-type: none"> • галузь, що зазнала найбільших збитків від COVID-19 • падіння кількості міжнародних туристів оцінюється в 850 млн. - 1.1 млрд. людей • рівень збитків: \$0,9-1,2 трлн. • скорочення 100-120 млн. робочих місць

Якісна характеристика економічних змін спричинених пандемією COVID-19 (за даними ООН) [18]

тацію на райони, близькі до місця виробництва. Збільшуються відповідно тенденції протекціонізму та ризик торговельно-технологічних війн [6]. Масштаби економічних втрат від COVID-19 є дійсно безпрецедентними, які досі не зустрічалися в сучасній економіці, якісні їх характеристики наведені на Рисунку. Очевидно, що пандемія COVID-19 глибоко змінить нашу економіку, нашу поведінку та суспільство. Система економічних зв'язків та транзакцій під час криз вимагає більшої оптимізації та гармонізації, побудови систем нових стандартів.

Втрата потенціалу традиційних економічних зв'язків під час криз вимагає пошуку нових підходів. Децентралізована валюта, на зразок біткоїна, цифрові персональні рейтинги, як мірило раціональної поведінки, цифрова послуга як товар, і висока безпека персональних та соціальних даних, відсутність будь-яких посередників на всіх рівнях економіки, є одними з останніх новел сучасних технологій, здатних запровадити нові моделі цифрової економіки.

З метою ілюстрації цінності використання децентралізованих цифрових рішень в економіці можемо уявити ситуацію, коли в економічній системі більше не існує складного бюрократичного механізму, де транзакції з нерухомістю проводяться миттєво, автоматично і без будь-яких посередників, а адміністрування податків автоматично здійснюється програмою з одночасним їх розподілом та одночасним збором статистичних даних. Очікується, що така ж автоматизація може бути застосована для фінансових послуг та правочинів на споживчих ринках, як з використанням децентралізованого еквівалента національної валюти, так і без нього. Допускаємо, що альтернативна економічна система, заснована на децентралізованих цифрових рішеннях, може з'явитися стихійно через надмірне використання цифрових мобільних пристроїв та бажанням користувачів обійти бюрократичні процедури.

В загальному плані, основна цінність децентралізованих цифрових рішень в тому, що дозволяє перевести управління даними з централізованого джерела до самих їх користувачів. Технологія дозволяє створити середовище, коли даним можна цілком довіряти, при необхідності швидко їх перевіряти та при цьому забезпечувати рівень анонімності, відповідно, забезпечити захист приватності та інтелектуальної власності даних. Ра-

зом з цим технологія дозволяє обмін такими даними з постачальниками товарів та послуг для пошуку найоптимальніших рішень для забезпечення потреб. Вже зараз уряди ряду країн починають співпрацювати з операторами децентралізованих цифрових систем з управління даних про стан здоров'я населення в умовах пандемії COVID-19 [5]. В таких умовах, суспільство само за своєю ініціативою, забезпечує економіку і уряд даними, тим самим створюючи нові економічні та управлінські системи.

Підвищена ліквідність цифрових активів та проведення їх транзакцій потребують законодавчої бази для легалізації створення єдиної інформаційної системи та реєстрів транзакцій з цифровими паспортами власності. Як приклад, нідерландська компанія FIBREE докладає зусиль для створення децентралізованої інфраструктури на ринку нерухомості, заснованої на загальних стандартах сумісності і сертифікації [10]. Інший проєкт CareChain через глобальну співпрацю сподівається об'єднати свої технічні колективи, ресурси та зв'язки з іншими науковцями, що використовують подібні наукові підходи, з метою спільної роботи проти пандемії та інфекційних захворювань. Таким чином, співпраця стає глобальною. В новій парадигмі організацій більше не потрібно бути багатонаціональним конгломератом зі складною інфраструктурою міжнародних контактів та послуг, щоб конкурувати на ринках. Як зауважує Еммануель Ганне з COT, «Блокчейн цілком може стати майбутнім торгової інфраструктури та найбільшим руйнівальним фактором судноплавства та міжнародної торгівлі часів створення контейнера» [16]. В сучасних умовах інформаційні дані стають найважливішим активом у боротьбі з будь-якими кризовими наслідками. Методи їх збору та підвищення якості потребують вдосконалення. Швидкий доступ до поточних даних про економічну поведінку населення та швидка система їх обміну може досягатися шляхом консенсусу з користувачами, збір таких даних в обмін на певні заохочення, та при необхідності, з гарантією конфіденційності. Як логічне продовження – поява персональних реєстрів (або цифрових паспортів) на основі децентралізованих цифрових рішень з високим рівнем захисту персональних даних та забезпеченням прав користувачів щодо виключної власності на свою ідентичність та захист її конфіденційності, обмеження доступу третіх осіб до

персональних даних, право на монетизацію своїх даних, право участі у розробці правил щодо їх загального використання.

Для координації населення, підвищення обізнаності про поширення пандемії, створено некомерційний фонд під назвою EndCoronavirus, що за допомогою децентралізованої платформи мобілізує корпоративних лідерів, підприємців, вчених, аналітиків даних, інженерів програмного забезпечення та волонтерів, з метою мінімізації негативних наслідків епідемії. Японська компанія Susmed Co., Ltd, намагаючись зменшити ризики недостовірності даних при проведенні клінічних медичних випробувань, створила на основі технології блокчейн децентралізовану базу медичних даних, але з одночасною участю незалежного адміністративного агентства, яке і виступає експертом по фармацевтичним препаратам. Такий підхід міг би значно знизити ризики під час пошуку вакцини проти коронавірусу [17]. Моделі значно збільшують довіру до отриманих даних та значно прискорюють дослідження через усунення посередників, які досі вимагалися для координації роботи відповідних організацій. Нижче ми наводимо таблиці прикладів використання технології в різних галузях економіки.

Збереження інфраструктури під час криз забезпечить збалансованість економіки, збереже

довіру до партнерів, безперервність товарного забезпечення. Альтернативна цифрова система дозволить створити прозорі ланцюги поставок з швидким доступом до інформації високого ступеня довіри. Різкий дефіцит необхідних матеріалів під час криз пов'язаний з кількома проблемами: організація швидкого виробництва або поставок; довіра до якості та репутації поставальника. Інформація, завантажена в блокчейн, стосовно кожного етапу виробництва та поставки товарів, крім доступу до інформації про виробничу та транспортну логістику, надає можливість оперативно визначити слабкі фактори та ризики економічних зв'язків.

Доволі є очевидним, що зменшення кількості тактильних контактів з готівковими грошми підвищить їх ліквідність під час епідемії. Іншими перевагами децентралізованої цифрової валюти є відсутність інфляції, безкінечна функціональність, швидкість транзакцій, анонімність та прозорість розрахунків, а також характеризуються транскордонністю та відсутністю регуляторів.

Фронтіві медичні працівники під час пандемії – це герої та наша остання лінія захисту. Але в умовах епідемії виникають труднощі з пошуком лікарів, здатних виконувати кризові функції. В умовах доступу до даних персональної професійної ідентичності значно полегшується кадрова логістика

Таблиця 1. Медичні проекти (складено авторами)

Назва проєкту	Галузь	Рік заснування	Країна	Сайт проєкту
Susmed	Клінічні випробування	2017	Японія	susmed.co.jp
EndCoronavirus	Об'єднання зусиль для боротьби з Covid-19	2020	Ліхтенштейн	endcoronavirus.net
Medicalchain	Історії хвороб пацієнтів	2018	Великобританія	medicalchain.com
BURSTIQ	Рішення для роботи з медичними даними	2015	США	burstiq.com
CORAL Health	Комунікації між лікарями та науковцями	2018	Канада	mycoralhealth.com
Robomed	Збір та надання медичної інформації	2012	РФ	robomed.io

Таблиця 2. Проекти для мереж постачання (складено авторами)

Назва проєкту	Галузь	Рік заснування	Країна	Сайт проєкту
Chronicled	Поставки медичних матеріалів	2014	США	chronicled.com
Blockpharma	Контроль походження лікарських засобів від підрбок	2016	Франція	blockpharma.com
Shipchain	Дані про повний логістичний цикл товару	2017	США	shipchain.io
EncrypGen	Безпечне зберігання та обмін генетичними даними	2018	США	encrypGen.com

Таблиця 3. Фінансові проекти (складено авторами)

Назва проєкту	Галузь	Рік заснування	Країна	Сайт проєкту
DWOLLA	Програмовані платежі	2008	США	dwolla.com
ChangeCoin	Мікроплатежі та преміювання соціальної активності	2013	США	changecoins.io
Ethereum	Програмовані та системні гроші, платформа для програмування децентралізованих проєктів	2013	Канада	ethereum.org
Monero	Облік розрахунків	2014	Франція	getmonero.org
Ripple	Міжбанківські Розрахунки	2012	США	ripple.com

Таблиця 4. Проекти для найму персоналу (складено авторами)

Назва проєкту	Галузь	Рік заснування	Країна	Сайт проєкту
APPii	Децентралізована база CV	2016	Великобританія	appii.io
BigchainDB	Перевірка кваліфікацій	2020	Японія, Німеччина	bigchaindb.com
Ascribe	Найм та оплата роботи творчим професіям в криптовалюті	2015	Німеччина	ascribe.io
Ocean Protocol	Захист авторських прав творчих професій	2017	Сінгапур	oceanprotocol.com
Mediachain	База для творчих професій з можливістю отримання гонорарів в криптовалюті	2017	США	mediachain.io
Deezer	Оформлення та захист результатів роботи творчих професій	2007	Франція	deezer.com

лікарень. Технологія дозволяє здійснювати прямі контакти між роботодавцем та кандидатом уникаючи посередників та укладати трудові угоди в найкоротші терміни. Інформація про попередню зайнятість, досвід та здобуту кваліфікацію може зберігатися в системі на постійній основі.

Мотиви дотримання установлених під час криз правил поведінки стають більш явними, коли люди отримують винагороду за відповідальну поведінку. Вважається, що введення таких стимулів є суттєвим консенсусом, що є предметом дослідження поведінкових економістів і темою великої політики. Покращення індивідуальної та ділової відповідальності під час кризи можливо завдяки GPS стеження, інформації в соціальних мережах, системі електронних звітів, тощо.

Стимулюючі відповідальну поведінку моделі є особливо ефективними, оскільки вони забезпечують механізм узгодження стимулів різних груп зацікавлених сторін навколо кризових питань та заходів, змінюючи поведінкову структуру. Нагорода за відповідальну поведінку може надаватися у вигляді надання бонусів в децентралізованих активах або цифрових еквівалентів лояльності, після виконання певних умов. Винагороди на основі блокчейн, що передаються через додаток

на телефоні, впливають на поведінку населення сильніше, ніж якби такі винагороди були відсутні. Вважається, що децентралізовані заохочувальні рішення можуть бути розроблені в будь-якому кризовому контексті, а не лише під час пандемії, з метою контролю поведінки та об'єднання зусиль навколо спільної мети як індивідуально, так і колективно з організаціями.

Моделі дозволяють відстежувати переміщення товарів з однієї країни в іншу та швидке проходження митних процедур? Транспортна та митна документація, що досі викладається в основному на папері обробляється ручним способом. Дозвільна система на кожному контрольно-пропускному пункті часто спричиняє затримки та містить ознаки потенційного шахрайства при транскордонних поставках.

Наприклад, проєкт IBM Food Trust, являє собою мережу, що об'єднує учасників ланцюгів поставок продуктів харчування, пропонуючи контрольовану реєстрацію даних про продовольчі товари і загальний доступ до них. Результатом є комплекс рішень, які дозволяють підвищити безпеку і свіжість продуктів харчування, домогтися більшої ефективності ланцюгів поставок, мінімізувати витрати, поліпшити репутацію брендів і безпо-

Таблиця 5. Проекти заохочення (складено авторами)

Назва проєкту	Галузь	Рік заснування	Країна	Сайт проєкту
Steemit	Заохочує користувачів завантажувати музичні твори та залишати відзиви з виплатою премій власною криптовалютою	2016	США	steem.com
Numerai	Заохочує науковців створювати та обмінюватися вдалими алгоритмами для фінансових ринків	2015	США	numer.ai
Ocean	Заохочення користувачів обмінюватися даними для написання цифрових додатків	2020	Сінгапур	oceanprotocol.com
Polkadot	Преміювання учасників при забезпеченні міжмережових комунікацій	2017	Швейцарія	polkadot.network

середньо впливати на показники прибутковості [13]. Інший проєкт «Thank My Farmer» представлений компанією Farmer Connect, створив додаток, орієнтований на споживача, надає відкриту стандартизовану інформацію з децентралізованої бази даних. Додаток з'єднує напряму користувача з фермерами, торговцями, кулінарами та власниками брендів. Проєкт має на меті збільшити додану вартість за допомогою прямих зв'язків з споживачами, а також збільшити ринок продуктів харчування пропонуючи інноваційні послуги для всіх його учасників [12].

Торгова платформа we-trade.com, спільний проєкт 12-ти найбільших європейських банків, розпочала повноцінні операції в січні 2019 року. Ця децентралізована торгова платформа дозволяє навіть невеликим компаніям брати участь у транскордонних торгах з найменшими ризиками. Платформа також виконує функцію «єдиного вікна» і надає інформацію в реальному часі про будь-яку торговельну операцію, видиму для всіх сторін, і дозволяє проводити автоматичні платежі за допомогою смарт-контрактів. Інша американська багатонаціональна компанія Honeywell ство-

рила децентралізований майданчик для торгівлі аерокосмічними деталями godirecttrade.com. Аерокосмічна галузь має ринок на 4 млрд. доларів і має справу з дорогим обладнанням і дотримується суворих вимог безпеки. Платформа збирає дані про життєвий цикл частин літаків і робить ці дані доступними для потенційних покупців. У свій перший рік GoDirectTrade здійснювала операцій на понад 5 мільйонів доларів [14]. В період сучасної кризи пошук вакцини від COVID-19 є головним пріоритетом. З метою прискорення досліджень стартап Shivom працює над глобальним проєктом зі збору та обміну медичними даними. Проєкт об'єднує університети, медичні центри та компанії для боротьби з коронавірусними інфекціями, багато з яких мають досвід в галузі IT та розробки децентралізованих рішень [15].

Існування несумісних систем не дозволить повністю розкрити потенціал сучасних технологій. Загальна база стандартів сумісності з прозорою та доступною архітектурою та перехід до відкритих стандартів є ключовим рішенням для системи інтелектуальної власності та кооперації в умовах цифрової економіки. Стандарт ISO/

Таблиця 6. Проекти з логістики (складено авторами)

Назва проєкту	Галузь	Рік заснування	Країна	Сайт проєкту
Slockit	Сервіси шерінгу, взаємодія смартфонів з блокчейном	2015	Німеччина	slock.it
Food Trust	Стеження за переміщенням продуктів харчування	2018	Данія	ibm.com/blockchain/solutions/food-trust
Thank My Farmer	Стеження за походженням кави	2020	Швейцарія	thankmyfarmer.com
We-Trade	Дозволяє укласти міжнародні торгові угоди через блокчейн	2018	Ірландія	we-trade.com
Godirecttrade	Платформа для торгівлі вживаними деталями літаків	2020	США	godirecttrade.com

Таблиця 7. Проекти з стандартизації (складено авторами)

Назва проєкту	Галузь	Рік заснування	Країна	Сайт проєкту
Project Ubin	Контроль платежів для банківської сфери	в розробці	Сінгапур	в розробці
Corda	Відкрита платформа для бізнесу	2015	США	corda.net
OAuth	Протокол блокчейн, доступу до персональних даних без передачі логіна та паролю	2006	США	oauth.net
P2418.5	Розроблений IEEE стандарт для використання блокчейну в енергетиці	2018	США	standards.ieee.org
IMiblockchain	База сертифікованих даних для медицини		Швейцарія	imiblockchain.com
ISO/TC307	Стандарт використання технології блокчейн	2016	Австралія	iso.org
OraclizeIT	Платформа по синхронізації даних з блокчейн	2015	Великобританія	oraclize.it provable.xyz
Astraea	Преміальна платформа голосування за автентичність документів	2018	Канада	В розробці
ChainLink	Платформа по адаптації даних для їх використання в смарт-контрактах	2014	Кайманові острови	chain.link
TLSnotary	Перевірка контенту веб-сайтів, доступ до яких здійснюється за допомогою протоколу текстового захисту HTTPS	2014		tlsnotary.org
TownCrier	Аутифікація даних за допомогою смартконтрактів	2016	США	town-crier.org
Augur	Децентралізований ринок прогнозування на основі голосування для визначення результатів подій з виплатою премій учасникам	2014	Естонія, США	augur.net

TC307, розроблений на запит уряду Австралії в 2016 році, повинен забезпечити прозорі вимоги до технології та сумісності.

Швейцарські технологічні фірми разом з медичними дослідниками працюють над створенням цифрових медичних паспортів, які можуть бути використані для підтвердження наявності імунітету до COVID-19. Але в той же час поки вчені ще не впевнені, чи взагалі існує імунітет від вірусу, а застосування такого паспорту викликає етичні питання.

За даними досліджень та вже реалізованих проєктів, децентралізовані цифрові технології з використанням блокчейну дозволяють здійснювати комерційні операції в режимі реального часу, скорочуючи час і витрати практично в будь-якому з процесів, забезпечуючи при цьому високу

ступінь точності та контролю, з набагато меншим ризиком. За допомогою недорогих автоматизованих механізмів блокчейн здатний забезпечити автоматизоване ведення реєстрів, що дозволяє безпечний збір та обмін інформацією в режимі реального часу. В системах блокчейну операції з реєстрами стають можливими за допомогою розумних контрактів (smart contracts), де комерційні умови, в тому числі і умови оплати, виконуються автоматично з використанням цифрового коду. Це забезпечує швидкість реалізації транзакцій та більшу довіру до комерційних партнерів. Зменшення операційних витрат, підвищення ефективності, та, відповідно, збільшення доходності за рахунок запровадження децентралізованих цифрових продуктів, – лише деякі переваги блокчейна. З іншого боку, запровадження технології порушує

Таблиця 8. Проекти з арбітражу (складено авторами)

Назва проєкту	Галузь	Рік заснування	Країна	Сайт проєкту
KLEROS	Протокол для вирішення спорів на основі блокчейну	2019	Франція	kleros.io
Codius	Децентралізована база протоколів цифрових рішень	2018	США	codius.org
Acronis Notary	Автентифікація та збереження даних в децентралізованих базах блокчейн	2014	Швейцарія	acronis.com
Certifaction	Підтвердження та перевірка дійсності документів з використанням блокчейну	2019	Швейцарія	certifaction.io
Provable	Платформа для інтеграції даних в блокчейн	2015	Великобританія	provable.xyz

питання безпеки, масштабованості та продуктивності, що обмежує його запровадження в реальні системи [2]. На думку Світової Організації Торгівлі, нові технології допоможуть у подальшому скороченні торгових витрат, внаслідок чого глобальна торгівля може зрости на 31–34% протягом наступних 15 років [19].

З іншого боку, для досягнення успіху децентралізованих цифрових рішень в економіці необхідно розуміти цінність даних та відповідальність за їх розкриття. Вісім з десяти опитаних організацій повідомили, що збір та використання даних є важливим процесом для них. Однак лише п'ять з десяти з цих організацій готові передавати або обмінюватися такими даними. Такий факт може завадити глобальному використанню технології. Крім цього, децентралізовані цифрові рішення на ринках потребують довіреного нейтрального управління, що може бути зроблене за рахунок цієї ж технології. Крім цього, запровадження нових цифрових рішень стимулюватиме справедливе, відкрите управління та запровадження стандартів, що є найважливішим фундаментом для просування технології у світовій торгівлі.

Необхідні умови для запровадження децентралізованих цифрових рішень:

- законодавча база з чітким набором тлумачень та правил використання технології;
- гармонізація правил для створення масштабованого бізнес-середовища;
- запровадження сумісних стандартів для підключення до них цифрових платформ і технологій;
- підтримка галузей для модернізації цифрових систем та процесів;
- умови для обміну даними на цифрових ринках, які пов'язані між собою мережі вимагають перевірки даних, що обмінюються;

– запровадження технічних стандартів та сумісність між мережевими та децентралізованими технологічними платформами;

- створення нейтральної організації для управління цифровими активами, робота з претензіями, державними цифровими послугами, сертифікації, оцифрування та автоматизацію процесів.

Висновки

Основна проблема децентралізованих цифрових рішень те, що не зважаючи на простоту та ефективність, їх запровадження вимагають активної участі державного уряду та законодавчого регулювання. Вбачається, що кожен національний уряд в кризових умовах повинен створити екстрену робочу групу з цифрових даних, щоб розпочати планування та впровадження ініціатив з децентралізації. Як варіант, стимулювати технологічні компанії, які будуть працювати над такими проєктами. Вони можуть виступати модельним користувачем цих важливих платформ і додатків. Наприклад, у випадку з COVID-19, зусилля можуть направлятися на мобілізацію зацікавлених сторін навколо цифрової ідентичності та медичної документації громадян. Підтримані системою стимулів до відповідальної поведінки, повинна бути організована співпраця з медичними професійними асоціаціями та постачальниками для впровадження системи верифікації даних. Центральному банку разом з тим необхідно створити національну цифрову валюту, з потенційною можливістю в майбутньому прив'язки до синтетичної цифрової валюти Міжнародного валютного фонду.

На думку багатьох економістів, застосування технологій саме посилює негативні наслідки криз, через знецінення та втрати попиту на ряд товарів та послуг, що реалізуються за допомо-

гою традиційних відносин. На які можливі ризики повинно піти суспільство для запровадження децентралізованих економічних рішень, може бути одним із напрямків майбутніх досліджень.

Застосування децентралізованих цифрових рішень в економіці переплітається з одним із пріоритетних завдань української влади як розвиток цифрової економіки країни з цифровізацією державних послуг, що повинно звільнити від зайвої бюрократії та допомогти в боротьбі з корупцією. Чи готово українське суспільство до технології, незважаючи на численні конференції за тематикою, та кілька десятків українських ІТ фірм, які розроблюють децентралізовані рішення за іноземними замовленнями.

Вважаємо за необхідне також зазначити, що при дослідженні виникли труднощі з використанням понять та їх правильного тлумачення через низьке висвітлення теми децентралізованих цифрових технологій в українській науці. З метою подальшої роботи перш за все доцільно буде вивчити іноземний науковий досвід та запропонувати наукові визначення тих чи інших явищ з тематики. Наступні дослідження визначатимуться напрямками практичного застосування технології в економіці, що вимагатиме відповідного аналізу та розроблення рекомендацій.

Список використаних джерел

1. BLOCKCHAIN SOLUTIONS IN PANDEMICS, A Call for Innovation and Transformation in Public Health, Don Tapscott and Alex Tapscott, Blockchain Research Institute, April 2020 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.blockchainresearchinstitute.org/blockchain-and-pandemics/> (дата звернення – 11.06.2020).
2. Advancing global trade with blockchain, How to unleash value from trusted, interconnected marketplaces, Research Insights, Copyright IBM Corporation 2020 IBM Corporation, New Orchard Road, Armonk, NY 10504 – Режим доступу: <https://www.ibm.com/downloads/cas/WVDEOMXG> (дата звернення – 11.06.2020).
3. BLOCKCHAIN AND THE FIVE VECTORS OF PROGRESS 2019, Deloitte, 2019, – Режим доступу: <https://www2.deloitte.com/ro/en/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/blockchain-and-the-five-vectors-of-progress.html> (дата звернення – 11.06.2020).
4. Blockchain and cybersecurity: a taxonomic approach, Stefano De Angelis, Gilberto Zanfino, Leonardo Aniello, Federico Lombardi, Vladimiro Sassone, University of

Southampton, October 2019 – Режим доступу: https://www.eublockchainforum.eu/sites/default/files/research-paper/wrks-main_1.pdf?width=1024&height=800&iframe=true (дата звернення – 11.06.2020).

5. Covid-19: Quel rôle pour la décentralisation dans la lutte contre le coronavirus?, електронний ресурс – <https://www.quantmetry.com/blockchain-backtracking/> (дата звернення – 11.06.2020).

6. Coronavirus : un grain de sable dans l'économie mondiale, Michel Fouquin, Jean-Raphaël Charonniere, Billet du 2 mars 2020 – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/339847416_Coronavirus_un_grain_de_sable_dans_l'economie_mondiale/link/5e8da87e4585150839c7a5ae/download (дата звернення – 11.06.2020).

7. Blockchain and the General Data Protection Regulation, Can distributed ledgers be squared with European data protection law? STUDY Panel for the Future of Science and Technology, EPRS | European Parliamentary Research Service, Scientific Foresight Unit (STOA), PE 634.445 – July 2019, – Режим доступу: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_STU\(2019\)634445](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_STU(2019)634445) (дата звернення – 11.06.2020).

8. Enterprise Blockchain – Market Forecast & Scenarios 2019–2024, Alan Pelz-Sharp, Deep Analysis 2019 – Режим доступу: <https://www.deep-analysis.net/report/enterprise-blockchain-market-forecast-scenarios-2019-2024/> (дата звернення – 11.06.2020).

9. The digital economy : promise and peril in the age of networked intelligence, Tapscott, Don 1996, New York: McGraw-Hill – Режим доступу: <https://archive.org/details/digitaleconomyOodont> (дата звернення – 11.06.2020).

10. First global industry report «Blockchain Real Estate», FIBREE, Paris, 1 July 2019 – Режим доступу: <https://fibree.org/industry-report/> (дата звернення – 11.06.2020).

11. The structure of scientific revolutions (Thomas S. Kuhn, 1970, 2nd ed. Chicago, London: University of Chicago Press Ltd. 210 pages) – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/305296586_The_structure_of_scientific_revolutions_Thomas_S_Kuhn_1970_2nd_ed_Chicago_London_University_of_Chicago_Press_Ltd_210_pages/link/5d7cb6a04585155f1e4c5037/download (дата звернення – 11.06.2020).

12. Farmer Connect Launches 'Thank My Farmer' Blockchain Application, – Режим доступу: <https://businessblockchainhq.com/business-blockchain-news/farmer-connect-launches-thank-my-farmer-blockchain-application/> (дата звернення – 11.06.2020).

13. IBM Food Trust. Новая эпоха для цепочки поставок продуктов питания. – Режим доступу: <https://www.ibm.com/ru-ru/blockchain/solutions/food-trust> (дата звернення – 11.06.2020).

14. <https://www.godirecttrade.com> (дата звернення – 11.06.2020).

15. <https://www.shivom.io> (дата звернення – 11.06.2020).

16. Can Blockchain revolutionize international trade?, Emmanuelle Ganne, World Trade Organization 2018 – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/blockchainrev18_e.pdf (дата звернення – 11.06.2020).

17. «FY2017 Infrastructure Development for Data-Driven Society in Japan (Survey on Technologies and Systems for Distributed Systems)» Report, March 2018, <https://www.meti.go.jp/press/2018/07/20180723004/20180723004-2.pdf> > (accessed: 2020.06)

18. BRIEF#2: PUTTING THE UN FRAMEWORK FOR SOCIO-ECONOMIC RESPONSE TO COVID-19 INTO ACTION: INSIGHTS JUNE 2020, United Nations 2020 – Режим доступу: <https://www.undp.org/content/undp/en/home/coronavirus/socio-economic-impact-of-covid-19.html> (дата звернення – 03.07.2020).

19. The economics of how digital technologies impact trade, World Trade Report 2018, WTO – Режим доступу: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr18_3_e.pdf (дата звернення – 03.07.2020).

Дані про авторів

Віровець Денис Володимирович,

аспірант кафедри фінансів та економіки Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-4934-8377

e-mail: seito@ukr.net

Обушний Сергій Миколайович,

к.е.н., доцент кафедри фінансів та економіки Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-6936-955X

e-mail: s.obushnyi@kubg.edu.ua

Данные об авторах

Вировец Денис Владимирович,

аспірант кафедри фінансов и економіки Киевского університета имени Бориса Гринченка, г. Киев, Украина

ORCID ID: 0000-0003-4934-8377

e-mail: seito@ukr.net

Обушный Сергей Николаевич,

к.э.н., доцент кафедры финансов и экономики Киевского університета имени Бориса Гринченка, г. Киев, Украина

ORCID ID: 0000-0001-6936-955X

e-mail: s.obushnyi@kubg.edu.ua

Data about the authors

Denys Virovets,

Postgraduate student of the Department for Finance and Economics, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-4934-8377

e-mail: seito@ukr.net

Sergiy Obushnyi,

Ph.D. (Economics), docent of the Department for Finance and Economics, Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-6936-955X

e-mail: s.obushnyi@kubg.edu.ua

УДК: 336.012.23

JEL-класифікація: G21, E43, E47, E52, C53

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-2970-4872>

<https://orcid.org/0000-0001-9464-0380>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4244285>

KULPINSKY S.V.
KURMAIEV P.Y.

Banks' interest incomes in various inflationary environments

The paper investigates determinants driving the banks to shifts between their interest-based and non interest-based activities under the influence of various monetary regimes and debt policies. Bank sectors of Poland, as low inflationary environment and Ukraine, as high inflation environment, were studied. Our empirical findings suggest that monetary policy regime, risk spreads, different debt loads and magnitudes of inflationary shocks all contribute to changing the ratio of interest to non-interest incomes. Yet, in economy with inflation targeting and lower debt-to-GDP ratio risk spreads, defined as difference between lending rates and relevant government bond yields, are more effective in lowering interest incomes than in more volatile inflationary environment due to risk aversion of banks to new

lending. Real deposit rates are barely important factors since both economies are banking-based. Rising proportion of government bonds in bank assets negatively impacts interest incomes in relation to total incomes in a more inflationary and indebted economy, while it increases this proportion in a less indebted economy, which we attribute to stable demand for safe assets in low inflation environment. In the meanwhile, narrowing risk spreads resulting from increases in government borrowing, lead to investment crowd-out and more fee-oriented banking sector.

Keywords: interest income, government bonds, risk premium, inflation.

КУЛЬПІНСЬКИЙ С.В.
КУРМАЄВ П.Ю.

Процентні доходи банків у різних інфляційних середовищах

У статті досліджено детермінанти, які спонукають банки до переходу від процентної до непроцентної діяльності під впливом різних монетарних режимів та боргової політики. Було досліджено банківські сектори Польщі, як прикладу низького інфляційного середовища та України, як високо-інфляційного середовища. Емпіричні висновки дали змогу припустити, що режим монетарної політики, розподіл ризиків, різний ступінь боргового навантаження та величини інфляційних шоків сприяють зміні співвідношення відсоткових та невідсоткових доходів. Однак в економіці з режимом інфляційного таргетування та меншим співвідношенням боргу до ВВП спред ризику, визначений як різниця між ставками кредитування та відповідними доходами державних облігацій, є більш ефективним у зниженні відсоткових доходів, ніж у більш волатильному інфляційному середовищі через неохочість банків до нового кредитування. Реальні депозитні ставки виявилися малозначимими факторами. Збільшення частки державних облігацій в активах банків негативно впливає на процентні доходи по відношенню до загальних доходів у більш інфляційній економіці, в той же час збільшуючи дану частку в умовах меншої заборгованості, що пояснюється стабільним попитом на менш ризикові активи в умовах низької інфляції. Зниження спредів на ризик внаслідок збільшення державних запозичень призводить до інвестиційного витіснення та більшої орієнтації банківського сектору на комісійні доходи.

Ключові слова: процентний дохід, державні облігації, премія за ризик, інфляція.

КУЛЬПІНСКИЙ С.В.
КУРМАЄВ П.Ю.

Процентные доходы банков в различной инфляционной среде

В статье исследованы детерминанты, которые побуждают банки к переходу от процентной к непроцентной деятельности под влиянием различных монетарных режимов и долговой политики. Было исследовано банковские сектора Польши, как примера низкой инфляционной среды и Украины, как высоко-инфляционной среды. Эмпирические выводы позволили предположить, что режим монетарной политики, распределение рисков, разная степень долговой нагрузки и величины инфляционных шоков способствуют изменению соотношения процентных и непроцентных доходов. Однако в экономике с режимом инфляционного таргетирования и меньшим соотношением долга к ВВП спред риска, определен как разница между ставками кредитования и соответствующими доходами государственных облигаций, является более эффективным в снижении процентных доходов, чем в более волатильной инфляционной среде через неподверженность банков к новому кредитованию. Реальные процентные ставки оказались малозначимыми факторами. Увеличение доли государственных облигаций в активах банков негативно влияет на процентные доходы по отношению к общим доходам в более инфляционной экономике, в то же время увеличивая данную долю в условиях меньшей задолженности объясняется стабильным спросом на менее рискованные активы в условиях низкой инфляции. Снижение спредов за риск вследствие увеличения государственных заимствований приводит к инвестиционному вытеснению и большей ориентации банковского сектора на комиссионные доходы.

Ключевые слова: процентный доход, государственные облигации, премия за риск, инфляция.

Introduction

Bank activities are vulnerable to interest rate and exchange rate shocks, inflationary trends, monetary policy and its effects. Their interest incomes are cyclical in relation to loans and net interest margins tend to rise during booms and often causing busts due to excessive and not always prudent lending. Their non-interest incomes, which include trading fees, commission for services like buying or selling fixed income instruments, foreign exchange, fines for payment arrears, and many others, are barely synchronized with business activity. Balance between both types of incomes usually shifts in favor of interest incomes in the periods of high credit demand while it tends to show dominance of non-interest incomes in economies with either more narrow interest margins, or in economies with rising credit risks. In post 2008-crisis period some developing economies have shown high interest incomes, accompanied by rising NPLs in bank portfolios, or uncontrollable inflationary spikes. New factors emerged in that period: abundant issuance of government bonds that ended up in portfolios of banks; frequent rescheduling of loans in arrears and higher incomes from fines imposed on debtors. In some cases the trend of rising demand for safe assets on the side of banks is in line with Basel III framework regulation aimed at balancing risks with capital. Yet, widening government deficits are usually followed by rising inflation, which in turn pushes interest rates up, inducing higher yields on government bonds until it becomes more reasonable for banks to give up their lending and investment activity in favor of safe fixed income papers. Real interest rates tend to be more volatile in such periods and risk premium for lending to corporate customers may shrink due to increased government borrowing, occasionally resulting in vicious circle of higher demand for safe papers and subsequent decline in their yields.

In this respect we deem it appropriate to estimate the impact of traditional factors (risk premiums, real interest rates) and those that emerged recently (massive purchases of government bonds by banks) on the income structure of banks in order to gauge the efficiency of monetary policy in boosting lending. We have chosen two developing economies, both of which were under planning system until 1992 and have experienced hyperinflation. However, one of them managed to introduce inflation targeting and to achieve positive results; another did not manage

to hold inflation in grip prior to crisis and had prolonged inflationary episodes after it. Poland weathered financial crisis relatively well, and despite insignificant surge in inflation in the years following crisis, it returned to stability. Poland displayed relatively high growth rates of GDP accompanied by moderate and temporary devaluation and decline in government debt. It contributed positively to the development of bank sector, which saw rise in its assets by 78% over that period. Noteworthy, that net interest margin of Polish banks tended to grow in recent years (Szczepanska, 2018). Ukrainian bank system, which showed faster growth before 2008 crisis, experienced subsequent stagnation and after political events of 2014 saw its public debt rising, while annual inflation surging to more than 50% after exchange rate shock. Holdings of government bonds in portfolio of banks, despite being initially on a much lower level than in Poland, grew rapidly and substantially exceeded that of Poland. Section 1 provides review of previous literature on the impact of government bond yields on banks' portfolio, cost determinants of bank incomes and banks' preferences to certain types of activities depending on bonds yields or monetary policy regime. Section 2 explains research methodology and Section 3 provides results of empirical study and discussion followed by conclusions.

Literature review

One of recent studies [5] devoted to bank holdings of government bonds showed strong correlation between the share of government bonds in the structure of banking assets and the volume of lending in the period of sovereign defaults. The empirical study analyzed performance of more than 20,000 banks in 191 countries during 1998–2012. The results led to conclusions consistent with the theories of lending discrimination. First, there is a strong negative correlation between the share of government bonds in the structure of bank assets and the volume of lending in the periods of sovereign defaults. Second, share of government bonds in assets is high in countries with underdeveloped financial systems, accounting for more than 12%, especially in banks with weak lending activity. This share goes up in the periods of sovereign defaults. Instead, in advanced countries like OECD government bonds account for some 5% of bank assets. The results also indicate on fact that decrease in bank lending after default is larger in countries

with average levels of economic development than in economically undeveloped countries. The above study facilitates understanding banks' policy related to formation of assets in countries with different levels of economic development.

Another research [30] examines the impact of scheduled banks borrowings on lending to Pakistan's private sector. Authors conclude that 1% increase in government borrowing in this category of banks leads to 8 basis points reduction of lending over 4 months. This is due to the fact that government borrowing leads to crowd out of loans to private sector due to reduced availability of the loan-able funds. On the other hand, 1% increase in lending capacity of banks leads to increase of 87 basis points in the volume of lending to private sector over 4 months. Authors also argue that investment in government bonds increases risk appetites and leads to higher lending to potentially risky borrowers.

The results of the study by Golodniuk [6] devoted to reaction of bank lending to changes in monetary policy in Ukraine during 1998–2003 were quite informative. Author analyzed in detail the situation in banking sector over the specified period, in particular the spreads between interest rate on loans and deposits. The results of comparative study have shown that there are significant differences between similar rates in Europe and Canada. Grouping of Ukrainian banks by assets, capitalization, liquidity and analysis of their performance, contributed to estimating the impact of individual monetary policy decisions. Author provides rationales for assumption that bank capitalization is the most informative indicator of balance sheet strength. The results of the study showed that with increase in the level of bank capitalization, the impact of monetary policy decisions is diminishing.

The study of Stiroh [28] focused on relationship between banking risk and profitability. Empirical estimates of banks' activities over the period of 1997–2004 have not found correlation between non-interest income exposure and average bank incomes. The results of the above study showed that growth in the share of non-interest income in the structure of US banks' assets increased volatility of banks' profits. That is the reason, as author notes, why the increase in share of non-interest income has not improved risk/return ratio of US banks.

The impact of government bond yields on bank lending rates for new borrowers has been investi-

gated in [4]. The empirical basis of this study was performance of banking sector in 21 EU countries. The results showed that long-term government bond yields exert rather significant impact on long-term lending rates: increase in government bond yields by 100 basis points in the long run leads to increase in lending rates by 50 basis points in France, by 70 bp in Germany and by 100 bp in Italy. Limited influence was observed only in some Central and Eastern European countries, which is explained by structural characteristics of banking sector such as lending in foreign currency. The findings confirm that monetary policy decisions that have direct influence on government bond yields have also significant influence on bank lending rates.

Imbalances in liquidity of term structure on Ukrainian financial market were discussed in [17]. The study concluded that in 2015–2016 short-term liquidity prevailed markedly over long-term liquidity. As a result, yield curve structure of hryvnia loans became inverted. Calculations showed that increase in mid-term bond yield by 1% results in decrease of loan portfolio to the private sector by 0,15% within a year. It causes certain rebalancing of banks' loan portfolio in favor of government bonds. In order to achieve the upward sloping yield curve and to hold down banks' appetites for government paper, purchases of higher volumes of long-term government bonds by central banks compared to short-term ones were recommended.

A detailed study of the influence of low interest rates on the shift between bank interest and non-interest activities was conducted by Brei, Gambacorta, & Borio [2]. Authors analyzed the data for 113 banks from 14 countries covering the period of 1994–2005. The results of the study indicate that bank non-interest income tends to grow in low interest rate environment. Thus, with decline in interest rates from 3% to 0, the diversification ratio increases by 1.7 percentage points in the short run. Fee-based income, under the same conditions, grows from 14.2% to 15.2% in the structure of total income. This process is accompanied by increase in the share of liquid assets and, consequently, by decrease in credit risks. Authors note that low interest rates cause correction in the funding structure with increase in the share of deposits by an average of 2.6 percentage points.

Analysis of the impact of sovereign risk on credit dynamics is discussed in the study of Cantero-

Saiz [3]. Authors note that the level of sovereign risk has direct impact on the cost and availability of bank lending. It concludes that degree of impact of sovereign risk on active and passive banking transactions depends on the type of country's monetary policy. As a result, banks that operate in countries with high risk premiums are more sensitive to restrictive monetary policy.

The study of the impact of monetary policy on bank profitability in the post-crisis period was conducted by Borio, Gambacorta & Hofmann [1]. On the basis of financial statements of 109 international banks for the period of 1995–2012 authors analyze indicators that characterize the structure of assets and interest rates, return on assets, incomes, loan loss provisions etc. The results of the study indicate that there is a strong correlation between interest rates, yield curve and ROA. This is confirmed by the calculated correlation coefficient. The study found that during 2009–2010, ROA rose by 0.3 percentage points, while in 2011–2014 it dropped by 0.6 percentage points as a result of lower interest rates and change in the yield curve structure.

Methodology

Based on previous literature and analysis of selected banking systems in emerging economies, our research focused on investigation of determinants that cause the shift between interest and non-interest incomes of banks. Our case study covers Polish banking system (low inflationary environment) and Ukraine (high inflationary environment). Polish monetary policy was successful in inflation targeting introduced in 1998, while Ukrainian bank system, after huge jump in bank assets to GDP up to 95% in 2008, has shown its gradual decrease to 30% in 2018, preceded by halving in number of existing banks, high inflation, exchange rate devaluation and drastic jump in the volume of government borrowings.

The data were obtained from central banks of above-mentioned countries, government statistical agencies. The database covers quarterly data for period from 2009 to 2018 (in case of Poland) and to 2019 (in case of Ukraine). The following variables were created for relevant countries: An endogenous variable *Cost_ratio* is defined as ratio of bank interest incomes in relation to non-interest incomes (including trading fees, trading-based income, operating income and other incomes not re-

lated to lending or bond-holdings). A set of exogenous variables was created to estimate the factors of bank preferences towards interest or non-interest activities: *Risk_premium* is defined as spread between 12-month average lending rates and 12-month government bond yields on primary market. Since the latter are available monthly the average for 3 months was calculated for each quarter. *Real_rates* is defined as average 12-month retail deposit rate minus annual quarter-to-quarter CPI. *Tbills_assets* is defined as percentage share of total domestic government bonds held in bank' portfolio in total assets of banking system.

$Cost_ratio = \text{interest income} / \text{non-interest income}$

$Risk_premium = 12 \text{ month average lending rates} - \text{yield on 12 month government bonds}$

$Real_rates = 12 \text{ month deposit rates} - \text{annual CPI, quarter to quarter}$

$Tbills_assets = \text{government bonds in banks' portfolio} / \text{total banking assets}$

Determinants of rebalancing between interest and non-interest income to be estimated have been specified in the following model:

$$C_{it} = \alpha_i + \beta_1 Risk_premium_{it} + \beta_2 Real_rates_{it} + \beta_3 Tbills_assets_{it} + Dummy_str + \mu_{it} \quad (1)$$

where C_{it} denotes interest to non-interest incomes in time t , α_i is constant, and β_i are coefficients, μ_{it} is an error term.

The model was analyzed using OLS method with lag impact accounted and causality tests performed, confirming hypothesis of no *cost_ratio* causing movements in exogenous determinants.

Additional dummy variables (*Dummy_str*) have been introduced to the model to test the effects of structural shifts in economy, which influenced bank sectors, with 1 for the selected quarter and 0 for the rest. In case of Ukraine, dummy variable for 1Q2016 was selected since it was the quarter when surge in government bond yields was registered followed by their accumulation by domestic banks. In Poland some structural shift occurred in 2012 as inflation went down markedly and domestic and foreign-based banks got rid of some government treasuries in favor of increased lending, which grew by 6,5% in total for that year.

Results

The data obtained are presented in Table 3. The results of our estimate have shown a higher negative impact of risk premium on interest income for

Table 1. Variables definitions

Variable	Definition
Cost_ratio (C_{it})	Banks' interest incomes divided by non-interest incomes. It shows the propensity of banks to different incomes resulting from lending and other activities
Risk_premium	12 month interest rates minus 12-month government bond yields on primary market. It indicates on level of risk for lending activity
Real_rates	12-month retail deposit rates minus annual quarter-to-quarter CPI. It serves as a factor driving households' savings and interest-based activity
Tbills_assets	share of total domestic government bonds held in bank' portfolio in total assets of banking system

Table 2. Descriptive statistics of variables

Variable	Mean	Median	Minimum	Maximum	St.dev.
Poland					
Cost_ratio	1,73	1,63	1,21	2,41	0,35
Risk_premium	1,74	1,68	1,03	2,73	0,37
Real_rates	1,32	1,40	-0,50	3,60	1,15
Tbills_assets	13,01	12,85	8,90	16,10	2,26
Ukraine					
Cost_ratio	3,24	2,97	1,24	6,50	1,33
Risk_premia	1,96	0,46	-6,46	9,25	3,74
Real_rates	-1,03	0,56	-41,89	15,83	13,04
Tbills_assets	11,5	6,08	0,77	27,56	9,46

Table 3. Regression analysis results

Exogenous variables	Dependant variables	
	C1	C2
Risk_premium	-0.501*** (-4,344)	-0.032* (-1,10)
Real_rates	-0.069 (-1,839)	0.0425** (5,22)
Tbills_assets	0.7732** (3,22)	-1.109*** (-9,448)
Struct. dummy variable	yes	yes
R-squared	0,508	0,756
F-statistics	8,78	16,27
p-values	0,000	0,000

Note: C1 stands for Poland, C2 stands for Ukraine. Robust t-statistics in brackets below variables. * indicates statistical significance at 10%, ** indicate significance at 5%, *** indicate significance at 1%. Dummy for C1 is for 2Q2012. Dummy for C2 is for 1Q2016

economy with lower debt-to-GDP ratio and with lower inflation as compared to economy with growing proportion of government debt in both GDP and banks' portfolio. It may result from risk aversion and propensity of banks to be more cautious in lending in the periods of growing risks, thus searching for other sources of income, including trading, or fees to be charged from existing customers. Lower sensitivity of risk premium on the structure of bank incomes in higher inflationary environment may be attributed to banks' willingness to more risky activities in certain periods (NPLs in Ukraine are much higher than in Poland in total loan portfolio) and rel-

atively high government bond yields for a long period of time, which led to a certain degree of substitution of incomes from corporate or retail lending activity to passive holdings of less risky debt. Our assumption is based on drastic surge in the proportion of government bonds in bank portfolios in Ukraine over the period of 2016-2019.

Another determinant – real interest rates on 12-month deposits – has barely shown significant influence on the structure of interest/non-interest incomes in both cases. It was statistically more significant and positive for the economy with higher government debt and higher level of interest rates

as compared to the economy with successful inflation-targeting regime, which can be explained by a number of factors: both are bank-based systems with lower share of stock markets in financial intermediation of savings to investments, so that banks do not much diversify incomes with changes in inflation (retail deposits in bank system of Poland amounted to 39,6% and corporate deposits to 54,8% of GDP in 2018, the same ratios for Ukraine amounted to 14,5% and 11,6% respectively); persistent inflation in Ukraine and real deposit rates being rather volatile, jumping from 15,83% and dropping as low as -42%, whereas low inflationary environment in Poland, stability of interest rates and lower number of bank failures make real rates barely relevant for depositors.

Finally, the proportion of government bonds in bank assets proved to be rather important but not homogenous for the structure of bank incomes in both banking systems. Its negative and stronger impact for interest revenues in economy with higher inflationary environment can be explained by substitution of loans with treasury bills and re-orientation of activity to charging fees of customers for bonds' trading, imposing fines on loans in arrears, as a result of higher and more attractive

government bond yields and declining risk premium. Positive coefficient for this proportion in low-inflation economy is in line with expectations of stable demand for safe assets, as evidenced by negative sign for risk premium, and more rational portfolio diversification due to relatively lower and less volatile risk premium compared to high-inflation environment, as seen from Table 2.

One of the reasons for such dissimilarity in signs for coefficients of Tbills_assets is transmission mechanism of monetary policy in Ukraine. Central bank of the country adjusts its main refinancing rate according to inflationary trends. Government bond yields follow the path of central bank rates, as confirmed by correlation between bond yields and key refinancing rate. As a result, banks adjust their margins by lowering or increasing deposit rates, following inflationary path. Incentives to increase long-term lending are destroyed by relatively stable margin between cost of funding in the form of deposits and government bond yields, coupled with above-mentioned low sensitivity of real rates.

Conclusion

Our study of the impact of various factors on the shift from interest-based to non interest-based

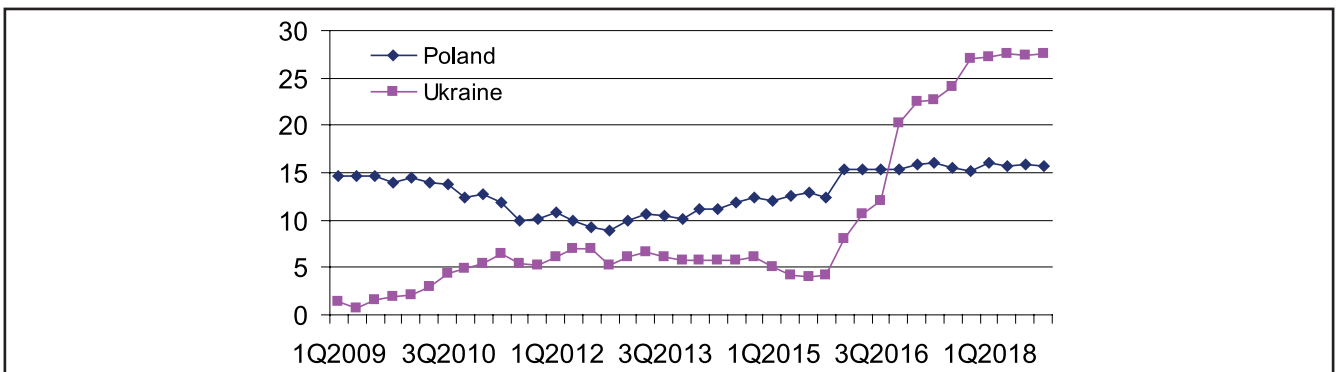

Figure 1. Government bonds as percentage of total bank assets

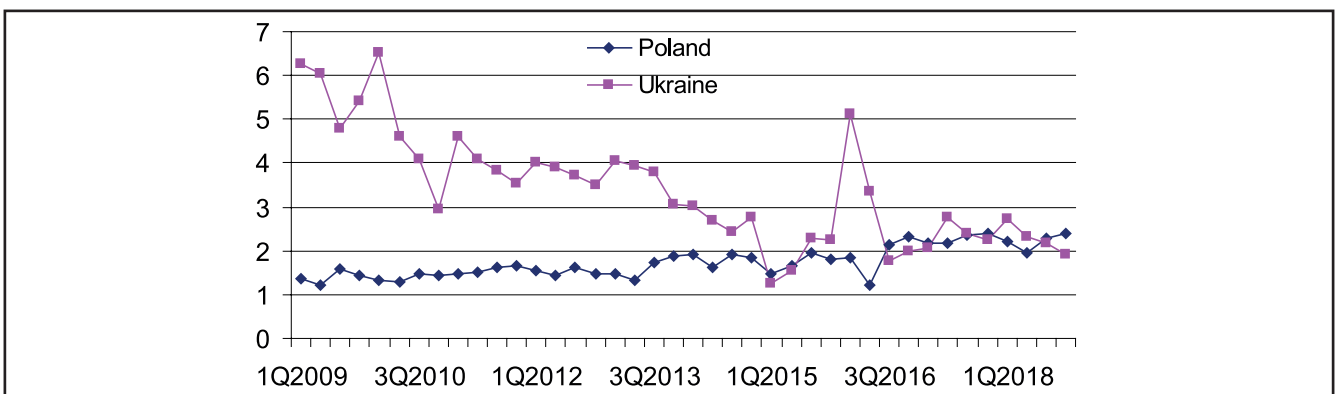

Figure 2. Ratio of interest to non-interest incomes of banks

activities of bank sectors in Poland and Ukraine showed mixed results depending on monetary policy regime, debt loads and relevant government bond yields, and magnitudes of inflationary shocks. In addition to previous studies of factors contributing to the shift of balance between trading-based and fee-based incomes to those of interest rate transactions, negative impact of spread between loans and government bonds, or risk premiums, on banks' propensity to earn non-interest income has been found. However, this impact is more pronounced for economy with inflation targeting regime and lower public debt as a percentage of GDP than for economy with implicit foreign exchange targeting accompanied by forex interventions, higher government debt and weaker inflationary control. It can be explained by decline in bank lending as credit rates tend to rise and subsequent shifts to less risky transactions with government bonds to and other incomes, subsequently leading to lending crunch. Real deposit rates, as a factor of savings, showed an insignificant impact on bank interest rates in both cases, which can be explained by bank-based models of financial intermediation in those countries and insufficient alternatives for savings.

The impact of government bond shares in bank portfolios proved to be more significant and positive in economy with higher and rapidly increasing government debt compared to the one with moderate debt, as a result of investment crowd-out. Further studies should take into account the effects of bank concentration and role of central banks in sovereign debt market. We also consider it appropriate to examine the possibility of implementing maximum caps for government bonds in bank portfolios to foster lending activity.

References

1. Borio, C., Gambacorta, L., & Hofmann, B. (2017). The influence of monetary policy on bank profitability. *International Finance*, 20(1), 48–63. <https://doi.org/10.1111/inf.12104>
2. Brei, M., Gambacorta, L., & Borio, C. E. (2019). Bank intermediation activity in a low interest rate environment. *BIS Working Papers*, 807, 1–31
3. Cantero-Saiz, M., Sanfilippo-Azofra, S., Torre-Olmo, B., & Lypez-Gutiérrez, C. (2014). Sovereign risk and the bank lending channel in Europe. *Journal of International Money and Finance*, 47, 1–20. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2014.04.008>
4. Eller, M., & Reininger, T. (2016). The influence of sovereign bond yields on bank lending rates: the pass-through in Europe. *Focus on European economic integration*, 2, 54–78.
5. Gennaioli, N., Martin, A., & Rossi, S. (2018). Banks, government bonds, and default: What do the data say?. *Journal of Monetary Economics*, 98, 98–113. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2018.04.011>
6. Golodniuk, I. (2006). Evidence on the bank-lending channel in Ukraine. *Research in International Business and Finance*, 20(2), 180–199. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2005.09.007>
7. Kotowicz, A. (Ed). (2010). Raport o sytuacji bankyw w 2009 roku. Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
8. Kotowicz, A. (Ed). (2011). Raport o sytuacji bankyw w 2010 r. Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
9. Kotowicz, A. (Ed). (2012). Raport o sytuacji bankyw w 2011 r. Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
10. Kotowicz, A. (Ed). (2013). Raport o sytuacji bankyw w 2012 r. Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
11. Kotowicz, A. (Ed). (2014). Raport o sytuacji bankyw w 2013 r. Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
12. Kotowicz, A. (Ed). (2015). Raport o sytuacji bankyw w 2014 r. Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
13. Kotowicz, A. (Ed). (2016). Raport o sytuacji bankyw w 2015 r. Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
14. Kotowicz, A. (Ed). (2017). Raport o sytuacji bankyw w 2016 r. Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
15. Kotowicz, A. (Ed). (2018). Raport o sytuacji bankyw w 2017 r. Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
16. Kotowicz, A. (Ed). (2019). Sytuacja sektora bankowego w 2018 roku. Warszawa: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego
17. Kulpinsky, S. V. (2016). Yield curve spread as a predictor of domestic banks' investment activity. *Chernivskyi Naukovyi Chasopys*, 1(7), 67–72
18. Ministry of Finance of the Republic of Poland (2019). T-bills and T-bonds auction calendars. Retrieved from <https://finanse-arch.mf.gov.pl/en/web/wp/public-debt/t-bills-and-t-bonds/auction-calendars>
19. National Bank of Poland (2019). Core Inflation. Retrieved from <https://www.nbp.pl/homen.aspx?f=/en/statystyka/core.html>
20. National Bank of Poland (2019). Interest rates statistics. Retrieved from <https://www.nbp.pl/homen.aspx?f=/en/statystyka/oproc/oproc.html>
21. National Bank of Ukraine (2019). Balance sheet for financial assets and liabilities of deposit-taking corporations. Retrieved from <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs>

22. National Bank of Ukraine (2019). Cost of Loans based on data from the statistical reporting of Ukrainian banks (excluding overdraft). Retrieved from <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs>

23. National Bank of Ukraine (2019). Cost of time deposits based on data from the statistical reporting of Ukrainian banks. Retrieved from <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs>

24. National Bank of Ukraine (2019). Income and expenses of the Ukrainian banks. Retrieved from <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision>

25. National Bank of Ukraine (2019). Securities held by deposit-taking corporations (excluding the National Bank of Ukraine). Retrieved from <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs>

26. National Bank of Ukraine (2019). Sovereign Bond Yield. Retrieved from <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs>

27. State Statistics Service of Ukraine (2020). Consumer Price Indices for goods and services in 2002–2019. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>

28. Stiroh, K. J. (2006). A portfolio view of banking with interest and noninterest activities. *Journal of Money, Credit and Banking*, 1351–1361. <https://doi.org/10.1353/mcb.2006.0075>

29. Szczepanska, O. (Ed). (2018). Financial stability report. Financial Stability Department: Warsaw

30. Zaheer, S., Khaliq, F., & Rafiq, M. (2019). Does Government Borrowing Crowd out Private Sector Credit in Pakistan. *Journal of Finance & Economics Research*, 4(2), 30–41. <https://doi.org/10.20547/jfer1904203>

Дані про авторів

Кульпінський Сергій Віталійович,

д.е.н., професор кафедри фінансової безпеки Чернігівського національного технологічного університету
e-mail: skulpinsky@gmail.com

Курмасв Петро Юрійович,

д.е.н., професор кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету ім.Павла Тичини

Данные об авторах

Кульпинский Сергей Витальевич,

д.э.н., профессор кафедры экономической безопасности Черниговского национального технологического университета

e-mail: skulpinsky@gmail.com

Курмаев Петр Юрьевич,

д.э.н., профессор кафедры финансов, учета и экономической безопасности Уманского государственного педагогического университета им. Павла Тычины

Data about the authors

Sergiy Kulpinsky,

Doctor of Economics, Professor, Chair of Finance, Chernihiv National University of Economics, Ukraine

e-mail: skulpinsky@gmail.com

Petro Kurmaiev,

Doctor of Economics, Chair of Finance, Accounting and Economic Security, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 658.8

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4244293>

МАРЧЕНКО В.М.

ЄМЦЕВ В.І.

Теоретико–методологічне забезпечення логістичної інтеграції

Мета статті – розвиток теоретико–методологічних положень реалізації інтеграційного підходу в логістиці.

Методологія проведення роботи. В дослідженні використані методи узагальнення, систематизації, групування.

Результати роботи. Узагальнено сучасні погляди на логістику як науковий напрям досліджень, поняття (погляд) та мистецтво управління.

Представлена система функцій та завдань логістики. Розвинуто поняття логістичної інтеграції, як міжорганізаційне та внутрішньоорганізаційне об'єднання окремих логістичних операцій та логістичних функцій учасників логістичного процесу з метою ефективної організації руху матеріального потоку від постачальника до кінцевого споживача з найменшими загальними витратами.

Систематизовані базові принципи управління логістичними ланцюгами, до яких віднесено принцип відповідності попиту на пропозиції логістичних послуг; чіткої послідовності реалізації сукупності логістичних операцій; ресурсної, операційної та функціональної узгодженості логістичних процесів; взаємовигодності економічних інтересів усіх учасників логістичного ланцюга; комплексності логістичних послуг; синхронності логістичних процесів для забезпечення передбачуваності їх виконання; оптимальності всіх видів ресурсів на реалізацію логістичних процесів (матеріальних, людських, часових, інформаційних тощо).

Узагальнено причини логістичної інтеграції та виявлено драйвери логістичної інтеграції, якими є впровадження програмно–технічних засобів, високі компетенції управління логістичною системою, інноваційні технології.

Ідентифіковані рівні логістичної інтеграції: рівень логістичних операцій та рівень логістичних функцій.

Ключові слова: логістика, логістична функція, логістична операція, логістична інтеграція, форми інтеграції, рівні інтеграції.

Теоретико–методологическое обеспечение логистической интеграции

Цель статьи – развитие теоретико–методологических положений реализации интеграционного подхода в логистике.

Методология проведения работы. В исследовании использованы методы обобщения, систематизации, группировки.

Результаты работы. Обобщены современные взгляды на логистику как научное направление исследований, как понятие (взгляд) и как искусство управления.

Представленная система функций и задач логистики. Развито понятие логистической интеграции, как межорганизационного и внутриорганизационного объединения отдельных логистических операций и логистических функций участников логистического процесса с целью эффективной организации движения материального потока от поставщика до конечного потребителя с наименьшими общими издержками.

Систематизированы базовые принципы управления логистическими цепями, к которым отнесены: принцип соответствия спроса и предложения логистических услуг; четкой последовательности реализации совокупности логистических операций; ресурсной, операционной и функциональной согласованности логистических процессов; взаимовыгодности экономических интересов всех участников логистической цепи; комплексности логистических услуг; синхронности логистических процессов для обеспечения предсказуемости их выполнения; оптимальности всех видов ресурсов на реализацию логистических процессов (материальных, человеческих, временных, информационных).

Обобщены причины логистической интеграции. Выявлены драйверы логистической интеграции, которыми являются: внедрение программно–технических средств, высокие компетенции управления логистической системой, инновационные технологии.

Идентифицированы уровни логистической интеграции: уровень логистических операций и уровень логистических функций.

Ключевые слова: логистика, логистическая функция, логистическая операция, логистическая интеграция, формы интеграции, уровни интеграции.

Theoretical and methodological foundations of logistics integration

The purpose of the article: the development of theoretical and methodological provisions for the implementation of the integration approach in logistics.

Methodology of work. The study used methods of generalization, systematization, grouping.

Results of work. Modern views on logistics as a scientific field of research, as a concept (view) and as an art of management are generalized.

The system of functions and tasks of logistics is presented. The concept of logistics integration has been developed as an inter–organizational and intra–organizational integration of individual logistics operations and logistics functions of participants in the logistics process in order to effectively organize the process of material flow from supplier to end consumer with the lowest total cost.

Systematized basic principles of logistics chain management, which include the principle of compliance of demand for supply of logistics services; a clear sequence of implementation of a set of logistics operations; resource, operational and functional consistency of logistics processes; mutual benefit of

economic interests of all participants of the logistics chain; complexity of logistics services; synchronicity of logistics processes to ensure predictability of their implementation; optimality of all types of resources for the implementation of logistics processes (material, human, time, information, etc.).

The reasons of logistic integration are generalized. Logistics integration drivers have been identified, which are the introduction of software and hardware, high competencies of logistics system management, innovative technologies.

Identified levels of logistics integration: the level of logistics operations and the level of logistics functions.

Keywords: *logistics, logistics function, logistics operation, logistics integration, forms of integration, levels of integration.*

Постановка проблеми. Розвиток товарних ринків обумовив появу і подальший еволюційний розвиток процесів руху матеріальних потоків від постачальника до їх споживача. Постійна трансформація виробництва та зміна критеріїв попиту спонукала як до структурних змін учасників логістичних ланцюгів, так і до удосконалень процесів, які забезпечують рух матеріальних потоків. На сьогодні ефективність руху матеріального потоку досягається при умові узгодженості бізнес-процесів, економічній зацікавленості всіх учасників логістичного ланцюга та посиленій відповідальності кожного із них за якість та швидкість виконання логістичних функцій.

Способом досягнення мети та забезпечення ефективності логістичної діяльності є логістична інтеграція.

Мета статті – розвиток теоретико-методологічних положень реалізації інтеграційного підходу в логістиці

Виклад основного матеріалу. Логістика відноситься до тих видів людської діяльності, яка бере своє коріння з часів древньої Греції, де логістикою називали прикладну математику, а у Римській імперії – діяльність із забезпечення військ провіантом і житлом. На Женевському філософському конгресі в 1904 р. було прийнято рішення логістикою називати математичну логіку, яка є одним із розділів математики.

В 1812 р. логістикою вважався напрям діяльності щодо забезпечення армії Наполеона боеприпасами, продуктами харчування, одягом, місцями проживання [1, с. 12].

У кінці 70-х рр. ХХ сторіччя поняття логістики почало використовуватися в економіці. Пов'язано це було зі зміною ринку продавця на ринок покупця, що зумовило необхідність підпорядкування всіх операційних процесів підприємств вимогам покупця, для якого важливим критерієм вибору товару є його ціна, якість та термін

доставки. Тому перед підприємствами постало питання пошуку шляхів зниження витрат на виробництво, підвищення якості та скорочення термінів доставки шляхом оптимізації всіх операцій, пов'язаних з виробництвом та поставкою продукції. Все це спонукало до оптимізації всіх видів процесів задіяних у виробництві та пов'язаних з реалізацією товарів для споживачів: оптимізації транспортних, складських, закупівельних та всіх інших витрат. Саме ці процеси і зародили початок появи логістики.

У сучасній науці сформувалося два підходи до розгляду логістики. У вузькому розумінні логістика розглядається як управління всіма фізичними операціями доставки товарів від постачальника до споживача. З позицій даного підходу основними функціями логістики є складування та транспортування. Таке розуміння логістики більш характерне для дрібних та середніх фірм.

У широкому розумінні логістика включає весь комплекс операцій від постачальника сировини до покупця готового товару (аналіз ринку постачальників сировини, аналіз ринку споживачів, координація інтересів постачальників та споживачів, транспортування, зберігання, виробництво, розподіл тощо). Таке трактування логістики лягло в основу побудови логістичних концепцій крупних фірм.

Рада з менеджменту фізичного розподілу (США) трактує логістику як – широкий діапазон діяльності, пов'язаний з ефективним рухом матеріальних ресурсів від закінчення виробничої лінії до споживача, який включає рух сировини від джерел постачання до початку виробничої лінії, транспортування, складування, обробку матеріалів, упакування, контроль запасів, вибір місця знаходження виробництва і складу, замовлення на виробництво продукції, прогнозування попиту, маркетинг і обслуговування споживачів.

На сьогодні в економічній науці логістика вивчається як: 1) науковий напрям (сфера нау-

кових досліджень, спрямованих на вирішення значних завдань у економіці); 2) поняття (погляд); 3) мистецтво управління.

Для логістики як наукового напряму та економічного поняття обов'язковим є визначення об'єкту, предмету, мети та завдань дослідження.

З урахуванням трактування об'єкту як явища або процесу, на який спрямована певна діяльність, та виходячи із трактування сутності поняття «логістика» (табл. 1), об'єктом логістики як наукового напряму є рух матеріальних та інформаційних потоків.

У науковому дослідженні предметом є окремі сторони об'єкту, його властивості і особливості. Виходячи із даного формулювання, предметом логістики є управління рухом матеріальних та інформаційних потоків від постачальника до кінцевого споживача.

Предмет логістики конкретизується в меті. Метою логістики є оптимізація сукупних витрат, які виникають в процесі формування потоку матеріалів та інформації у ланках логістичного ланцюга виробництва та розподілі продукції.

Мета логістики досягається через вирішення сукупності завдань та реалізацію функцій (табл. 2).

Мистецтво управління – це форма відображення, пізнання, осмислення і розв'язання конкретної проблемної ситуації завдяки високому рівню творчості, майстерності, інтерпретації на-

уки управління і реалізації позитивного досвіду, евристичних особливостей, фантазії, ерудиції, наукової інтуїції працівника.

Логістична діяльність вимагає від апарату управління необхідності використання комбінації традиційних та застосування специфічних знань, навичок, вмінь, інтуїції щодо оптимізації управління матеріальними та інформаційними потоками.

Основні завдання мистецтва управління матеріальними та інформаційними потоками полягають у: інтеграції знань, вмінь та навичок для досягнення мети; заохочення ініціативності та раціональності працівника; ефективне вирішення поставлених завдань.

Незалежно від ракурсу погляду на логістику, як на науковий напрям, поняття чи мистецтво управління, зміна умов економічної діяльності, розвиток конкуренції та вимог споживачів вимагає відповідних досліджень щодо виявлення закономірностей та узагальнення понять, пов'язаних із забезпеченням ефективності руху матеріальних потоків, розробки практичних рекомендацій щодо управління ним у ланках логістичного ланцюга. Відповідно, сучасні процеси логістичної інтеграції, як напряму забезпечення ефективності управління ланками логістичного ланцюга, потребують теоретичного, методологічного та практичного забезпечення, що дозволяє узагальнити, систематизувати їх причини, інстру-

Таблиця 1. Сутність логістики

Сутність поняття
Це організація у рамках єдиного потокового процесу переміщення матеріалів та інформації вздовж всього ланцюга від постачальника до споживача [4]
Це планування і управління потоком матеріалів, складових частин і необхідним інформаційним потоком з метою прискорення загального потоку та готових виробів у межах установи та через її маркетингові канали, забезпечуючи максимізацію поточного та майбутнього прибутку та найвищу ефективність реалізації замовлення [3]
Це наука про оптимальне управління матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками в економічних адаптивних системах з синергетичним зв'язком [10]
Наука про планування, організацію, управління, контроль і регулювання руху матеріальних й інформаційних потоків у просторі й у часі від їх первинного джерела до кінцевого споживача [6]
Мистецтво та наука забезпечення, виробництва та розподілення матеріалів і продукції у необхідному місці та потрібної кількості. У військовій справі (де цей термін більш уживаний) може також включати переміщення військ [11]
Логістика – це мистецтво управління потоком матеріалів і продуктів від зовнішнього джерела до споживача [8]
Логістика – міждисциплінарний науковий напрямок, безпосередньо пов'язаний з пошуком нових можливостей підвищення ефективності матеріальних потоків [8]
Це планування і управління потоком матеріалів, складових частин і необхідним інформаційним потоком з метою прискорення загального потоку та готових виробів у межах установи та через її маркетингові канали, забезпечуючи максимізацію поточного та майбутнього прибутку та найвищу ефективність реалізації замовлення [3]

Таблиця 2. Функції та завдання логістики

Функції	Завдання
1	2
Управління логістичною системою	Створення ефективної інфраструктури логістичної системи Координація ланок логістичної системи Планування та організація руху матеріальних та інформаційних потоків в логістичній системі Організація системи контролю за рухом матеріальних та інформаційних потоків Аналіз ефективності функціонування логістичної системи Розвиток логістичних технологій
Управління матеріальними та інформаційними потоками в процесі постачання матеріальних ресурсів	Визначення потреби в матеріально-технічних ресурсах Визначення оптимальних розмірів поставки Забезпечення відповідності між потребами та поставками Управління матеріальними запасами Забезпечення доставки матеріалів необхідної якості за мінімальною ціною Документальне оформлення закупівлі та постачання Організація приймання товарно-матеріальних цінностей за кількістю та якістю
Управління матеріальними та інформаційними потоками в процесі транспортування	Вибір типу транспортних засобів Визначення раціональних маршрутів доставки Організація технологічного процесу транспортування вантажу Документальне оформлення транспортування вантажу
Управління матеріальними та інформаційними потоками виробничих процесів	Адаптація виробництва до вимог ринку Стратегічне й оперативне планування поставок матеріальних ресурсів в рамках внутрішньовиробничих логістичних систем Організація внутрішньовиробничого складського господарства Організація роботи внутрішньовиробничого технологічного транспорту Управління запасами матеріальних ресурсів на всіх рівнях внутрішньовиробничої складської системи й у технологічному процесі виробництва Інформаційне забезпечення процесів управління внутрішньовиробничими матеріальними потоками
Управління матеріальними та інформаційними потоками в процесі складування	Формування складської мережі Ефективне функціонування складського господарства Організація технологічного процесу на складі Документальне оформлення складування вантажів
Управління матеріальними та інформаційними потоками в процесі розподілу готової продукції (товару)	Організація отримання і обробки замовлень Організація мережі розподільчих складів Вибір виду упаковки, ухвалення рішення про комплектацію партій Організація відвантаження продукції Організація доставки та контроль транспортування Організація послереалізаційного обслуговування

менти, форми та на цій основі означити напрями подальших еволюційних змін.

В економічній науці поняття «інтеграція» трактується як процес зближення і об'єднання підприємств.

У логістиці термін «інтеграція» набув широкого поширення і використовується в системі логістичного управління при розробці стратегії логістичного провайдера, в управлінні логістичними ланцюгами, при формуванні організаційних структур управління тощо. Така практична реалізація процесів інтеграції обумовлена сучасною ідеологією логістики, суть якої трактується як комплексне управління об'єднаним матеріальним та інформаційним потоком.

В енциклопедії поняття логістичної інтеграції трактується як «налагоджена взаємодія як між підрозділами підприємства, так і між самими суб'єктами ринку в процесі логістичної діяльності, яка полягає у визначенні та забезпеченні реалізації їх інтересів з метою виконання соціальних функцій та отримання економічних переваг...» [9].

Отже, логістична інтеграція визначається, як міжорганізаційне та внутрішньоорганізаційне об'єднання окремих логістичних операцій та логістичних функцій учасників логістичного процесу з метою ефективної організації процесу руху матеріального потоку від постачальника до кінцевого споживача з найменшими загальними витратами.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Інтеграційний підхід – це спосіб організації діяльності, у відповідності до якого ефективність окремо визначеного логістичного процесу залежить від ефективності виконання попередніх та наступних логістичних процесів. Інтеграційний підхід до організації логістичних ланцюгів дозволяє значно скоротити витрати у всіх його учасників і ефективно реалізувати логістичну концепцію 7Д, виразом якої є дотримання семи критеріїв постачання (поставка на умовах 7Д): 1) даного товару; 2) в даний термін; 3) у вказане місце; 4) даної якості; 5) даної кількості; 6) даному споживачеві; 7) за даною ціною.

Ефективна реалізація концепції 7Д базується на базових принципах логістики, які виокремлюють особливості даного виду діяльності у порівнянні з діяльністю пов'язаною з виробництвом товарів, діяльністю фінансування такого виробництва, інвестування та інноваційного розвитку тощо. Принципи логістики формуються, виходячи із логістичних функцій в логістичному циклі (див. рисунок).

За даними рисунка, кожний учасник логістичного ланцюга реалізує визначений набір функцій в логістичному циклі управління рухом матеріальних та інформаційних потоків. Забезпеченням виконання комплексу визначених функцій є цілісна сукупність принципів, яка трактується як набір необхідних правил, на яких базується реалізація концепції 7Д в логістичному управлінні. Отже, система ефективного управління всіма логістичними процесами формується на принципах:

- відповідності попиту на пропозиції логістичних послуг;

- чіткій послідовності реалізації сукупності логістичних операцій, яка формалізована у відповідних інструкціях їх виконання;

- ресурсній, операційній та функціональній узгодженості логістичних процесів;

- взаємовигодності економічних інтересів усіх учасників логістичного ланцюга.

Оскільки індикатором реалізації економічних інтересів учасника логістичного ланцюга є прибутковість його діяльності, тому здатність формування умов для забезпечення середньої прибутковості їх діяльності є запорукою довготривалих умов їх співпраці;

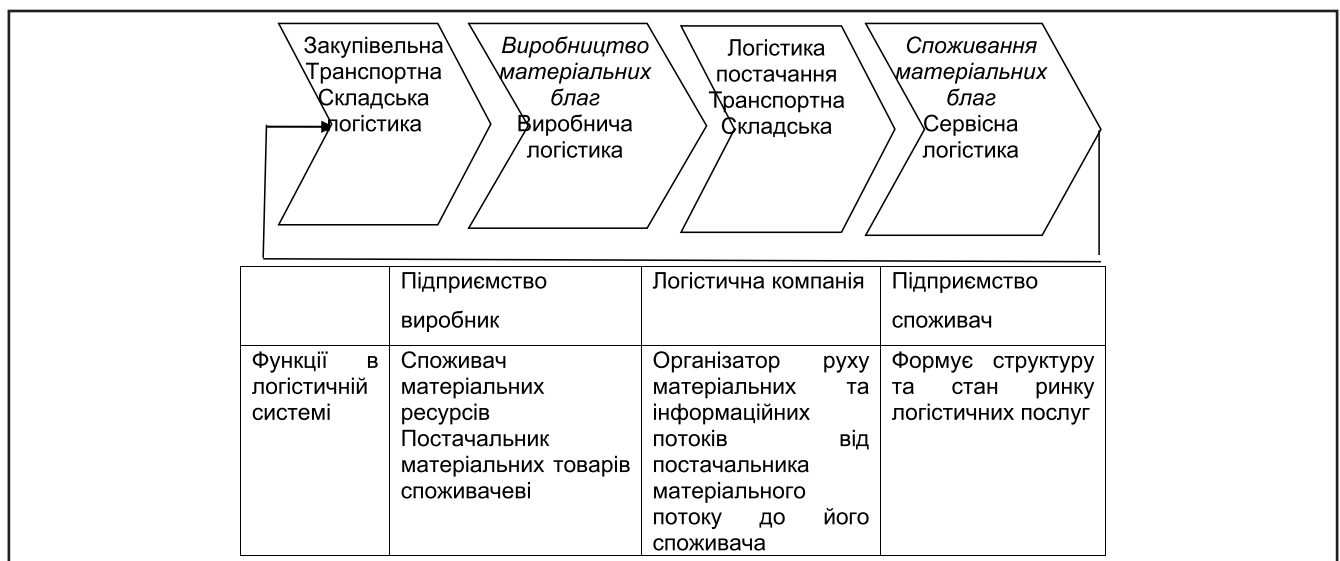
- комплексності логістичних послуг, що обумовлено бажанням виконання всього комплексу необхідних операцій з вантажем в одній локації;

- синхронності логістичних процесів для забезпечення передбачуваності їх виконання;

- оптимальності всіх видів ресурсів на реалізацію логістичних процесів (матеріальних, людських, часових, інформаційних тощо).

В умовах реалізації витягуючої системи управління матеріальними потоками споживач матеріальних благ впливає на формування структури та обсягу логістичних послуг (через обсяги споживання та місце свого розташування). Конкуренція на ринку логістичних послуг є рушійною силою розвитку логістичних ланцюгів на засадах найкращої реалізації принципів логістичного управління в діяльності логістичних компаній.

Реалізація інтеграційного підходу сприяла розширенню як переліку логістичних послуг, що дозволило реалізувати принципи концепції 7д, так і становленню та розвитку логістичного ринку.

Функції учасників логістичних ланцюгів

В економічній літературі виокремлене декілька основних об'єктів інтеграції: капітал, активи, стратегічні цілі, поточні цілі. Залежно від об'єднаної основи інтеграції розрізняють декілька організаційних способів інтеграції, а саме: способом об'єднання капіталів підприємств є поглинання, способом об'єднання капіталів та активів – злиття, придбання активів. Для досягнення стратегічних цілей на основі узгодження економічних інтересів усіх зацікавлених осіб утворюються стратегічні союзи та стратегічне партнерство. З метою реалізації поточних цілей на основі вирішення поточних задач суб'єкти підприємництва утворюють систему відносин ділового партнерства. Кожна із визначених форм інтеграції характеризується різними проявами об'єктів інтеграції (рівнями інтеграції).

Відповідно до ієрархічної структури підприємства, об'єктами інтеграції можуть бути підприємство або окремі його структурні підрозділи, які виконують визначені функції та відповідний обсяг операцій.

В економічній науці поняття логістичної інтеграції розглядається в широкому та вузькому розумінні. В широкому розумінні логістична інтеграція розглядається як інфраструктурне, організаційне, інформаційне, технологічне, фізичне об'єднання [2]. Таке трактування рівнів інтеграції охоплює як рівень управління структурою, так і процесом логістичної діяльності. У вузькому розумінні логістична інтеграція об'єднує операції та функції, які забезпечують лише процес руху матеріального та інформаційного потоку в логістичному ланцюзі. Такий підхід до логістичної інтеграції виокремлює два рівні інтеграції ланок логістичного ланцюга: операційну та функціональну [7].

Особливість логістичної інтеграції проявляється у перенесенні місця і часу виконання окремих операцій і функцій на інші ланки логістичного ланцюга, що спрощує та пришвидшує процеси руху матеріальних потоків. Так, наприклад, інтеграція модулів складського та бухгалтерського обліку дозволяє заносити інформацію про надходження на склад матеріальних цінностей на етапі складського обліку та подальшого її використання при реалізації задач бухгалтерського обліку. Широкомасштабне використання дронів для доставки легковагових посилок зменшує витрати на управління виконанням замовлення клієнтів на основі об'єднання функцій логістики збуту та транспортної логістики.

Отже, на основі вищевикладених базових основ економіки в частині визначення сутності та форм інтеграції, та врахуючи особливості логістичних процесів, варто узагальнити причини та виявити драйвери та форми логістичної інтеграції.

Щодо причин логістичної інтеграції, то вони обумовлені необхідністю реалізації критеріїв та дотримання принципів руху матеріального та інформаційного потоку концепції 7д. Так, серед сукупності загальних причин логістичної інтеграції є:

- забезпечення відповідної якості та швидкості руху матеріального та інформаційного потоку в логістичному ланцюгу;
- оптимізація всіх видів витрат, які виникають у процесі управління логістичними процесами;
- повнота та комплексність логістичних послуг, що надаються, та їх відповідність потребам клієнта;
- динамічність та сталість розвитку логістичних структур тощо.

Історія логістичної діяльності засвідчила значні зміни в системі управління логістичними процесами, пов'язані з впровадженням інформаційно-технічних засобів, які сприяли автоматизації робіт транспортної, складської, збутової, логістики постачання та облікової діяльності. Управління логістичними процесами на основі CRM систем базується на функціональній та операційній інтеграції підсистем логістичної компанії, що дозволяє ефективно організувати, планувати та контролювати рух матеріальних та інформаційних потоків у всіх ланках логістичного ланцюга на основі загальної бази даних. Існуючі модулі системи дають змогу інтегрувати спеціалізовані логістичні функції підконтрольних підприємств і здійснювати інтегроване управління як консолідованою логістичною функцією, так і інтегроване управління всім логістичним потоком.

Інтеграція між різними бізнес-процесами, а також джерелами даних збільшила швидкість доступу до інформації в інтегрованому програмному забезпеченні та підвищила ефективність управління замовленнями клієнтів. Так, за підтримки ERP компанія Compaq представила нову модель «виробництво за записом», практична реалізація якої в IBM скорочувала час доставки комплектуючих із 22-х до тридцяти днів.

Окрім того, сучасні програмні рішення забезпечують інформаційну інтеграцію не лише в рамках єдиного організаційного утворення, але і з його партнерами.

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Співпраця з гігантами індустрії програмних продуктів та поява хмарних технологій стали драйвером розвитку електронної логістики (5 PL провайдерів). Так, вдале поєднання цифрової економіки та повномасштабна інтегрованість в транспортну сферу забезпечили компанії Амазон найвищий рівень ринкової капіталізації.

На сьогодні на ринку логістичних послуг представлені логістичні провайдери з різним набором послуг та рівнем реалізації інтегрованого підходу до управління логістичними ланцюгами. Так, на рівні 1PL (First Party Logistics) всі логістичні функції виконує одна компанія, яка є власником вантажів. Зазвичай такими компаніями є безпосередні виробники, які для реалізації функцій збуту утримують на балансі транспортні засоби та власні склади. Процеси логістичної інтеграції носять вузький характер і проявляються в об'єднанні на рівні однієї організаційної структури функцій транспортної та складської логістики (табл. 3).

Починаючи з 80-тих років виникли спеціалізовані логістичні компанії 2PL (Second Party Logistics), які надавали традиційний набір послуг з транспортування та управління складськи-

ми запасами. Розвиток таких компаній пов'язаний з інтеграцією як на рівні операцій транспортної та складської діяльності, так і на рівні функцій управління ними.

В 90-роках власники вантажів запровадили практику передачі частини або всіх функцій логістики третій стороні, яка є провайдером логістичних послуг (3PL (Third Party Logistics)). 3PL крім стандартних логістичних послуг може надавати клієнту інші додаткові послуги зі значною часткою доданої вартості. Однак її основним завданням є не робота з усім ланцюгом поставок, а лише якісне виконання певного комплексу фізичних операцій у визначеному ланцюзі. Часто передаються в аутсорсинг логістичним провайдерам транспортні послуги. На відміну від простих вантажоперевізників, 3PL провайдери не просто надають різного виду транспортні послуги, але й виконують весь комплекс робіт, необхідний для просування товару по всьому ланцюжку поставок, включаючи експедирування, прийом, відвантаження і зберігання товарів на складах, страхування товарів, митне оформлення, перевалку вантажів і багато іншого.

Таблиця 3. Еволюція процесів логістичної інтеграції

	1 PL	2 PL	3 PL	4 PL	5 PL
Організатор логістичного ланцюга	Підприємство (власник вантажу)	Логістична компанія	Логістичний центр (логістичний аутсорсинг)	Логістичний консультант (логістичний управитель)	«Віртуальний» логістичний партнер
Причини інтеграції	Постачання вантажу	Логістична спеціалізація	Диференціація логістичних послуг	Управління ланцюгами постачання клієнтів на основі використання основних засобів 2 PL та 3 PL провайдерів	Логістична глобалізація
Власні ресурси провайдера	Виробничі основні засоби Транспортні засоби Основні засоби складу	Транспортні засоби Основні засоби складу	Транспортні засоби Склади Складське обладнання Засоби комплектування/маркування	Компетенції ефективного управління матеріальними та інформаційними потоками клієнтів Інформаційні ресурси	Нематеріальні основні засоби (інформаційні ресурси)
Форма інтеграції	Внутрішньо організаційна	Внутрішньо організаційна	Внутрішньо організаційна	Міжорганізаційна	Міжорганізаційна
Рівень інтеграції	Вузько функціональна інтеграція	Операційна та функціональна інтеграція	Операційна та функціональна інтеграція логістичних послуг	Управлінська та інформаційна інтеграція (логістичний консалтинг)	Програмно-технічна та інформаційна інтеграція
Драйвери інтеграції	ІТ-технології	ІТ-технології Розвиток технічних засобів логістики GPS-навігація Штрих-кодвання	ІТ-технології Радіочастотні мітки 3D-друк Інтернет-об'єктів Технології відбору голосом і світлом Дрони	Знання, вміння, навички логістичного управлінця	Інноваційні технології Інноваційні роботи Штучний інтелект

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Інтегрованість в єдиній логістичній компанії широкого спектру фізичних операцій забезпечила лідерство 3PL в даному виді логістичних послуг та партнерство з усіма наступними рівня логістичних провайдерів (4 PL та 5 PL провайдерів).

У 4PL (Fourth Party Logistics) логістична інтегрованість має партнерський характер і полягає в управлінні логістичним ланцюгом клієнта. 4PL – системний логістичний інтегратор, основна функція якого не дистрибуція товарів, а надання та координування інформаційних потоків.

Цифрова ера в логістиці дозволяє зменшити кількість учасників логістичного ланцюга, зокрема шляхом формування нульового каналу в постачанні товарів та послуг. Цифрові технології активно ввійшли в діяльність логістичних провайдерів усіх рівнів та сформували організаційні можливості для нового виду логістичної інтеграції: інформаційної та появи 5 PL провайдерів. Діяльність 5 PL провайдерів базується на сучасних мережевих комп'ютерних технологіях. Як і 4 PL, 5 PL провайдери не володіють правами власності на матеріальні активи, а здійснюють стратегічне управління ланцюгами постачання товарів. Маючи основою організаційної будови модель «віртуального підприємства», яке надає своїм клієнтам платформи для розміщення товарів, 5 PL провайдери формують канали нульового рівня, виключаючи посередників із логістичного ланцюга.

Висновки

Логістична інтеграція забезпечує потужні можливості для оптимізації логістичних витрат на основі автоматизації логістичних операцій та логістичних функцій.

В умовах сьогодення драйвером логістичної інтеграції є інформаційні технології, які об'єднують в одному середовищі операції логістики постачання, управління замовленнями, транспортування тощо. Використання високоінтелектуальних інноваційних технологій призвело до об'єднання процесів складської, транспортної та логістики постачання.

Список використаних джерел

1. Аникин Б.А., Тяпунин А.П. Коммерческая логистика. М.: Велби: Проспект. 2005. 432 с.
2. Кочерягина Н. В., Рыжова О. А. Теоретические аспекты развития интегрированных цепей поставок. Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Экономика. Управление. Право. 2015. Т. 15, вып. 1. С. 42–48.

3. Крикавський Є.В. Логістика для економістів: підручник. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2014. 475 с.

4. Ларіна Р.Р. Логістика: навч. посіб.: ДонДУУ, 2006. 277 с.

5. Легеца Д.Г. Нехай В.В., Лобанов М.І. Логістика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Мелітополь: Видавничий будинок ММД, 2012.– 279 с.

6. Логистика: Учебное пособие. Под ред. Б.А. Аникина. М.: ИНФРА–М, 2015. 406 с.

7. Поплавська Ж.В., Полянська А.С. Переваги та критерії інтеграції функцій логістики. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua>

8. Сборные грузы URL: <http://www.lcl-ukraine.com>

9. Фармацевтична енциклопедія URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua>

10. Шевченко І.В. Собівартість вантажних перевезень у формуванні тарифів у міжнародному сполученні. Наука і прогрес транспорту. Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту. 2009. № 28. С. 291–391.

11. APICS Dictionary. 8th Ed. American Production and Inventory Control Society, Inc., 1995.

References

1. Anykyn B.A., Tyapukhyn A.P. (2005). Kommercheskaya logistika [Commercial logistics]. M.: Velby: Prospekt. 432 p.

2. Kocheriahyna N. V., Ryzhova O. A. (2015) Theoretical aspects of the development of integrated supply chains. Vzvestyia Sarat. un-ta. Nov. ser. Ser. Ekonomika. Upravlenye. Pravo. T. 15, vyp. 1. S. 42–48.

3. Krykavskiy Y.V. (2014) Lohistyka dlia ekonomistiv [Logistics for economies]: textbook. Lviv: Vyd-vo Lviv. politekhniky. 475 p.

4. Larina R.R. (2006) Lohistyka [Logistics]: textbook. DonDUU. 277 p.

5. Leheza D.H., Nekhai V.V., Lobanov M.I. (2012) Lohistyka [Logistics]: textbook. Melitopol: Vydavnychi budynok MMD, 279 p.

6. Lohistyka (2015) [Logistics]: textbook. Pod red. B.A. Anykyna. M.: YNFRA–M. 406 p.

7. Poplavska Zh.V., Polianska A.S. Advantages and criteria of integration of functions of logistic. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. URL: <http://ena.lp.edu.ua>

8. Groupage cargo. URL: <http://www.lcl-ukraine.com>

9. Pharmaceutical encyclopedia. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua>

10. Shevchenko I.V. (2009) The collection of vantage carriers at the form of tariffs at the international level.

Nauka i prohres transportu. Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu zaliznychnoho transportu. № 28. pp. 291–391.

11. APICS Dictionary (1995) 8th Ed. American Production and Inventory Control Society, Inc.

Дані про авторів

Марченко Валентина Миколаївна,

д.е.н., професор кафедри економіки та підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

e-mail: tina_m_2008@ukr.net

Ємцев Віктор Іванович,

д.е.н., професор кафедри економіки праці та менеджменту, Національний університет харчових технологій

e-mail: viem17@gmail.com

Данные об авторах

Марченко Валентина Николаевна,

д.э.н., профессор кафедры экономики и предпринимательства, Национальный технический университет

Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»

e-mail: tina_m_2008@ukr.net

Ємцев Віктор Іванович,

д.э.н., профессор кафедры экономики труда и менеджмента, Национальный университет пищевых технологий

e-mail: viem17@gmail.com

Data about the authors

Valentina Marchenko,

Doctor of Economics, professor of the Department of Economics and Entrepreneurship

National Technical University of Ukraine (Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute)

e-mail: tina_m_2008@ukr.net

Viktor Emtcev,

Doctor of Economics, professor of the Department of Department of Labor Economics and Management, National University of Food Technology

e-mail: viem17@gmail.com

УДК 338.124.4

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4244307>

БЕЛОУС Н.Д.
ГОЛУБЕВ О.В.

Критерії оцінки складових економічної безпеки в умовах надзвичайних ситуацій

Предмет дослідження – методика оцінки системи економічної безпеки бізнесу в надзвичайних ситуаціях.

Метою написання **статті** є узагальнення механізму та методики оцінки, як засобу швидкого реагування на дестабілізаційні економічні явища, з метою практичної реалізації в новому інтегрованому середовищі.

Методологія проведення роботи – методи аналізу та синтезу (при систематизації детермінант конструктивного впливу на економічну безпеку бізнесу); кількісні методи (при оцінці складових економічної безпеки бізнесу) графічного зображення (при узагальненні результатів оцінки складових економічної безпеки бізнесу).

Результати роботи – обґрунтовано фактори формування системи економічної безпеки бізнесу в умовах надзвичайних ситуацій, що склалися на сьогодні в Україні та світі. Сформовано чіткий механізм із послідовними етапами та методологією оцінки системи економічної безпеки бізнесу на основі оцінки її складових. Сформовано критерії оцінки системи економічної безпеки бізнесу кількісними методами на основі бальної оцінки, що надає можливості враховувати специфічні складові системи, а також маневрувати системою показників, інтегруючи їх в загальне значення. Надано характеристику факторів формування, що вплинули на результати оцінки, обумовлено вплив кожного з них, узагальнено можливості вітчизняних систем економічної безпеки бізнесу, щодо усунення негативних наслідків дії зазначених факторів. Реалізовано оцінку системи економічної безпеки суб'єктів бізнесу під час надзвичайних ситуацій в державі, обумовлено складові, які найефективніше зреагували на надзвичайну ситуацію, а які дестабілізували свою роботу.

Галузь застосування результатів. Економічна галузь: система управління підприємством.

Висновки – запропонований узагальнений механізм та методи оцінки системи економічної безпеки бізнесу дозволяє достатньо просто, швидко та якісно надати характеристику спроможності суб'єктів щодо реагування на надзвичайну ситуацію в країні та світі, характеризує стан складових та ступінь їх захисту як слабкий та події, що відбуваються в сучасному економічному середовищі достатньо сильно дестабілізуючими діяльність суб'єктів господарювання.

Ключові слова: економічна безпека, оцінка складових економічної безпеки, методи оцінки, надзвичайна ситуація в державі.

БЕЛОУС Н.Д.
ГОЛУБЕВ А.В.

Критерии оценки составляющих экономической безопасности в условиях чрезвычайных ситуаций

Предмет исследования – методика оценки системы экономической безопасности бизнеса в чрезвычайных ситуациях.

Целью написания статьи является обобщение механизма и методики оценки, как средства быстрого реагирования на дестабилизирующие экономические явления, с целью практической реализации в новой интегрированной среде.

Методология проведения работы – методы анализа и синтеза (при систематизации детерминант конструктивного влияния на экономическую безопасность бизнеса) количественные методы (при оценке составляющих экономической безопасности бизнеса) графического изображения (при обобщении результатов оценки составляющих экономической безопасности бизнеса).

Результаты работы – обосновано факторы формирования системы экономической безопасности бизнеса в условиях чрезвычайных ситуаций, сложившихся на сегодня в Украине и мире. Сформирован четкий механизм с последовательными этапами и методологию оценки системы экономической безопасности бизнеса на основе оценки ее составляющих. Сформировано критерии оценки системы экономической безопасности бизнеса количественными методами на основе балльной оценки, что дает возможность учитывать специфические составляющие системы, а также маневрировать системой показателей, интегрируя их в общее значение. Охарактеризованы факторы формирования, повлиявших на результаты оценки, обусловлено влияние каждого из них, обобщено возможности отечественных систем экономической безопасности бизнеса, по устранению негативных последствий действия указанных факторов. Реализовано оценку системы экономической безопасности субъектов бизнеса во время чрезвычайных ситуаций в государстве, обусловлено составляющие, которые эффективно отреагировали на чрезвычайную ситуацию, а какие дестабилизируют свою работу.

Область применения результатов. Экономическая отрасль: система управления предприятием.

Выводы – предложенный обобщенный механизм и методы оценки системы экономической безопасности бизнеса позволяет достаточно просто, быстро и качественно предоставить характеристику способности субъектов по реагированию на чрезвычайную ситуацию в стране и мире, характеризует состояние составляющих и степень их защиты как слабый и события, происходящие в современной экономической среде достаточно сильно дестабилизирующими деятельностью субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: экономическая безопасность, оценка составляющих экономической безопасности, методы оценки, чрезвычайная ситуация в государстве.

BELOUS N.D.
GOLUBEV A.V.

Criteria for assessing the components of economic security in emergency

The subject of the research is a methodology for assessing the system of economic security of a business in emergency situations.

The purpose of this article is to generalize the mechanism and methodology for assessing as a means of rapid response to destabilizing economic phenomena, with the aim of practical implementation in a new integrated environment.

The methodology of the work – methods of analysis and synthesis (when systematizing the determinants of constructive influence on the economic security of a business), quantitative methods (when assessing the components of the economic security of a business) of a graphic image (when summarizing the results of assessing the components of the economic security of a business).

Results of the work – the factors of formation of the system of economic security of business in the conditions of emergency situations that have developed today in Ukraine and the world have been substantiated. A clear mechanism has been formed with sequential stages and a methodology for assessing the system of economic security of a business based on an assessment of its components. The criteria for assessing the system of economic security of a business by quantitative methods based on a point assessment have been formed, which makes it possible to take into account the specific components of the system, as well as to maneuver the system of indicators, integrating them into the overall value. The factors of formation that influenced the results of the assessment are characterized, the influence of each of them is determined, in general, the possibilities of domestic systems of economic security of business, to eliminate the negative consequences of these factors. An assessment of the system of economic security of business entities during emergencies in the state has been implemented, the components that have effectively responded to the emergency and which destabilize their work are determined.

Scope of the results. Economic branch: enterprise management system.

Conclusions – the proposed generalized mechanism and methods for assessing the system of economic security of a business allows quite simply, quickly and efficiently to provide a characteristic of the ability of subjects to respond to an emergency in the country and the world, characterizes the state of the components and the degree of their protection as weak and the events taking place in the modern economic environment quite strongly destabilizing the activities of business entities.

Key words: economic security, assessment of the components of economic security, assessment methods, emergency situation in the state.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування суб'єктів бізнесу супроводжуються постійною інтеграцією світового економічного простору та вітчизняних економічних систем, зокрема. Наразі людство перебуває на етапі кардинальних змін, що диктуються інноваційним розвитком суспільства та потребами сьогодення, обумовленими надзвичайними ситуаціями. Виникнення надзвичайних ситуацій в державі та світі призводять до формування дестабілізаційних умов функціонування вітчизняних суб'єктів бізнесу, що спонукають до створення платформ швидкого реагування на зазначені чинники на основі ефективних систем управління, системи економічної безпеки, зокрема. Надзвичайні ситуації, такі як: військові дії та конфлікти, пандемії та віруси, стосуються майже всіх складових економічної безпеки держави та суб'єктів бізнесу. Своєчасна ефективна оцінка системи економічної безпеки суб'єктів бізнесу формується задля розробки заходів швидкого реагування на

дестабілізаційні економічні явища із урахуванням факторів впливу на негативні тенденції, забезпечить можливості лаконічного виходу з кризових ситуацій, мінімізацію втрат економічних вигід та створення можливостей для подальшого розвитку в новому інтегрованому середовищі. Проблема реалізації сучасних та ефективних методів оцінки сьогодні в Україні займає особливе місце серед інших актуальних досліджень економічної науки. Сьогодні вітчизняні підприємства потребують кардинально нових методів та можливостей оцінки, які відповідали б сучасним потребам управління та системі економічної безпеки зокрема, реаліям їх функціонування та світовим тенденціям тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика реалізації сучасних ефективних методів оцінки в цілому та системи економічної безпеки, зокрема, не є новою та досліджується багатьма відомими практиками та науковцями, як: О.М. Бондаренко, Вудвуд В.В. [3], Рудько А.О

, І.М.Луцький, З.О. Манів, І.І. Нагорна, Д.П. Пілова, О.Л. Резніков А.М., Г.А. Смоквіна[4], С.М. Шкарлет., А.П. Череп та І.О. Лубенець [5] та ін[1]. Однак, незважаючи на вагомі існуючі наукові дослідження все ще залишається ряд невирішених питань, зокрема щодо формування послідовного поетапного механізму оцінки економічної безпеки в умовах виникнення надзвичайних ситуацій задля механізму реалізації швидкого реагування на дестабілізаційні економічні явища та розробки практичних заходів щодо можливостей подальшого розвитку в інтегрованому середовищі.

Формування цілей статті. Сучасні потреби підприємницьких структур для ефективної реалізації бізнесу на вітчизняному та міжнародному економічному просторах, які мають забезпечуватись дієвою системою економічної безпеки, як підґрунтя для своєчасного реагування на дестабілізаційні явища в умовах виникнення надзвичайних ситуацій підкреслює актуальність проблематики. Узагальнення чіткого послідовного механізму оцінки системи економічної безпеки бізнесу, на основі методологічних засад, розроблених критеріїв обумовлюють мету дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні Україна разом із світом переживає складні процеси адаптації до функціонування в умовах надзвичайних ситуацій. Оцінка системи управління суб'єктів бізнесу та системи її економічної безпеки зокрема має на меті надати характеристики готовності України та вітчизняного бізнесу

до протидії надзвичайним ситуаціям та можливостям функціонування в новому інтегрованому економічному середовищі.

Процес оцінки економічної безпеки підприємств є достатньо складним та кропітким, оскільки передбачає оцінку великої складної економічної системи, із різними показниками та критеріями, а також передбачає оцінку не тільки ефективності, а й ступінь захисту економічної діяльності суб'єкта цієї діяльності [1].

В цілому процес оцінки системи економічної безпеки пропонуємо здійснити у три етапи: планування, реалізація та підсумки. Кожен етап має бути послідовним та взаємодоповнюючим, адаптованим до конкретного суб'єкта та передбачити його специфічні особливості.

На етапі планування та підготовки до процесу оцінки системи економічної безпеки нами пропонується визначення мети та завдання системи оцінки, визначення сфери оцінки, визначення методів та критеріїв оцінки (Табл. 1).

Як свідчать дані таблиці 1, метою оцінки нами обґрунтовано визначення стану системи економічної безпеки бізнесу в умовах функціонування надзвичайних ситуаціях в державі та світі. До завдань оцінки нами віднесено розробку заходів реагування на дестабілізаційні явища та обґрунтування можливостей функціонування в новому інтегрованому середовищі. На нашу думку також важливим завданням оцінки системи економічної безпеки є встановлення факторів впли-

Таблиця 1. Характеристика етапу планування системи оцінки економічної безпеки

Складова	Значення	Характеристика
Мета та завдання	Необхідно надати оцінку системи під час надзвичайних ситуацій задля механізму реалізації швидкого реагування на дестабілізаційні явища	Надати оцінку дії системи економічної безпеки бізнесу та її окремих складових; Встановити фактори впливу на одержаний результат; Розробити заходи реагування на дестабілізаційні явища; Обґрунтувати можливості функціонування в новому сформованому інтегрованому середовищі в наслідок надзвичайних ситуацій
Сфера оцінки	Оцінка всіх окремих складових та на цій основі всієї системи	Надати оцінку окремим складовим економічної безпеки суб'єктів бізнесу задля встановлення «слабких» та «сильних» сторін Надати оцінку всій системі економічної безпеки бізнесу задля розробки засобів реагування на дестабілізаційні явища.
Визначення методів та критеріїв оцінки	Кількісні методи оцінки	Розробка критеріїв оцінки, та надання характеристики бальної шкали та системи в цілому за кожною складовою економічної безпеки; Інтегрування результатів оцінки складових економічної безпеки в єдиний показник; здійснення ранжування та встановлення рейтингу факторів; встановлення коефіцієнтів та характеристики бальної шкали щодо оцінки досліджуваних факторів.

ву на одержаний результат. Щодо сфер оцінки нами обрано загальну оцінку системи економічної безпеки на основі окремої оцінки її складових із встановленням факторів впливу на одержаний результат. Оцінка окремих складових на нашу думку дозволить встановити «слабкі» та «сильні» сторони всієї системи. Для реалізації оцінки системи економічної безпеки бізнесу нами обрано кількісні методи у вигляді бальної оцінки із застосування графічного зображення для більш наочного зображення та презентації результатів.

Наступним етапом оцінки нами встановлено етап «здійснення–реалізація» оцінки економічної безпеки на основі оцінки її складових. Задля оцінки складових економічної безпеки нами пропонується бальоцінка від 1 до 5 балів, що характеризує стан від незадовільного (найгіршого) до відмінного (найкращого). Також необхідно розробити критерії оцінки для кожної складової та надати характеристику балам.

У попередніх дослідженнях нами узагальнено наступні складові економічної безпеки суб'єктів бізнесу: інформаційна складова, політико–правова складова, ресурсна складова, ринкова складова, інтерфейсна складова, екологічна складова, соціальна складова тощо[2].

Захист інформації пройшов тривалий шлях від використання природно виникаючих засобів інформаційних комунікацій до створення і роз-

витку глобальних інформаційно–комунікаційних мереж з використанням космічних засобів забезпечення. Однак, науково–технічний прогрес призвів не тільки до розвитку та вдосконалення інформаційного забезпечення, а й до низки проблем, пов'язаних із його захистом. На нашу думку, при оцінці інформаційної складової необхідно акцентувати увагу не тільки на конфіденційності, а й на ефективності інформації, її перевірності та корисних можливостях. В процесі оцінки інформаційної складової системи економічної безпеки бізнесу в умовах надзвичайних ситуацій нами пропонуються наступні критерії оцінки: оперативність та швидкість одержання, надійність та перевірність, доступність, цілісність та автентичність, конфіденційність та захищеність, апелявання та підзвітність [6]. (Табл.2).

Використовуючи критерії оцінки інформаційної складової економічної безпеки бізнесу можна констатувати, що на більшості вітчизняних підприємствах стан зазначеної складової відповідає високому ступеню захисту та оцінці 4 бали. За останні роки вітчизняний інформаційний простір зазнав позитивних трансформацій, що забезпечує для суб'єктів бізнесу оперативність та швидкість одержання, доступність та автентичність, надійність та перевірність тощо.

Необхідно зауважити, що на окремих підприємствах існують певні проблеми із підзвітністю

Таблиця 2. Критерії оцінки інформаційної безпеки бізнесу

Бал	Характеристика
1 бал	Найнижчий ступінь захисту та ефективності використання інформації на підприємстві. Інформація надходить не своєчасно, є технічні проблеми, що не дозволяють ефективно використовувати Інтернет простір, підприємство користується не перевіреними джерелами інформації та власна інформація має низький ступінь захисту
2 бали	Низький ступінь захисту та ефективності використання інформації на підприємстві. Інформація не завжди надходить своєчасно, є періодичні технічні проблеми, що не дозволяють ефективно використовувати Інтернет простір, підприємство не завжди користується перевіреними джерелами інформації та власна інформація має досить низький ступінь захисту
3 бали	Середній ступінь захисту та ефективності використання інформації на підприємстві. Інформація надходить своєчасно, технічні проблеми майже відсутні, Інтернет простір використовується досить ефективно, підприємство має доступ до перевірених джерел інформації, однак власна інформація має досить низький ступінь захисту
4 бали	Високий ступінь захисту та ефективності використання інформації на підприємстві. Інформація надходить своєчасно, підприємство користується професійними послугами технічного обслуговування, техніка сучасна та високоефективна, Інтернет простір використовується ефективно, підприємство має доступ до перевірених джерел інформації, власна інформація має високий ступінь захисту
5 балів	Найвищий ступінь захисту та ефективності використання інформації на підприємстві. Інформація надходить своєчасно, оперативно та є високо релевантною, підприємство користується професійними послугами технічного обслуговування, техніка сучасна та високоефективна, Інтернет простір використовується ефективно, підприємство має доступ до перевірених джерел інформації, власна інформація має найвищий професійний ступінь захисту

та апелюванням інформаційного простору, що пояснюється особистими (приватними) факторами, переважно віковим бар'єром персоналу та матеріально-технічним забезпеченням ресурсів. Також, як зазначалось, конфіденційність інформації суб'єктів бізнесу, її захищеність є достатньо сумнівною та високий ступінь захисту за цим критерієм зустрічається вкрай рідко.

Якщо досліджувати аспект реалізації інформаційної складової в надзвичайних ситуаціях то можна стверджувати досить високий ступінь ефективності її функціонування. В надзвичайних ситуаціях на інформаційні системи та простір покладаються чи не найбільші вимоги, однак необхідно констатувати, що система працює досить ефективно. Необхідно констатувати, що все ж трапляються певні збої в системах подання звітності, особистих кабінетах суб'єктів, банківських системах тощо, однак дані збої не мають систематичного характеру. Так, велика кількість співробітників компаній перейшли на віддалений спосіб роботи, рух інформації для потреб підприємства її передача, формування звітності та її мобільність, можливість спілкування та співробітництва із контрагентами також забезпечились інформаційними та інтернет можливостями під час надзвичайних ситуацій досить вдало та на високому рівні.

Наступною складовою для оцінки системи економічної безпеки бізнесу нами обґрунтовано політико-правову складову, оцінка якої, відповідає вже заданому механізму, відповідно до етапу планування та підготовки (визначення критеріїв оцінки, формування бальної оцінки, оцінка за зазначеними параметрами). Дослідження зазначеної сфери дозволяє дійти висновків, що політико-правова складова, її стан та характеристика на вітчизняному просторі є дуже в незадовільному стані. Наразі Україна перебуває у стані постійних змін та реформ, що супроводжується змінами у правовому полі та рядом негативних чинників для діяльності суб'єктів господарювання. Постійна зміна нормативно-правового забезпечення тягне за собою не тільки додаткові витрати на зміни в програмних продуктах, навчанні персоналу, впровадженні, а й постійні дестабілізаційні процеси під час реалізації бізнесу. Часта зміна влади, політичних та інтеграційних напрямків призводять до кризових умов господарювання та дестабілізаційних явищ. Для прикладу, за даними Єдиного державного реє-

стру нормативно-правових актів за 2019 рік в Україні було прийнято понад 4000 нормативних актів [7], а кількість нововведених законодавчих актів у Великій Британії, Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії, яка є лідером щодо прийнятих актів серед інших європейських країн за даний період, близько 200 [8].

До критеріїв оцінки даної складової нами віднесено: стабільність та послідовність, направленість та орієнтованість на підтримку бізнесу, прозорість та зрозумілість, легітимність влади тощо. Використовуючи критерії оцінки політико-правової складової системи економічної безпеки бізнесу можна констатувати, що на більшості вітчизняних підприємствах стан зазначеної складової відповідає низькому ступеню захисту та оцінці 2 бали. Незважаючи на те, що суб'єкти бізнесу навчилися пристосовуватись до постійних дестабілізаційних явищ в сфері зміни політичних напрямків та законодавчої бази, кількість підприємств, які б витримували постійний тиск з боку цієї складової на вітчизняному просторі постійно меншає. Кількість тіньового бізнесу в Україні суттєво не зменшується, а навпаки має тенденцію до зростання. Малий бізнес, що працює в тіні в переважній більшості пояснює відсутність своєї реєстрації не відмовою та небажанням платити податки, а страхом перед не зрозумілістю законодавчої бази, її не досконалістю, заплутаністю, великою кількістю звітувань, відсутністю податкових канікул для сезонного бізнесу та високими штрафами. Якщо досліджувати аспект функціонування політико-правової складової в надзвичайних ситуаціях то можна стверджувати дуже низький ступінь захисту та ефективність функціонування. Держава майже не підтримує малий та середній бізнес в надзвичайних ситуаціях, постійно лобіює різного роду допомоги та пільги тощо.

Наступною складовою для дослідження рівня економічної безпеки бізнесу в надзвичайних ситуаціях нами обрано інтерфейсну складову. Інтерфейсна складова направлена на заходи захисту взаєморозрахунків з економічними контрагентами (постачальниками, торговими та збутовими посередниками, інвесторами, споживачами тощо) та подолання загроз що викликані можливими непередбачуваними змінами та обставинами (аж до розриву договірних відношень). Дана складова є в постійній взаємодії із політико-правовою складовою та в певній мірі реалізовується в за-

лежності від її стану. Досліджуючи чинники формування інтерфейсної складової на вітчизняному просторі нами констатовано наявність наступних негативних факторів: наближеність до влади, постійне лобювання певних бізнес інтересів владою, низький рівень легітимності влади, суттєві проблеми із судовою системою, що не забезпечують вирішення судових спорів щодо вирішення питань порушення договірних умов тощо. Необхідно звернути увагу на важливість взаємозв'язку інтерфейсної складової із ще однією складовою економічної безпеки бізнесу. Можливості доступу до інформаційних баз інших контрагентів, перевірки їх надійності і ділової репутації забезпечуються інформаційною складовою її станом, сучасністю, можливістю та оперативністю.

До критерії оцінки нами віднесено: тривалість взаєморозрахунків та їх плинність, надійність та доброякісність взаєморозрахунків, бажання та намір контрагентів дотримуватись договірних умов, захищеність від можливих непередбачуваних змін з точки зору правової системи, здатність реагування на надзвичайні ситуації тощо. Дослідження показують, що на більшості вітчизняних підприємствах (за винятком підприємств роздрібною торгівлі) існує направленість на тривалі взаєморозрахунки із контрагентами, що пояснюється більшими можливостями та забезпеченістю з боку виникнення непередбачуваних змін. Вітчизняні суб'єкти бізнесу в переважній більшості направлені на забезпечення ділової репутації та цінують даних перевірених партнерів, працюючи з ними із року в рік. Даний критерій нами оцінено в «чотири» бали.

Щодо надійності та доброякісності взаєморозрахунків на вітчизняному просторі нами дано оцінку «чотири» бали, що характеризується перевіренистю взаєморозрахунків, наявністю інформації щодо контрагента в достатній мірі та можливості встановлення намірів. Незахищеність інтернет інформації, рекомендації та відгуки інших контрагентів, доступність до інформаційних баз в цьому випадку відіграють позитивну роль та забезпечують формування даної інформації.

Щодо наступного критерію необхідно констатувати наявність бажання та прагнення дотримуватись договірних умов. За даним критерієм можна констатувати середній рівень, що відповідає «трьом» балам, оскільки технічні, ресурсні, інформаційні та інші бізнес можливості не завжди надають змогу бути виконавцем договірних умов.

Оцінка критерію захищеності від можливих непередбачуваних змін з точки зору правової системи призводить до висновку наявності низького її рівня. Дослідження підтверджують низький ступінь захищеності від можливих непередбачуваних змін та не достатній правовий захист вітчизняних суб'єктів бізнесу.

Здатність реагування на надзвичайні ситуації вітчизняних суб'єктів бізнесу нами оцінено на найвищий бал. Так, необхідно зауважити, що під час надзвичайних ситуацій взаєморозрахунки контрагентів мають позитивний характер. За рахунок того, що надзвичайні ситуації на вітчизняному просторі виникають достатньо часто, підтримка держави, як привило відсутня, суб'єкти бізнесу навчилися пристосовуватись до них, бути мобільними, свідомими та толерантними.

За даною складовою економічної безпеки бізнесу можна розрахувати середній бал по оцінці за заданими параметрами. Таким чином, ми можемо оцінити інтерфейсну складову економічної безпеки бізнесу в «чотири» бали, що є позитивним значенням рівня та стану цієї складової в надзвичайних ситуаціях.

Наступною складовою для оцінки системи економічної безпеки бізнесу нами обґрунтовано ринкову складову яка відображає ступінь відповідності внутрішніх можливостей та потенціалу підприємства зовнішнім потребам та вимогам, які складаються в ринковому середовищі. Про ослаблення ринкової безпеки підприємства свідчать такі чинники, як: зменшення частки на ринку, яка належить підприємству; послаблення конкурентних позицій та здатності протидіяти конкурентному тиску; зниження адаптаційних можливостей підприємства до змін на ринку, відставання від вимог ринку тощо. В Україні на ринку окремих товарів та послуг функціонують окремі монополісти, що зменшує можливості розвитку бізнесу та розвитку конкуренції. Також пріоритетні сфери економічної діяльності рідко підтримуються державою, що також знижує адаптаційні можливості підприємств. Однак, необхідно констатувати успішний за останні роки, розвиток інтернет простору для ринку товарів та послуг. Інтернет продажі по окремим товарам та послугам не тільки надають нові можливості та конкурентні переваги для бізнесу і ринку, а й іноді повністю заміняють магазинні продажі, створюючи інтернет маркети та мережі. Критеріями

Таблиця 3. Оцінка ринкової складової за заданими параметрами

Бал / Критерій	Частка на ринку товарів та послуг окремого суб'єкту бізнесу	Потенціал підприємства	Конкурентні переваги підприємства	Адаптаційні можливості підприємства
1	-	-	-	-
2	+	-	-	-
3	-	-	+	+
4	-	+	-	-
5	-	-	-	-

оцінки ринкової складової нами обрано: частка на ринку товарів та послуг, що належить окремому суб'єкту бізнесу; наявність потенціалу та конкурентних переваг; адаптаційні можливості підприємства (Табл. 3).

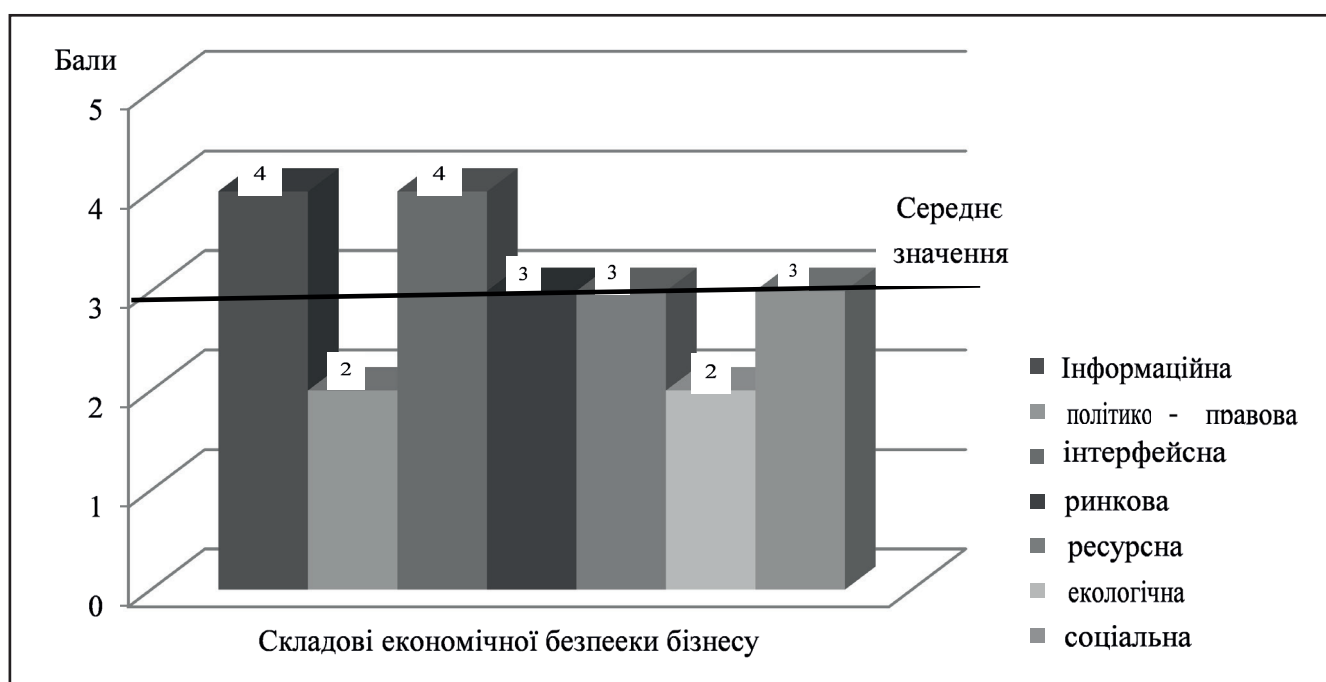
Як свідчать дані таблиці 4 ступінь відповідності внутрішніх можливостей суб'єктів бізнесу із зовнішніми вимогами та потребами ринку на досить посередньому рівні та в цілому відповідає оцінці «три» бали. За більшістю критеріями оцінки рівня ринкової складової економічної безпеки бізнесу вітчизняні суб'єкти не відповідають сучасним вимогам ринку, мають низькі адаптаційні можливості, низькі конкурентні переваги, що пояснюється в більшості випадках застарілістю матеріально-технічних ресурсів та в цілому недосконалістю ринків. Щодо реалізації ринкової складової економічної безпеки бізнесу під час надзвичайних ситуацій можна констатувати її низький рівень та недосконалість. Загрози

та дистабілізаційні явища для діяльності підприємств викликані їх невідповідними внутрішніми можливостями із ринковими потребами є достатньо суттєвими та вірогідними.

За аналогічним механізмом оцінки нами реалізовано оцінку ресурсної, екологічної та соціальної складових економічної безпеки бізнесу, результати узагальнені в рисунку.

Наступним етапом оцінки рівня економічної безпеки нами обґрунтовано «Етап підсумків та розробки заходів щодо підвищення ефективності та усунення негативних чинників в системі економічної безпеки бізнесу». Даний етап передбачає оцінку та аналіз одержаних результатів, захист «слабких» ділянок, розробку пропозицій щодо підвищення ефективності системи економічної безпеки.

Узагальнені результати оцінки за всіма складовими та їх середнє значення для всієї системи економічної безпеки узагальнимо для більш наочного зображення на рисунку.

Оцінка складових економічної безпеки бізнесу в умовах надзвичайних ситуацій

Як свідчать дані, що унаочнює в собі рис 1 найнижчий рівень захисту спостерігається за політико-правовою та екологічною складовими. Враховуючи світові тенденції щодо захисту довкілля, направленість бізнесу на європейські ринки та вимоги до екологічних стандартів вітчизняний бізнес-простір робить суттєві кроки щодо мінімізації забруднення довкілля. Даний факт стосується переважно дрібного бізнесу та базується виключно на громадянській свідомості. Застарілість технічних можливостей та ресурсів, відсутність дієвої законодавчої бази, норм, екологічних стандартів створюють можливість виникнення екологічних загроз, їх рівень є надзвичайно високим та під час надзвичайних ситуацій захист від цих загроз є майже відсутнім.

Найвище значення щодо ступеня захисту за складовими економічної безпеки бізнесу одержано за інформаційною та інтерфейсною складовою.

Середнє значення, що відповідає оцінці «три» бали отримали соціальна, ресурсна та ринкова складові системи економічної безпеки бізнесу. В Україні за останні роки суттєво посилились штрафні санкції за порушення трудового законодавства, яке зазнало великої кількості змін, що мало б стимулювати до підвищення рівня цієї складової. Однак наразі спостерігається відсутність підтримки з боку держави, пільгових умов для соціального підприємництва тим паче під час надзвичайних ситуацій. Суперечності щодо основної мети в соціальному підприємстві, наявності прибутку та державних преференцій значно ускладнюють їх успішну імплементацію в систему економічної безпеки.

Важливим моментом, в дослідженні оцінки системи економічної безпеки бізнесу на вітчизняно-

му просторі є порівняння результатів цієї оцінки із різними аналогічними об'єктами, попередніми періодами тощо. Якщо порівняти оцінку складових економічної безпеки бізнесу на вітчизняному просторі за попередні роки, значення за показниками по складовим будуть відрізнятись (Табл. 4)

Як свідчать дані таблиці 4, результати оцінки за складовими економічної безпеки бізнесу за аналогічні періоди в різних роках децю відрізняються. В цілому, можна констатувати, що системи економічної безпеки бізнесу має позитивну динаміку та поступово адаптується до умов реалізації в надзвичайних ситуаціях. Так, на 1 бал в аналізований період квітня 2020 року, в порівнянні із квітнем 2019 року, збільшилось значення за такими складовими, як: інформаційна, інтерфейсна, соціальна. Також можна констатувати погіршення ефективності функціонування політико-правової та ринкової складової в квітні 2020 року по відношенню із квітнем 2018 року.

Трансформація будь-яких соціальних, економічних та політичних систем здебільшого відбувається в надзвичайних ситуаціях, таких, як епідемії та пандемії, військові події, окупація, тимчасове переселення громадян тощо. Зазначені трансформації під впливом різноманітних чинників можуть перетворитися в безпосередні загрози для існування складових економічної безпеки бізнесу. За зазначених умов важливим аспектом стає розробка ефективних заходів щодо подолання кризових явищ та дестабілізаційних процесів.

Узагальнені характеристики результатів оцінки системи економічної безпеки бізнесу в умовах надзвичайних ситуацій сформовано в Табл. 5.

Таблиця 4. Динаміка оцінки системи економічної безпеки бізнесу

Роки, відхилення	Результати оцінки складових економічної безпеки бізнесу, бал (від 1 до 5)						
	Інформаційна	Політико-правова	Інтерфейсна	Ринкова	Ресурсна	Екологічна	Соціальна
Квітень 2020	4	2	4	3	3	2	3
Квітень 2019	3	2	3	3	3	2	2
Квітень 2018	3	3	4	4	3	2	3
Відхилення 2020/2019	+1	0	+1	0	0	0	+1
Відхилення 2020/2018	+1	-1	0	-1	0	0	0

Таблиця 5. Етап підсумків та розробки заходів щодо підвищення ефективності та усунення негативних чинників в системі економічної безпеки бізнесу під час надзвичайних ситуацій

Узагальнені результати оцінки під час надзвичайних ситуацій			
Складові економічної безпеки	Результат оцінки, бали		Заходи перешкодження загрозам
Інформаційна	4	Підзвітність та апелювання; Захищеність	Підвищення кваліфікації персоналу, впровадження інноваційних технологій, впровадження антивірусних та антихакерських продуктів
Політико-правова	2	Втрати за контрактами від зміни законодавства, та штрафи за його порушення	Створення резервних фондів, що передбачають покриття збитків та втрат від зміни законодавства. Використання сертифікованих продуктів щодо змін та новацій в системі нормативного забезпечення. Кваліфікований юридичний захист
Інтерфейсна	4	Втрати від невиконання договірних умов, недобропорядність контрагентів	Створення резервних фондів для подолання кризових ситуацій, співпраця із перевіреними контрагентами з позитивною професійною репутацією
Ринкова	3	Зменшення частки ринку, втрата конкурентних переваг	Передбачення ринкових коливань та збільшення конкурентних переваг, освоєння інтернет бізнес-середовищ, використання інноваційних маркетингових технологій
Ресурсна	3	Застарілість матеріально-технічних ресурсів та їх низькі адаптаційні можливості, відсутність конкурентних ресурсних переваг	Підвищення рівня компетентності та професіоналізму персоналу, їх конкурентних переваг. Впровадження системи антикризового менеджменту. Постійне оновлення виробничих та технічних ресурсів та впровадження інноваційних технологій, розширення спектру інвестиційних ресурсів та проектів тощо.
Екологічна	2	Забруднення довкілля, шкідливі умови праці для персоналу	Впровадження інноваційних технологій, що зосереджені на екологічні бізнес-проекти, розробка власних еко-стандартів, розвиток корпоративної еко-культури. Покращення умов праці та розробка стандартів захисту персоналу
Соціальна	3	Низький рівень соціальної захищеності	Розвиток власних соціальних програм та проектів для персоналу, створення інклюзивних робочих місць, покращення умов праці

Як свідчать дані таблиці 5 нами розроблено комплекс пропозицій щодо заходів реагування на проблемні «слабкі» аспекти, що виявлені в результаті оцінки складових системи економічної безпеки бізнесу в надзвичайних ситуаціях. Нами акцентується увага на розвиток конкурентних переваг, що дозволять в період надзвичайних ситуацій захистити свої бізнес-інтереси. Постійне оновлення фондів та впровадження інноваційних технологій, створення резервних фондів та системи антикризового менеджменту, розвиток корпоративної еко-культури, запровадження власних соціальних стандартів – на нашу думку забезпечать розвиток конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів бізнесу, та на цій основі підвищать рівень їх економічної безпеки.

Висновки

Проведені дослідження системи оцінки економічної безпеки бізнесу в надзвичайних ситуаціях дозволяють дійти наступних висновків. Нами запропонований поетапний механізм оцінки, на основі оцінки складових системи економічної безпеки шляхом застосування кількісних методів на основі бальної шкали за заданими параметрами. Середнє значення за результатами оцінки всіх складових складає «три» бали, що означає середній ступінь захисту та ефективності системи економічної безпеки бізнесу в період надзвичайних ситуацій, даний показник має тенденцію до зростання, що є позитивним та свідчить про повільну та поступову адаптацію складових до умов бізнесу за аналізований період. Отже, реагуван-

ня на події та явища, що відбуваються в країні чи світі під час надзвичайних ситуацій під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників є достатньо слабким, достатньо сильно дестабілізують діяльність суб'єктів господарювання. Запропоновані заходи та пропозиції щодо усунення проблемних аспектів, виявлених під час оцінки, на нашу думку забезпечать збільшення рівня системи економічної безпеки бізнесу в цілому та в період надзвичайних ситуацій зокрема.

Список використаних джерел

1. Белоус Н. Д. Етап планування в системі оцінки економічної безпеки підприємств / Н.Д. Белоус // Вісник Хмельницького національного університету. – 2016. Т.1., №2. – С. 12–17.
2. Белоус Н.Д. Теоретичне узагальнення економічної безпеки підприємств / Н.Д. Белоус // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – Т. 1, №2. – С. 196–202.
3. Вудвуд В.В., Рудько А.О [«Young Scientist» • № 11 (63) • November, 2018 проблеми економічної безпеки підприємства в умовах невизначеності та нестійкості
4. Смоквіна Г.А. Сучасні підходи до оцінки економічної безпеки промислового підприємства: теоретичний досвід і практичне використання / Г.А. Смоквіна // Бізнес–Інформ. – 2015. – № 11. – С. 231–239.
5. Череп А. В., Лубенець І. О. Концептуальні засади економічної безпеки підприємств: Вісник Запорізького національного університету №1 (5) – Запорізький національний університет, Україна – 2010 – С. 63–66. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek5-1-2010-PDF/O62-66.pdf
6. Харченко В. С. Інформаційна безпека. Глосарій. – К.: КНТ, 2005
7. <https://www.reestrnpa.gov.ua/REESTR>
8. <http://www.legislation.gov.uk/new/uk/2019-01-31>

References

1. Bielous N. D. Etap planuvannia v systemi otsinky ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv / N.D. Bielous // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu. – 2016. T.1., №2. – S. 12–17.
2. Bielous N.D. Teoretychne uzahalnennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv / N.D. Bielous // Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu. – 2012. – T. 1, №2. – S. 196–202.

3. Vudvud V.V., Rudko A.O [«Young Scientist» • № 11 (63) • November, 2018 problemy ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva v umovakh nevyznachenosti ta nestiikosti
4. Smokvina H.A. Suchasni pidkhody do otsinky ekonomichnoi bezpeky promyslovoho pidpriemstva: teoretychnyi dosvid i praktychne vykorystannia / H.A. Smokvina // Biznes–Inform. – 2015. – № 11. – S. 231–239.
5. Cherep A. V., Lubenets I. O. Kontseptualni zasady ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv: Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu №1 (5) – Zaporizkyi natsionalnyi universytet, Ukraina – 2010 – S. 63–66. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek5-1-2010-PDF/O62-66.pdf
6. Kharchenko B. C. Informatsiina bezpeka. Hlosarii. – K.: KNT, 2005
7. <https://www.reestrnpa.gov.ua/REESTR>
8. <http://www.legislation.gov.uk/new/uk/2019-01-31>

Дані про авторів

Белоус Наталя Дмитрівна,

Академія праці, соціальних відносин і туризму, доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту
e-mail ordnadi@ukr.net

Голубев Олександр Володимирович,

Академія праці, соціальних відносин і туризму, аспірант
e-mail ukregistrweb@gmail.com

Данные об авторах

Белоус Наталья Дмитриевна,

Академия труда, социальных отношений и туризма, доцент кафедры экономики предприятия и менеджмента
e-mail ordnadi@ukr.net

Голубев Александр Владимирович,

Академия труда, социальных отношений и туризма, аспирант
e-mail ukregistrweb@gmail.com

Data about the authors

Natalia Belous,

Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Associate Professor of Enterprise Economics and Management
e-mail ordnadi@ukr.net

Alexander Golubev,

Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Postgraduate
e-mail ukregistrweb@gmail.com

КЛИМЧУК М.М.
ІЛЬІНА Т.А.
ШОВКІВСЬКА В.В.
КЛИМЧУК С.А.

Теоретико–методологічні засади формування стратегії розвитку підприємств на засадах енергоефективності та інформатизації

Предметом дослідження є сукупність теоретико–методологічних, емпіричних положень щодо формування стратегії розвитку підприємств на засадах енергоефективності та інформатизації.

Метою дослідження є розробка на засадах системного підходу моделі економіко–аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на підприємстві з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку.

Методи дослідження. З метою дотримання концептуальної цілісності наукової розробки використано діалектичний метод наукового пізнання, емпірико–теоретичний та формально–логічний принципи, а також положення системного підходу, які визначають три рівні управління у структурі підприємства (оперативний, тактичний і стратегічний), запропоновано процес аналізу економічної інформації в системі енергозбереження підприємства на цих трьох рівнях прийняття рішень, виокремлено основні завдання енергоефективних заходів.

Результати роботи. За результатами проведеного дослідження розроблено модель економіко–аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на підприємстві з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку. Проведено оцінювання інтегрального показника ефективності економіко–аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на 10 підприємствах за останні 5 років, що дозволило виокремити основні недоліки в системі енергоефективної політики та надати певні рекомендації щодо їх уникнення.

Галузь застосування результатів. Представлені розробки доцільно імплементувати в роботу підприємств будівельного сектору ринку з урахуванням їх стратегічних пріоритетів розвитку, а саме при інформатизації процесів упровадження заходів енергозбереження.

Висновки. У проведеному дослідженні обґрунтовано спеціалізовано–функціональну архітектуру економіко–аналітичного забезпечення процесів управління енергозбереженням на підприємстві з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку шляхом типологізації інформаційних бар'єрів, оскільки наукова розробка, верифікація й подальше застосування гіпотези функціонального взаємозв'язку організаційних, інформаційних драйверів та бар'єрів у практиці управління енергозбереженням надасть можливість оптимізувати процес аналізу інформації і, як наслідок, якість прийнятих рішень й ефективність їх реалізації в процесі формування стратегії розвитку підприємства.

Ключові слова: стратегія, енергозбереження, інформатизація, розвиток, підприємство, енергоефективність.

КЛИМЧУК М.М.
ИЛЬИНА Т.А.
ШОВКОВСКАЯ В.В.
КЛИМЧУК С.А.

Теоретико–методологические основы формирования стратегии развития предприятий на основе энергоэффективности и информатизации

Предметом исследования является совокупность теоретико–методологических, эмпирических положений по формированию стратегии развития предприятий на основе энергоэффективности и информатизации.

Целью исследования является разработка на основе системного подхода модели экономико–аналитического обеспечения управления энергосбережением на предприятии с учетом стратегических приоритетов развития.

Методы исследования. С целью соблюдения концептуальной целостности научной разработки использованы диалектический метод научного познания, эмпирико–теоретический и формально–логический принципы, а также положения системного подхода, которые определяют три уровня управления в структуре предприятия (оперативный, тактический и стратегический), предложено процесс анализа экономической информации в системе энергосбережения предприятия на этих трех уровнях принятия решений, выделены основные задачи энергоэффективных мероприятий.

Результаты работы. По результатам проведенного исследования разработана модель экономико–аналитического обеспечения управления энергосбережением на предприятии с учетом стратегических приоритетов развития. Проведена оценка интегрального показателя эффективности экономико–аналитического обеспечения управления энергосбережением на 10 предприятиях за последние 5 лет, что позволило выделить основные недостатки в системе энергоэффективной политики и предоставить определенные рекомендации по их избежанию.

Область применения результатов. Представленные разработки целесообразно имплементировать в работу предприятий строительного сектора рынка с учетом их стратегических приоритетов развития, а именно при информатизации процессов внедрения мероприятий энергосбережения.

Выводы. В проведенном исследовании обосновано специализированно–функциональную архитектуру экономико–аналитического обеспечения процессов управления энергосбережением на предприятии с учетом стратегических приоритетов развития путем типологизации информационных барьеров, поскольку научная разработка, верификация и дальнейшее применение гипотезы функциональной взаимосвязи организационных, информационных драйверов и барьеров в практике управления энергосбережением позволит оптимизировать процесс анализа информации и, как следствие, качество принимаемых решений и эффективность их реализации в процессе формирования стратегии развития предприятия.

Ключевые слова: стратегия, энергосбережения, информатизация, развитие, предприятие, энергоэффективность.

KLYMCHUK M.M.
ILINA T.A.
SHOVKIVSKA V.V.
KLYMCHUK S.A.

Theoretical and methodological principles of forming the strategy of enterprise development on the basis of energy efficiency and informatization

The subject of the study is a set of theoretical and methodological, empirical provisions for the formation of enterprise development strategy on the basis of energy efficiency and informatization.

The purpose of the study is to develop on the basis of a systematic approach to the model of economic and analytical support for energy management at the enterprise, taking into account the strategic priorities of development.

Research methods. In order to comply with the conceptual integrity of scientific development used a dialectical method of scientific knowledge, empirical–theoretical and formal–logical principles, as well as the provisions of a systematic approach that defines three levels of management in the enterprise structure (operational, tactical and strategic), energy saving system of the enterprise at these three levels of decision–making, the main tasks of energy efficiency measures are highlighted.

Results of work. Based on the results of the study, a model of economic and analytical support for energy saving management at the enterprise was developed, taking into account strategic development priorities. An assessment of the integrated indicator of the effectiveness of economic and

analytical support for energy management at 10 enterprises over the past 5 years, which provided an opportunity to identify the main shortcomings in the system of energy efficiency policy and provide some recommendations to avoid them.

Field of application of results. *It is expedient to implement the presented developments in the work of enterprises of the construction sector of the market taking into account their strategic priorities of development, namely at informatization of processes of introduction of measures of energy saving.*

Conclusions. *The study substantiates the specialized–functional architecture of economic–analytical support of energy saving management processes at the enterprise taking into account strategic development priorities by typology of information barriers, as scientific development, verification and further application of the hypothesis of functional relationship of organizational, information drivers and barriers in the practice of energy saving management will provide an opportunity to optimize the process of information analysis and, as a consequence, the quality of decisions and the effectiveness of their implementation in the formation of enterprise development strategy.*

Key words: *strategy, energy saving, informatization, development, enterprise, energy efficiency.*

Постановка проблеми. Світовий досвід підтверджує тезу про те, що динамічний розвиток ринку товарів і послуг, постійні зміни в зовнішньому середовищі та загострення конкуренції зумовляють об'єктивну потребу пошуку нових інструментів і методів підвищення результативності діяльності компаній. Великого значення набуває потреба підприємств у ефективному розвитку, що базується на обґрунтованих управлінських рішеннях і функціональних технологіях менеджменту, які б вирізнялися результативністю, гнучкістю, інноваційністю, а також мали довгостроковий характер [12]. Тому у цьому контексті виникає потреба у дослідженні інформаційної та економіко–аналітичної компоненти в процесі формування стратегії підприємства на засадах енергоефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натепер проблема інформаційного та економіко–аналітичного забезпечення стратегії розвитку суб'єкта господарювання з урахуванням енергоефективності мало досліджена, оскільки наявні підходи здебільшого акцентують увагу на раціональному використанні енергоресурсів в управлінні підприємством.

Так, О. Коваленко вважає, що впровадження інформаційної системи має базуватись на системному підході та баченні цього процесу як елемента стратегічних змін на підприємстві [7, с. 76–77].

М.П. Денисенко та І.В. Колос розглядають інформаційне забезпечення управління підприємством як комплексне поняття, що охоплює сукупність даних, організацію їх введення, обробки, збереження та накопичення, пошуку, а також поширення в межах компетенції зацікавлених осіб у зручному для них вигляді [3, с. 24].

Т.В. Безбородова досліджує взаємозв'язок корпоративної, інтегрованої та маркетингової інформаційної системи і характеризує основні етапи і стандарти розвитку систем управління підприємством [1, с. 42–43].

Г.В. Саєнко та І.А. Демидова пропонують елементну модель стійкого розвитку підприємства і розглядають інформацію, потрібну для кожного елемента та рівня управління [9, с. 192–194].

С.І. Яковенко досліджує взаємозв'язок сфер інформатики, концепції організації виробництва та управління інноваційним розвитком підприємств корпоративного типу [13].

Проте деякі аспекти як теоретико–методологічного, так і праксеологічного характеру залишилися поза увагою науковців. Зокрема, це питання економіко–аналітичного забезпечення управління енергозбереженням як однієї з важливих компонент при формуванні стратегії розвитку підприємства.

Метою статті є розробка на засадах системного підходу моделі економіко–аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на підприємстві з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи роль інформації в управлінні підприємством, сучасна наука має значну кількість підходів, які відображають багатоаспектність даної проблематики. Дефініції «інформація» відповідає низка визначень, які застосовуються виходячи зі сфери його використання, адже це поняття є ємнісним, відноситься до групи загальнонаукових категорій та використовується в різних науках. Отже, натепер, немає однозначного підходу до визначення цього поняття.

Проведений теоретичний аналіз, надав можливість виокремити наступні характеристики дефініції «інформація»:

- як кількість непередбачуваного, яке міститься у повідомленні [2];
- поняття, що відображає зміст, отриманий від зовнішнього світу в процесі пристосування до нього [4].
- як сукупність даних про певний об'єкт та уявлення про залежність між ними; потік повідомлень [5];
- виокремлена й впорядкована частина даних, оброблена для використання [8].

Варто зазначити, що роль інформації в управлінні підприємством реалізується в контексті симбіозу її як ресурсу для досягнення цілей управління та інформації як засобу виконання управлінських функцій. Інший вектор дослідження в системі управління енергозбереженням в процесі реалізації її структурними компонентами функцій це створення умов для реалізації комунікативного процесу.

Як засоби автоматизації окремих управлінських процесів, наприклад бухгалтерського та кадрового обліку, планування, споживання енергоресурсів, логістики, виробничого обліку, натепер, практично на кожному підприємстві є ті чи інші локальні інформаційні системи. Всі вони в своїй предметній області використовують певну структурування, класифікації і кодування даних та інформації, а також здійснюють їх обробку за певними алгоритмами, які інколи погано взаємодіють один з одним і не створюють єдиного інформаційного простору для управління підприємством [5].

При використанні інформаційних систем велике значення має системний аналіз і загальна теорія систем [11]. Відповідно до цих засад, де актуалізується, що на підприємстві інтегровані три рівня управління зі своїми завданнями: оперативний, тактичний і стратегічний. Зазначене, надає можливість запропонувати процес аналізу інформації в системі управління підприємством розглядати на цих трьох рівнях прийняття рішень: стратегічний рівень; тактичний рівень; оперативний рівень.

Проведемо типологізацію інформаційних бар'єрів в процесі економіко-аналітичного забезпечення управління на підприємстві:

- Технічний бар'єр – втрати й недостовірність інформації через збої або недостатнє використання техніки;
- Технологічний бар'єр – втрати й недостовірність інформації з приводу невикористання технологій обробки інформації;

- Семантичний бар'єр – втрати й недостовірність інформації через невідповідності «мов», кодів передачі інформації;

- Суб'єктивний бар'єр – втрати й недостовірність інформації через суб'єктивне сприйняття, внаслідок емоційних настроїв, стереотипів, установок;

- Інфраструктурний бар'єр – втрати й недостовірність інформації через відсутність або недосконалість організаційних механізмів, що забезпечують діяльність інформаційно-аналітичної системи;

- Ієрархічний бар'єр – втрати й недостовірність інформації з причини, пов'язаної з організаційною ієрархією, за рівнем владної компетенції [11].

Процес аналізу інформації в системі управління підприємством доцільно представити трьома основними ієрархічними рівнями:

- На рівні підприємства в цілому (як правило, передбачає наявність спеціальної організаційної підструктури – аналітичного відділу);

- На рівні функціональної одиниці (посадових обов'язків і компетенцій суб'єкта управлінських комунікацій);

- На рівні особи, що бере участь в підготовці й прийнятті рішення [5].

У зв'язку з цим, пропонуємо, наступну типологію організаційно-інформаційних драйверів: організаційно-управлінський, функціональний і психологічний. Зазначені різновиди драйверів визначаються наступним чином:

1) організаційно-управлінський – управлінська технологія, яка сприяє оптимізації інформаційних потоків за допомогою організаційних коштів, прийомів, методів, механізмів;

2) функціональний – управлінська технологія, яка сприяє оптимізації інформаційних потоків за допомогою технологічних й інструментальних засобів, прийомів, методів, механізмів;

3) психологічний – управлінська технологія, яка сприяє оптимізації інформаційних потоків за допомогою індивідуально-психологічних засобів, прийомів, методів, механізмів.

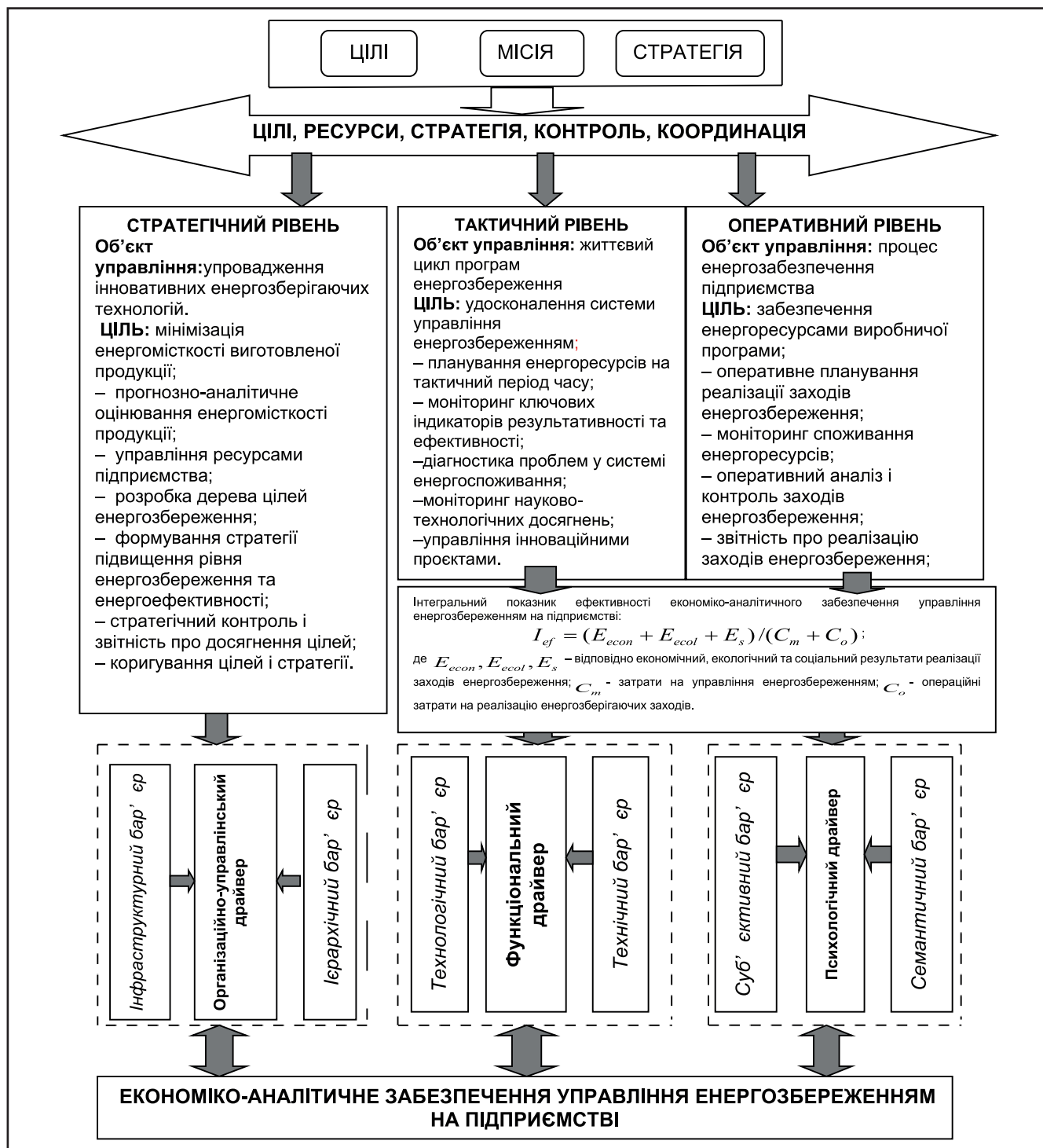
В управлінні енергоефективними заходами на підприємстві унаслідок недостатньо раціональної організації інформаційних драйверів проявляється латентна дисфункція інформаційно-комунікативних процесів, яка виражається через інформаційний бар'єр, що чинить негативний вплив на процес аналізу інформації суб'єктами прийняття рішень. В результаті цього знижується ефективність і якість аналізу інформації, і, як наслідок, якість

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

підсумкової інформації, що призводить до прийняття несвоєчасних, неефективних управлінських рішень. Негативні дії бар'єрів проявляються зазвичай комплексно тому, технології оптимізації роботи організаційних інформаційних драйверів мають діяти в сукупності, утворюючи синергетичний ефект.

Отже, нами зроблена спроба теоретичного дослідження засад формування структури еко-

номіко-аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на підприємстві як багатоаспектного, багатовимірного цілого, що передбачає співвідношення розвитку одних драйверів по відношенню до інших. Проведено типологізацію інформаційних бар'єрів у процесі економіко-аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на підприємстві, адже наукова

Модель економіко-аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на підприємстві з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку (авторська розробка)

Результати оцінювання інтегрального показника ефективності економіко-аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на підприємствах

Підприємство	Рік				
	2015	2016	2017	2018	2019
ПрАТ «СБК»	0,542	0,458	0,666	0,423	0,438
ПАТ «Керамперліт»	0,224	0,047	0,284	0,245	0,367
ТОВ «Техно-альянс»	0,451	0,316	0,571	0,116	0,175
ПБГ «Ковальська»	0,149	0,547	0,396	0,479	0,199
ПАТ «Хайдельберг Цемент Україна»	0,249	0,093	0,254	0,146	0,078
ТОВ «Валькірія»	0,173	0,178	0,283	0,412	0,519
ПАТ «Дікергофф Цемент Україна»	0,314	0,538	0,698	0,167	0,825
ТОВ «Аерок»	0,119	0,134	0,163	0,133	0,334
ПАТ «Керамперліт»	0,359	0,076	0,333	0,255	0,168
ТОВ «Новітні Бетонні Технології»	0,336	0,118	0,519	0,297	0,574

Розраховано на основі фінансової звітності підприємств

розробка, верифікація й подальше застосування гіпотези функціонального взаємозв'язку організаційних, інформаційних драйверів та бар'єрів у практиці управління енергозбереженням підприємства надасть можливість оптимізувати процес аналізу інформації і, як наслідок, якість прийнятих рішень й ефективність їх реалізації (див. рисунок).

Перевагами такої моделі на відміну від існуючих можна визначити: обґрунтованість прийнятих управлінських рішень при впровадженні заходів енергозбереження на підприємствах за рахунок повноти та наукової достовірності інформації, зменшення витрат часу, що потребує аналіз і вироблення прогнозно-аналітичних оцінок альтернативних рішень, шляхом використання математичних й імітаційних моделей; діагностика проблемних ситуацій на основі багатоаспектного міждисциплінарного підходу. Враховуючи представлені розробки проведемо оцінювання інтегрального показника ефективності економіко-аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на підприємствах (див. таблицю).

Результати оцінювання інтегрального показника ефективності економіко-аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на підприємствах представлено в таблиці. Аналіз результатів якого показує, що його значення коливаються в межах від 0,047 до 0,698.

Так, підприємства ПАТ «Керамперліт», ТОВ «Аерок» мають достатньо низькі значення інтегрального показника протягом 2015–2019 рр. Можливо це свідчить про незбалансованість або недостатність сформованих ресурсів для економіко-аналітичного забезпечення управління енергозбереженням. Протилежна ситуація спостерігається

на підприємствах ПрАТ «СБК», ПАТ «Дікергофф Цемент Україна» та ТОВ «Техно-альянс». Протягом досліджуваного періоду інтегральний показник ефективності економіко-аналітичного забезпечення управління енергозбереженням мав достатньо високі значення в порівнянні з іншими підприємствами, що свідчить про ефективну роботу у сфері реалізації енергоефективних заходів з урахуванням процесів інформатизації.

Висновки

Обґрунтовано спеціалізовано-функціональну архітектуру економіко-аналітичного забезпечення процесів управління енергозбереженням на підприємстві шляхом типологізації інформаційних бар'єрів, оскільки наукова розробка, верифікація й подальше застосування гіпотези функціонального взаємозв'язку організаційних, інформаційних драйверів та бар'єрів у практиці управління енергозбереженням надасть можливість оптимізувати процес аналізу інформації і, як наслідок, якість прийнятих рішень й ефективність їх реалізації в процесі формування стратегії розвитку підприємства.

На основі розробленої моделі економіко-аналітичного забезпечення управління енергозбереженням на підприємстві проведено оцінювання інтегрального показника ефективності на 10 підприємствах за останні 5 років, що надало можливість виокремити основні недоліки в управлінні енергозбереженням та надати певні рекомендації щодо їх уникнення.

Список використаних джерел

1. Безбородова Т. В. Передумови та етапи формування корпоративних інформаційних систем управ-

ліття / Т. В. Безбородова // Економіка та держава. – 2007. – № 10. – С. 41–44.

2. Брижко В. М. До гносеології категорії «інформація» / В.М. Брижко // Інформація і право. – 2011. – № 2(2). – С. 13–20.

3. Денисенко М. П. Інформаційне забезпечення ефективного управління підприємством / М. П. Денисенко, І. В. Колос // Економіка та держава. – 2006. – № 7. – С. 19–24.

4. Земан И. Познание и информация. Гносеологические проблемы кибернетики. – Перевод с чешского Р.Е. Мельцера, спецредакция и предисловие к.ф.н. А. Д.Урсула. – М.: Изд-во «ПРОГРЕСС», 1966.

5. Климчук М. М. Уніфікація систем фінансового та управлінського обліку: когерентно-когезійна модифікація програм енергозбереження підприємства / М. М. Климчук // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: науковий журнал. – Івано-Франківськ: Вид-во ДВ-НЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. – Вип.14. – Т. 1. – С. 142–147.

6. Климчук С. А. Наука «енвіроніка» – домінуючий вектор стратегії розвитку підприємств альтернативної енергетики / С.А. Климчук // БІЗНЕС ІНФОРМ. – №9–2013.

7. Коваленко О. Інформаційна система як складова управління підприємством / О. Коваленко // Вісник КНЕУ. – 2004. – № 4. – С. 71–77.

8. Минухин С. В. Формирование информационного обеспечения системы управления бизнес-процессами предприятия / С. В. Минухин // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 10 (64). – С. 170–177.

9. Саенко Г. В. Методика інформаційного забезпечення процесу устойчивого розвитку господарюючих систем в переходній економіці / Г. В. Саенко, І. А. Демидова // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 10 (52). – С. 189–198.

10. Тимошенко О. В. Виклики та загрози четвертої промислової революції: наслідки для України / О. В. Тимошенко // Бізнес Інформ. – 2019. – №2. – С. 21–29.

11. Ткаченко В.В. Розвиток цифрової економіки та запровадження принципів енергоефективності в економічну стратегію держави: Монографія / В.В. Ткаченко, О. А. Бондар, М. М. Климчук, Поколенко В.О., Циркун Т.О – Івано-Франківськ, вид-во «Фоліант», 2019. – 252 с.

12. Швиданенко Г. О. Розвиток підприємства: стратегічні наміри, ризики та ефективність [Електронний ресурс]: колективна монографія / Г. О. Швиданенко, К. С. Бойченко. – К.: КНЕУ, 2015 – 231, [1] с.

13. Яковенко С. І. Особливості інформаційного забезпечення та розвитку підприємств корпоративного

типу в Україні / С. І. Яковенко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 10 (64). – С. 226–239.

References

1. Bezborodova T. V. Peredumovy ta etapy formuvannja korporatyvnyh informacijnyh system upravlinnja / T. V. Bezborodova // Ekonomika ta derzhava. – 2007. – № 10. – S. 41–44.

2. Bryzhko V. M. Do gnoseologii' kategorii' «informacija» / V.M. Bryzhko // Informacija i pravo. – 2011. – № 2(2). – S. 13–20.

3. Denysenko M. P. Informacijne zabezpechennja efektyvnoho upravlinnja pidpryjemstvom / M. P. Denysenko, I. V. Kolos // Ekonomika ta derzhava. – 2006. – № 7. – S. 19–24.

4. Zeman Y. Poznanye y ynformacija. Gnoseologicheskye problemy kybernetyky. – Pervod s cheshskogo R.E. Mel'cera, specredakcyja y predyslovye k.f.n. A. D.Ursula. – M.: Yzd-vo «PROGRESS», 1966.

5. Klymchuk M. M. Unifikacija system finansovogo ta upravlyns'kogo obliku: kogerentno-kogezijna modyfikacija program energozberezhennja pidpryjemstva / M. M. Klymchuk // Aktual'ni problemy rozvytku ekonomiky regionu: naukovyj zhurnal. – Ivano-Frankivs'k : Vyd-vo DVNZ «Prykarpats'kyj nacional'nyj universytet imeni Vasylja Stefanyka», 2018. – Vyp.14. – T. 1. – S. 142–147.

6. Klymchuk S. A. Nauka «environika» – dominantnyj vektor strategii' rozvytku pidpryjemstv al'ternatyvnoi' energetyky / S.A. Klymchuk // BIZNES INFORM. – №9–2013.

7. Kovalenko O. Informacijna sistema jak skladova upravlinnja pidpryjemstvom / O. Kovalenko // Visnyk KNEU. – 2004. – № 4. – S. 71–77.

8. Mynuhin S. V. Formyrovanye ynformacyonnoho obespechenija systemy upravlenija byznes-processamy predpryjatija / S. V. Mynuhin // Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2006. – № 10 (64). – S. 170–177.

9. Saenko G. V. Metodyka ynformacyonnoho obespechenija processa ustojchyvogo razvytija hozjajstvujushhyh system v perehodnoj ekonomyke / G. V. Saenko, Y. A. Demydova // Aktual'ni problemy ekonomiky. – 2005. – № 10 (52). – S. 189–198.

10. Tymoshenko O. V. Vykyly ta zagrozy chetvertoi' promyslovoi' revolucii': naslidky dlja Ukrai'ny / O. V. Tymoshenko // Biznes Inform. – 2019. – №2. – С. 21–29.

11. Tkachenko V.V. Rozvytok cyfrovoi' ekonomiky ta zaprovadzhennja pryncypiv energoefektyvnosti v ekonomichnu strategiju derzhavy: Monografija / V.V. Tkachenko, O. A. Bondar, M. M. Klymchuk, Pokolenko V.O., Cyrkun T.O – Ivano-Frankivs'k, vyd-vo «Foliant», 2019. – 252 s.

12. Shvydanenko G. O. Rozvytok pidpryemstva: strategichni namiry, ryzyky ta efektyvnist' [Elektronnyj resurs] : kolektyvna monografija / G. O. Shvydanenko, K. S. Bojchenko. — K. : KNEU, 2015 — 231, [1] s.

13. Jakovenko S. I. Osoblyvosti informacijnogo zabezpechennjata rozvytku pidpryemstv korporatyvnogo typu v Ukraini / S. I. Jakovenko // Aktual'ni problemy ekonomiky. — 2006. — № 10 (64). — S. 226–239.

Дані про авторів

Климчук Марина Миколаївна,

професор кафедри організації та управління будівництвом Київського національного університету будівництва і архітектури, к.е.н., доцент

e-mail: klimarinchuk@gmail.com

Ільїна Тетяна Анатоліївна,

начальник відділу стратегічного управління Київського національного університету будівництва і архітектури, к.е.н., доцент

e-mail: vsu.knuba@gmail.com

Климчук Сергій Андрійович,

здобувач кафедри теоретичної та прикладної економіки Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського»

e-mail: biodiz@rambler.ru

Шовківська Вікторія Василівна,

асистент кафедри економічної теорії, обліку і оподаткування Київського національного університету будівництва і архітектури,

e-mail: klimarinchuk@gmail.com

Данные об авторах

Климчук Марина Николаевна,

профессор кафедры организации и управления строительством Киевского национального университета строительства и архитектуры, к.э.н., доцент

e-mail: klimarinchuk@gmail.com

Ильина Татьяна Анатольевна,

начальник отдела стратегического управления Киевского национального университета строительства и архитектуры, к.э.н., доцент

e-mail: vsu.knuba@gmail.com

Климчук Сергей Андреевич,

соискатель кафедры теоретической и прикладной экономики Национального технического университета

e-mail: biodiz@rambler.ru

Шовковская Виктория Васильевна,

ассистент кафедры экономической теории, учета и налогообложения Киевского национального университета строительства и архитектуры,

e-mail: klimarinchuk@gmail.com

Data about the authors

Maryna Klymchuk,

Professor of the Department of Organization and Management of Construction of Kyiv National University Construction and Architecture, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

e-mail: klimarinchuk@gmail.com

Irina Tetiana,

Head of Strategic Management Department, Kiev National University of Construction and Architecture, Ph.D., Associate Professor

e-mail: vsu.knuba@gmail.com

Sergey Klymchuk,

Applicant of the Department of Theoretical and Applied Economics National Technical University of Ukraine «KPI named after Igor Sikorsky»

e-mail: biodiz@rambler.ru

Victoria Shovkivska,

Assistant of the Department of Economic Theory, Accounting and Taxation of Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture,

e-mail: klimarinchuk@gmail.com

Оцінка кредитоспроможності підприємства–позичальника на основі показників фінансової звітності

Предмет дослідження – підвищення обґрунтованості банківських рішень стосовно надання кредитів суб'єктам підприємницької діяльності залежно від рейтингів кредитоспроможності потенційних позичальників.

Мета дослідження – удосконалення методики оцінки кредитоспроможності позичальників та підвищення на цій основі обґрунтованості банківських рішень стосовно надання кредитів суб'єктам підприємницької діяльності залежно від рівня кредитоспроможності потенційних позичальників.

Методологія проведення роботи – у роботі використовувались загальнонаукові та специфічні методи, зокрема, економіко–логічні методи та прийоми економічного аналізу; для наочного представлення і узагальнення результатів проведених розрахунків використано графічний та табличний метод.

Результати роботи – запропоновано систему фінансових коефіцієнтів, які дозволяють визначити перспективи забезпечення кредитоспроможності підприємства на основі дослідження та кількісної оцінки чинників впливу, у першу чергу тих, що створюють кризові загрози втрати фінансової стійкості та рентабельності.

Висновки – оцінка кредитоспроможності потенційного позичальника є необхідною умовою прийняття рішень стосовно надання банківського кредиту та визначення умов, що встановлюються установою банку для його отримання. Визначення кредитоспроможності позичальника має на меті зниження кредитного ризику, на який наражається банківська установа, здійснюючи кредитування суб'єкта підприємницької діяльності. Методичні засади оцінки кредитоспроможності позичальників потребують удосконалення в частині обґрунтування вибору фінансових показників та формування ефективної системи поетапної оцінки в умовах кризового стану вітчизняної економіки з метою сприяння підвищенню обґрунтованості банківських рішень стосовно надання кредитів потенційним позичальникам.

Ключові слова: кредитоспроможність, фінансові коефіцієнти, чинники впливу, прийоми фінансового аналізу, суб'єкт підприємницької діяльності.

КОЦЕРУБА Н.В.

Оценка кредитоспособности предприятия–заемщика на основе показателей финансовой отчетности

Предмет исследования – повышение обоснованности банковских решений о предоставлении кредитов субъектам предпринимательской деятельности в зависимости от рейтингов кредитоспособности потенциальных заемщиков.

Цель исследования – совершенствование методики оценки кредитоспособности заемщиков и повышение на этой основе обоснованности банковских решений о предоставлении кредитов субъектам предпринимательской деятельности в зависимости от уровня кредитоспособности потенциальных заемщиков.

Методология проведения работы – в работе использовались общенаучные и специфические методы, в частности, экономико–логические методы и приемы экономического анализа; для наглядного представления и обобщения результатов проведенных расчетов использованы графический и табличный метод.

Результаты работы – предложена система финансовых коэффициентов, которые позволяют определить перспективы обеспечения кредитоспособности предприятия на основе исследования и количественной оценки факторов влияния, в первую очередь тех, что создают кризисные угрозы потери финансовой устойчивости и рентабельности.

Выводы – оценка кредитоспособности потенциального заемщика является необходимым ус–

ловием принятия решений о предоставлении банковского кредита и определение условий, устанавливаются учреждением банка для его получения. Определения кредитоспособности заемщика имеет целью снижения кредитного риска, которому подвергается банковское учреждение, осуществляя кредитование субъекта предпринимательской деятельности. Методические основы оценки кредитоспособности заемщиков требуют совершенствования в части обоснования выбора финансовых показателей и формирования эффективной системы поэтапной оценки в условиях кризисного состояния отечественной экономики с целью содействия повышению обоснованности банковских решений о предоставлении кредитов потенциальным заемщикам.

Ключевые слова: кредитоспособность, финансовые коэффициенты, факторы влияния, приемы финансового анализа, субъект предпринимательской деятельности.

KOTSERUBA N.V.

Estimation of solvency of enterprise–borrower on basis of indexes of financial reporting

The subject of the research is to increase the validity of banking decisions regarding the provision of loans to business entities depending on the credit ratings of potential borrowers.

The purpose of the study is to improve the methodology for assessing the creditworthiness of borrowers and increase on this basis the validity of banking decisions regarding the provision of loans to businesses depending on the level of creditworthiness of potential borrowers.

Methodology of work – the work used general and specific methods, in particular, economic and logical methods and techniques of economic analysis; for visual presentation and generalization of results of the carried–out calculations the graphic and tabular method is used.

The results of the work – a system of financial ratios is proposed, which allows to determine the prospects of ensuring the creditworthiness of the enterprise on the basis of research and quantification of impact factors, primarily those that create crisis threats to financial stability and profitability.

Conclusions – assessment of the creditworthiness of a potential borrower is a necessary condition for making decisions regarding the provision of a bank loan and determining the conditions established by the institution of the bank to obtain it. The purpose of determining the creditworthiness of the borrower is to reduce the credit risk to which the banking institution is exposed when lending to a business entity. Methodological principles of assessing the creditworthiness of borrowers need to be improved in terms of justifying the choice of financial indicators and the formation of an effective system of phased assessment in a crisis of the domestic economy to help improve the soundness of banking decisions to provide loans to potential borrowers.

Keywords: solvency, financial coefficients, factors of influence, receptions of financial analysis, subject of entrepreneurial activities.

Постановка проблеми. Визначення кредитоспроможності потенційного позичальника є необхідною умовою прийняття рішень стосовно надання банківського кредиту та визначення умов, що встановлюються установою банку для його отримання. Оцінка кредитоспроможності позичальника має на меті зниження кредитного ризику, на який наражається банківська установа, здійснюючи кредитування суб'єкта підприємницької діяльності.

В економічній літературі існують різноманітні визначення кредитоспроможності суб'єкта підприємницької діяльності. Проте, більшість фахівців, попри деякі розбіжності у формулюван-

нях, визначають кредитоспроможність як здатність фірми чи особи забезпечити обслуговування боргу, тобто виплату основної суми і відсотків протягом обумовленого періоду [1–4]. Національний банк України вдається до деякого коригування визначення кредитоспроможності позичальника. За версією НБУ, кредитоспроможність (creditworthiness of borrower) – це наявність у позичальника (контрагента банку) передумов для проведення кредитної операції і його спроможність повернути борг у повному обсязі та в обумовлені договором строки [5–7]. Отже, зміст дефініції практично не змінюється. Деякі автори звужують поняття кредитоспроможності і ви-

значають його як фінансовий стан підприємства, який дає змогу отримати кредит і своєчасно його повернути [8]. Існує точка зору, прихильники якої не відрізняють поняття кредитоспроможності від поняття платоспроможності: «Кредитоспроможність (платоспроможність) – це здатність позичальника повністю та у визначений строк розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями» [9]. Деякі джерела трактують кредитоспроможність як комплексну правову і фінансову характеристику позичальника, що дозволяє оцінити його можливість в майбутньому повністю і в строк, передбачений у кредитному договорі, розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями перед кредитором, а також визначає ступінь ризику банку при кредитуванні конкретного позичальника [10].

Залишаючи питання правової оцінки фахівцям фінансового права, ця стаття спрямована на вирішення питань оцінки фінансового стану позичальника, який обумовлює його здатність розрахуватися за кредитними зобов'язаннями.

Вітчизняні банки розробляють методики оцінки кредитоспроможності позичальників, спираючись на вимоги обраної кредитної політики та моделі, що застосовуються у практиці банків країн з ринковою економікою («Правило 6С», PARTS, CAMPARI, PARSER, MEMO RISK, тощо), і ґрунтуються на експертних оцінках кількісних та якісних агрегованих показників, серед яких важливе місце займають показники фінансових звітів потенційного позичальника [11]. Зважаючи на те, що оцінка кредитоспроможності позичальника за такими показниками, як ділова репутація, рівень відповідальності юридичної особи, загальна економічна ситуація, має суб'єктивний характер і значною мірою залежить від кваліфікації експертів, при оцінці кредитоспроможності потенційного позичальника запропоновано зосередитись на дослідженні його фінансової звітності. Крім показників платоспроможності до переліку включено основні показники фінансової стійкості, рентабельності та оборотності (дохідності) активів позичальника.

На відміну від оцінки кредитного портфелю банку, ризик якого визначається за фактично наданими кредитами, оцінка кредитоспроможності позичальника дозволяє оцінити ризик кредитування безпосередньо перед укладанням угоди про кредитування. Усвідомлення менеджментом банку рівня та характеру кредитно-

го ризику може стати обґрунтованою причиною відмови в кредитуванні або внесення додаткових умов до кредитної угоди. Оцінка потенційних позичальників за рівнем кредитоспроможності є необхідною умовою мінімізації кредитних ризиків та формування на цьому ґрунті ефективного кредитного портфелю банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методичні підходи до вирішення проблеми оцінки кредитоспроможності позичальника ґрунтуються на визначенні цієї економічної категорії і є предметом дослідження провідних вітчизняних і зарубіжних вчених.

Економічний словник визначає кредитоспроможність як нормальний стан фінансових ресурсів економічних суб'єктів, який дає змогу отримувати та своєчасно повертати позики [12]. Заслуговує на увагу позиція ряду авторів, які вказуючи на відмінність понять кредитоспроможності та платоспроможності, визначають кредитоспроможність як якісну оцінку позичальника, що дається банком до розгляду питання про можливість і умови кредитування і дозволяє передбачити ймовірність своєчасного повернення позичок та їх ефективного використання [13]. Саме цю позицію, яка акцентує увагу на необхідності оцінки кредитоспроможності позичальника безпосередньо перед укладанням з ним кредитної угоди, покладено в основу даної статті.

Сучасний стан вітчизняної економіки, який характеризується дефіцитом власних джерел фінансування та зростанням кризи неплатежів, спонукає суб'єктів підприємницької діяльності звертатися до зовнішніх джерел, серед яких важливу роль відіграють банківські кредити, що підвищує рівень кредитних ризиків банків. Питання удосконалення методичних засад оцінювання кредитоспроможності позичальників у складних умовах кризової економіки перебуває під постійною увагою науковців [3, 4, 9, 11, 13–16], що є безумовно позитивним. Але, разом з тим, різноманіття підходів до розв'язання проблеми ускладнює її вирішення на рівні конкретної банківської установи.

Не заперечуючи високого наукового рівня більшості публікацій, треба зауважити, що на цей час обґрунтованість застосування для оцінки кредитоспроможності позичальника окремих фінансових коефіцієнтів є недостатньою, що призводить до подвійного, а в деяких випадках потрібного, включення до розрахунку показників, які харак-

теризують одне й те саме явище або є зворотними по відношенню один до одного. Так, жорсткий детермінований зв'язок коефіцієнтів автономії та загальної заборгованості, сума яких дорівнює 1, призводить до подвійного урахування чинника, що характеризує незалежність/залежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування, і унеможливує їхнє одночасне включення до інтегрального показника. Одночасне застосування зворотних коефіцієнтів, таких як коефіцієнти фінансової стійкості та співвідношення позикового і власного капіталу, навпаки, взагалі скасовує урахування їхнього впливу на інтегральну оцінку. Так само, одночасне застосування коефіцієнтів рентабельності доходу і рентабельності витрат або рентабельності окремих складових доходу (витрат) призведе до подвійного урахування їхнього впливу на кредитоспроможність, оскільки значна частина окремих показників може розглядатись лише як чинники, що обумовлюють чисту рентабельність доходу. Крім того, показники рентабельності доходу (або витрат) не мають прямої залежності від обсягу діяльності: рентабельність одиниці продукції може бути дуже високою, але якщо підприємство реалізує незначну кількість продукції або якщо обсяг реалізації має тенденцію до зменшення, позитивна оцінка рівня конкурентоспроможності за цим показником буде неправомірною. Отже, при формуванні системи показників оцінки кредитоспроможності треба або взагалі уникати відносних показників, пов'язаних з обсягом діяльності, або доповнювати їх абсолютними величинами доходів (витрат), що само по собі викликає додаткові складності. Важливим є також те, що критерії оцінки окремих фінансових показників, запропоновані у ряді публікацій, не враховують реальний фінансовий стан більшості потенційних позичальників. Зважаючи на те, що власний оборотний капітал більшості суб'єктів господарської діяльності, розрахований за даними Державної служби статистики України [17], має від'ємне значення, виникає необхідність суттєвого коригування існуючих методик оцінки кредитоспроможності позичальників банків.

Невирішені частини проблеми: На цей час методичні засади оцінки кредитоспроможності позичальників потребують удосконалення в частині обґрунтування вибору фінансових показників та формування ефективної системи поетапної оцінки в умовах кризового стану вітчизняної економіки.

Метою написання *статті* є удосконалення методики оцінки кредитоспроможності позичальників та підвищення на цій основі обґрунтованості банківських рішень стосовно надання кредитів суб'єктам підприємницької діяльності залежно від рівня кредитоспроможності потенційних позичальників.

Виклад основного матеріалу. Ефективність кредитної політики банку залежить від кредитоспроможності позичальників, рівень якої враховується при укладанні кредитної угоди, обумовлюючи майновий (застава майна або майнових прав) або юридичний (гарантія, порука, страхування тощо) характер забезпечення наданих кредитів. Фінансові документи, які потенційний позичальник надає банку перед укладанням кредитної угоди, є достатньою інформаційною базою для попередньої оцінки кредитоспроможності позичальника. Фінансові показники, що містяться у фінансових (бухгалтерських) звітах, належать до абсолютних, тобто дозволяють кількісно оцінити доходи, витрати, фінансові результати діяльності підприємства, а також його економічний потенціал (активи, капітал, зобов'язання). Для отримання якісної оцінки застосовуються відносні показники рентабельності, витрато віддачі, оборотності, платоспроможності та фінансової стійкості.

Зважаючи на кризовий стан економіки, запропоновано наступну послідовність етапів оцінки кредитоспроможності підприємства–позичальника, кожен з яких дозволяє обмежити коло потенційних позичальників, залежно від отриманого результату:

Оцінка рівня кредитоспроможності за системою формалізованих критеріїв ймовірного банкрутства.

Інтегральна оцінка кредитоспроможності за показником темпу економічного росту підприємства.

Інтегральна оцінка кредитоспроможності підприємства за показниками платоспроможності та фінансової стійкості.

Перший етап передбачає дослідження кредитоспроможності потенційного позичальника за системою формалізованих критеріїв ймовірного банкрутства і ґрунтується на інтегральній оцінці співвідношень між визначеними показниками балансу. Особливості формування активів підприємств на сучасному етапі проявляються у фінансуванні необоротних активів за рахунок частки поточних зобов'язань, наслідком чого є вимивання власного капіталу з обороту. Тому до

загальновідомих характеристик ймовірного банкрутства додано показник оборотного власного капіталу, від'ємне значення якого є ознакою прямої загрози банкрутства (табл. 1).

Кредитування підприємств—позичальників, фінансовий стан яких є критичним або перебуває під загрозою банкрутства, не може здійснюватись на загальних умовах. Критичний або низький рівень кредитоспроможності, визначений за формалізованими критеріями, є достатньою причиною для відмови від надання кредиту або для висунення додаткових умов стосовно гарантування виконання позичальником боргових зобов'язань. Недостатній рівень кредитоспроможності також вказує на необхідність застосування додаткових умов забезпечення кредиту. Отже, на першому етапі відбираються потенційні позичальники, які можуть претендувати на отримання кредитів, за умови, що подальша оцінка їхньої кредитоспроможності дасть позитивні результати.

Другий етап оцінки кредитоспроможності передбачає дослідження перспектив розвитку підприємств—позичальників, які пройшли відбір на першому етапі за системою формалізованих критеріїв. Для оцінки темпу економічного росту зазвичай обирають абсолютні показники доходів та фінансових результатів, а також відносні показники рентабельності, витратовіддачі та оборотності. Найбільш показовими абсолютними показниками є дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та чистий прибуток підприємства. Вибір показників рентабельності в умовах сучасного стану економіки до-

цільно обмежити коефіцієнтами рентабельності активів та капіталу підприємства. Рентабельність капіталу в умовах дефіциту власного капіталу може бути занадто високою, що призведе до неправомірного завищення оцінки кредитоспроможності позичальника, отже цей показник потребує особливої уваги та прийняття окремого рішення стосовно його включення до інтегральної оцінки. Додатково можна залучити до оцінки показники рентабельності доходу або витрат, за умови, що обсяг діяльності підприємства не є критично низьким. Витратовіддача може бути оцінена за одним з двох показників: коефіцієнт загальної витратовіддачі або коефіцієнт віддачі операційних витрат. Показники оборотності доцільно обмежити загальним коефіцієнтом оборотності активів або коефіцієнтом оборотності оборотних активів. Показник оборотності власного капіталу з визначених вище причин вимагає обережності при включенні його до розрахунку інтегрального показника кредитоспроможності.

Алгоритми розрахунку показників, рекомендованих для оцінки економічного зростання підприємства, наведено у табл. 2.

Інтегральний показник економічного росту підприємства передбачає попереднє визначення темпів зміни у звітному періоді окремих показників (T_i), включених до системи оцінки:

$$T_i = \left(\frac{N_{i1}}{N_{i0}} \right) \quad (1)$$

де N_{i1} – значення i -го показника звітного періоду;

Таблиця 1. Визначення рівня кредитоспроможності потенційного позичальника за системою формалізованих критеріїв оцінки ймовірного банкрутства

Критерій оцінки ймовірного банкрутства	Характеристика фінансового стану	Рівень кредитоспроможності позичальника	Умовні позначення
$\zeta\zeta < \hat{A}\hat{I}\hat{E}$	Абсолютна фінансова стійкість	Високий	$\hat{A}\hat{I}\hat{E}$ – залишки запасів і затрат, ВОК – залишки власного оборотного капіталу $\text{ДФЗ}_{\text{НОРМ}}$ – нормальні джерела формування запасів і витрат (власний оборотний капітал, короткострокові кредити банків, кредиторська заборгованість за товари, векселі видані, поточні зобов'язання з одержаних авансів).
$\text{ВОК} < \hat{A}\hat{I}\hat{E} < \text{ДФЗ}_{\text{НОРМ}}$	Нормальна фінансова стійкість	Достатній	
$\zeta\zeta > \hat{A}\hat{I}\hat{E}$	Нестійкий фінансовий стан	Недостатній	
$\zeta\zeta > \hat{A}\hat{I}\hat{E}$ (за умови, що підприємство має прострочені кредити, кредиторську і дебіторську заборгованість)	Критичний фінансовий стан	Критичний	
$\text{ВОК} < 0$	Загроза банкрутства	Низький	

Таблиця 2. Алгоритми розрахунку показників рентабельності, витратовіддачі та оборотності, рекомендованих для оцінки кредитоспроможності підприємства–позичальника

Найменування показника N_i	Алгоритм розрахунку показника	Умовні позначення
1. Абсолютні показники: Дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) (D) Чистий прибуток (Π)	*	
2. Показники рентабельності: • Чиста рентабельність активів (RA) • Чиста рентабельність капіталу (RK) • Чиста рентабельність доходу (RD)	$R_A = \frac{\dot{I}}{A}$ $R_A = \frac{\dot{I}}{A}$ $R_{\dot{A}} = \frac{\dot{I}}{\dot{A}}$	A – середні залишки активів K – середні залишки власного капіталу B – загальні витрати
3. Показники витратовіддачі та оборотності: • Загальна витратовіддача (BB) • Оборотність активів (OA) • Оборотність капіталу (OK)	$BB = \frac{\ddot{A}}{\hat{A}}$ $O_A = \frac{\dot{A}}{\hat{A}}$ $O_K = \frac{\dot{A}}{K}$	

N_{i_0} – значення i -го показника попереднього періоду:

i – порядковий номер показника, включеного до системи інтегральної оцінки.

Темп економічного росту (TEP) визначається як середня геометрична темпів росту показників (T_i), обраних для інтегральної оцінки:

$$TEP = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n T_i} \quad (2)$$

де n – кількість показників, що беруть участь у розрахунку інтегрального показника TEP .

Кредитоспроможність підприємств, визначена за інтегральним показником економічного росту, заслуговує на позитивну оцінку, якщо $TEP > 1$, визнається сумнівною, якщо $TEP = 1$, і вважається недостатньою, якщо $TEP < 1$.

Наступний етап оцінки передбачає розрахунок показників, які вважаються найбільш цікавими з точки зору впливу на кредитоспроможність підприємства–позичальника. До цієї групи належать коефіцієнти платоспроможності та фінансової стійкості. Система показників платоспроможності та фінансової стійкості дозволяє оцінити здатність підприємства відшкодувати поточні борги у визначені терміни, фінансову незалежність підприємства від зовнішніх дже-

рел фінансування, мобільність власного капіталу, здатність капіталу утворювати активи, заборгованість підприємства тощо. Розробку системи фінансових коефіцієнтів на цей час завершено і апробовано у багатьох країнах світу [18–21].

У табл. 3 запропоновано один з варіантів системи фінансових показників, який дозволяє уникнути подвійного урахування тих чи інших оцінок та виключає застосування зворотних показників. Це не означає, що система показників не може включати інші коефіцієнти, проте при її формуванні треба зважати на необхідність недопущення дублювання та взаємного знищення результатів оцінки окремих факторів впливу.

Важливим є також усвідомлення особливостей оцінки показників платоспроможності та фінансової стійкості. Критерії оцінки показників платоспроможності, що характеризують здатність підприємства розраховуватись за поточними зобов'язаннями, є незмінними для всіх типів підприємств, оскільки умови покриття поточних боргів оборотними коштами, які, власне, і є предметом оцінки, не залежать ні від галузі, ні від обсягів діяльності. Отже, визначення критеріїв оцінки коефіцієнтів платоспроможності (табл. 3) не потребує коригування з боку фахівців банку. У той же час, при оцінці коефіцієнтів фінансової стій-

ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

кості треба враховувати обсяг власного капіталу і характер його розміщення в активах підприємства. Оскільки розміщення власного капіталу починається з формування необоротних активів, то його доля у валюті балансу буде залежати від складності технології виробництва та від вартості устаткування, яке забезпечує дану технологію. Отже, чим складнішою є технологія, що застосовується у виробничій діяльності і чим дорожчими є основні засоби, тим вищим має бути коефіцієнт автономії, який характеризує забезпеченість активів підприємства власним капіталом. Що стосується власного оборотного капіталу, то його обсяг залежить від швидкості обертання оборотних активів: потреба в оборотному капіталі буде тим меншою, чим швидше обертаються оборотні активи. Тобто підприємства з коротким технологічним циклом загалом потребують менше власного капіталу при рівних обсягах діяльності, ніж підприємства з тривалим циклом. Крім цього, при оцінці кредитоспроможності за показниками фінансової стійкості треба враховувати обсяг виробництва підприємства-позичальника: великі підприємства мають можливість створювати більш ефективну структуру активів і капіталу, що за інших рівних умов позитивно впливає

на показники фінансової стійкості. Зважаючи на сказане, треба зауважити, що такі характеристики, як вид діяльності, складність технології, вартість основних засобів, обсяги виробництва тощо, безпосередньо впливають на оцінку показників фінансової стійкості, тому критерії оцінки кредитоспроможності за цими показниками потребують уточнення в межах, визначених у табл. 3. Такі уточнення можуть бути здійснені фахівцями банку як без урахування, так і з урахуванням позиції позичальника. Одним з варіантів може бути оцінка за найгіршим значенням критерію.

Для оцінки кредитоспроможності позичальника за фінансовими коефіцієнтами, наведеними у табл. 3, запропоновано метод відстані від еталону Інтегральний коефіцієнт (η), який дозволяє узагальнити інформацію і отримати однозначну оцінку кредитоспроможності, розраховується за алгоритмом, наведеним у табл. 4.

Критерії оцінки рівня кредитоспроможності позичальника, визначені за інтегральним коефіцієнтом платоспроможності і фінансової стійкості, наведено у табл. 5.

Стосовно потенційних позичальників, кредитоспроможність яких підтверджена на кожному з визначених етапів оцінки, приймаються рішення

Таблиця 3. Алгоритми розрахунку і критичні значення показників платоспроможності та фінансової стійкості, рекомендованих для оцінки кредитоспроможності підприємства-позичальника %

Найменування показника	Алгоритм розрахунку	Критичне значення	Умове позначення
Коефіцієнт абсолютної ліквідності (КАЛ)	$\hat{E}_{\hat{A}\hat{E}} = \frac{\hat{A}\hat{E} + \hat{I}\hat{O}^2}{\hat{I}\hat{C}}$	0,2	
Коефіцієнт швидкої ліквідності (КШЛ)	$\hat{E}_{\hat{O}\hat{E}} = \frac{\hat{A}\hat{E} + \hat{I}\hat{O}^2 + \hat{A}\hat{C}\hat{D}}{\hat{I}\hat{C}}$	0,7	ГК – грошові кошти та їхні еквіваленти ДЗР – дебіторська заборгованість за розрахунками
Коефіцієнт поточної ліквідності (КПЛ)	$\hat{E}_{\hat{I}\hat{E}} = \frac{\hat{I}\hat{A}}{\hat{I}\hat{C}}$	2,0	ПФІ – поточні фінансові інвестиції
Коефіцієнт автономії (КАВТ)	$K_{ABT} = \frac{K}{BB}$	0,5–0,6	ОА – оборотні активи ПЗ – поточні зобов'язання
Коефіцієнт фінансового левериджу (КФЛ)	$K_{\Phi L} = \frac{DZ}{K}$	0,05–0,1	К – власний капітал ВВ – валюта балансу ДЗ – довгострокові зобов'язання
Коефіцієнт маневрування (КМАН)	$K_{MAH} = \frac{BOK}{K}$	0,4–0,5	ВOK – власний оборотний капітал
Коефіцієнт частки власного капіталу в оборотних активах (КВОК)	$K_{BOK} = \frac{BOK}{OA}$	0,3–0,4	
Коефіцієнт фінансового ризику (КФР)	$K_{\Phi P} = \frac{PZ}{K}$	0,8–0,9	

Таблиця 4. Послідовність розрахунку інтегрального коефіцієнту кредитоспроможності підприємства–позичальника за показниками платоспроможності та фінансової стійкості

Характеристика етапу розрахунку	Алгоритм розрахунку
Побудова системи показників платоспроможності та фінансової стійкості (K_i)	За алгоритмами розрахунку відповідних показників (табл. 3)
Визначення і обґрунтування найкращих значень обраних показників (еталонів) (E_i)	За еталони прийнято критичні значення показників (табл. 3)
Оцінка координат фактичних показників відносно еталонів	$\frac{\hat{E}_i}{\hat{A}_i}$
Оцінка положення еталонних показників у системі координат	$\frac{E_i}{\hat{A}_i} = 1$
Оцінка квадратів відхилення фактичних координат від координат еталонів	$(1 - \frac{K_i}{E_i})^2$
Розрахунок інтегрального коефіцієнту кредитоспроможності підприємства–позичальника (η)	$\eta = \sqrt{\sum (1 - \frac{K_i}{E_i})^2}$

Таблиця 5. Критерії інтегральної оцінки рівня кредитоспроможності позичальника за показниками його платоспроможності та фінансової стійкості

Критерій оцінки за інтегральним коефіцієнтом « η »	Рівень кредитоспроможності позичальника
$\eta = 0$	Високий
$0 < \eta < 1$	Достатній
$1 < \eta < 2$	Недостатній
$\eta > 2$	Низький

щодо надання кредиту та починається розробка умов кредитування. Якщо окремі показники здаються кредиту сумнівними, такими, що створюють ризик невиконання або неповного виконання кредитної угоди, розробляється низка запобіжних заходів щодо додаткового забезпечення кредиту.

Висновки

Оцінка кредитоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності на основі запропонованих фінансових показників сприяє підвищенню обґрунтованості банківських рішень стосовно надання кредитів потенційним позичальникам.

Список використаних джерел

- Петрук О.М. Банківські операції. навч. посіб. 2011. 568 с.
- Зінченко О.А. Узагальнення теоретичних підходів до визначення сутності категорії «кредитоспроможність». Економіка. Управління. Інновації. 2013. №1. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_23 (дата звернення: 23.03.2020).
- Вовчак О. Модернізація підходів до оцінки кредитоспроможності позичальників банків. Вісник НБУ. 2013. № 12. С. 11–15.

- Гідулян А. Актуальні питання поліпшення методики оцінки кредитоспроможності позичальників банків України. Вісник НБУ. 2012. № 1. С. 50–53.

- Арбузов С.Г. Банківська енциклопедія. Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання. 2011. 504 с.

- Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Положення, затверджене постановою Правління Національного банку України № 351 від 30.06.2016.

- Офіційний сайт НБУ. Кредитоспроможність: визначення. URL http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123417 (дата звернення: 24.03.2020).

- Данілов О.Д., Паєнко Т.В. Фінанси підприємств у запитаннях і відповідях. 2011. 256 с.

- Вовк В.Я., Хмеленко О.В. Кредитування і контроль. 2008. 463 с.

- Дзюблюк О. В. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки: монографія. 2008. 324 с.

- Смолева Т.М. Сучасні методи оцінки кредитоспроможності позичальників банками України. Фінанси, учет, банки. 2014. № 1. с. 241–245.

- Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т.1. 2005. 616 с.

13. Банківські операції: навчальний посібник. 2006. 208 с.

14. Долан, Эдвин Дж; Кэмпбелл Колин Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. 2016. 448 с.

15. Коробова Г.Г. Банковское дело: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. 2015. 592 с.

16. Чайковський Я. І. Зарубіжні моделі аналізу кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб. Наука молода. Збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету. 2015. № 22. С. 151–162.

17. Державна служба статистики України. URL <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 27.02.2020).

18. Бригхем Е.Ф. Основы финансового менеджмента. 1997. 1000 с.

19. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент. 2006. 768 с.

20. Митрофанов Г.В., Кравченко Г.О. Барабаш Н.С. Финансовый анализ. 2002. 301 с.

21. Мних Е.В., Бутко А.Д., Большакова О.Ю., Кравченко Г.О., Никонович Г.І. Анализ і контроль в системі управління капіталом підприємства. 2005. 232 с.

References

1. Petruk O.M. Bankivski operatsii. navch. posib. 2011. 568 s.

2. Zinchenko O.A. Uzahalnennia teoretychnykh pidkhodiv do vyznachennia sutnosti katehorii «kredytospromozhnist». Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. 2013. #1. URL http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_1_23 (data zvernennia: 23.03.2020).

3. Vovchak O. Modernizatsiia pidkhodiv do otsinky kredytospromozhnosti pozychalnykiv bankiv. Visnyk NBU. 2013. # 12. S. 11–15.

4. Hidulian A. Aktualni pytannia polipshennia metody otsinky kredytospromozhnosti pozychalnykiv bankiv Ukrainy. Visnyk NBU. 2012. # 1. S. 50–53.

5. Arbuzov S.H. Bankivska entsyklopediia. Tsentri naukovykh doslidzhen Natsionalnoho banku Ukrainy: Znania. 2011. 504 s.

6. Pro vyznachennia bankamy Ukrainy rozmiru kredytnoho ryzuku za aktyvnymu bankivskymu operatsiiamy: Polozhennia, zatverdzhene postanovoiu Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy # 351 vid 30.06.2016.

7. Ofitsiynyi sait NBU. Kredytospromozhnist: vyznachennia. URL http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123417 (data zvernennia: 24.03.2020).

8. Danilov O.D., Paientko T.V. Finansy pidpriemstv u zapytanniakh i vidpoviadiakh. 2011. 256 s.

9. Vovk V.Ya., Khmelenko O.V. Kredytuvannia i kontrol. 2008. 463 s.

10. Dziubliuk O. V. Banky i pidpriemstva: kredytni aspekty vzaiemodii v umovakh rynkovoï transformatsii ekonomiky: monohrafiia. 2008. 324 s.

11. Smoleva T.M. Suchasni metody otsinky kredytospromozhnosti pozychalnykiv bankamy Ukrainy. Fynansy, uchet, banky. 2014. # 1. c. 241–245.

12. Mochernyi S.V. Ekonomichni entsyklopedychnyi slovnyk: u 2 t. T.1. 2005. 616 s.

13. Bankivski operatsii: navchalnyi posibnyk. 2006. 208 s.

14. Dolan, Jedvin Dzh; Kjempebell Kolin D. Den'gi, bankovskoe delo i denezhno-kreditnaja politika. 2016. 448 s.

15. Korobova G.G. Bankovskoe delo: uchebnyk. 2-е изд., pererab. i dop. 2015. 592 s.

16. Chaikovskiy Ya. I. Zarubizhni modeli analizu kredytospromozhnosti pozychalnykiv – yurydychnykh osib. Nauka moloda. Zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. 2015. # 22. S. 151–162.

17. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL <http://www.ukrstat.gov.ua>. (data zvernennia: 27.02.2020).

18. Brihkhem Ye.F. Osnovy finansovoho menedzhmentu. 1997. 1000 s.

19. Kovalev V.V. Vvedenie v finansovyy menedzhment. 2006. 768 s.

20. Mytrofanov H.V., Kravchenko H.O. Barabash N.S. Finansovyi analiz. 2002. 301 s.

21. Mnykh Ye.V., Butko A.D., Bolshakova O.Yu., Kravchenko H.O., Nykonovych H.I. Analiz i kontrol v systemi upravlinnia kapitalom pidpriemstva. 2005. 232 s.

Дані про автора

Коцераба Наталія Василівна,

к.е.н., доцент кафедри обліку та оподаткування, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ
e-mail: nata@3198630@gmail.com

Данные об авторе

Коцераба Наталья Васильевна,

к.э.н., доцент кафедры учета и налогообложения, Винницкий торговле-экономический институт КНТЭУ
e-mail: nata@3198630@gmail.com

Data about the author

Natalya Kotseruba,

Candidate of Science (Economics), Associate Professor, Department of Accounting and Taxation Vinnytsia Trade and Economic Institute of KNTEU
e-mail: nata@3198630@gmail.com

Рекомендації щодо системного оновлення стратегії, економічного та технологічного регламенту діяльності стейкхолдерів газопостачання в Україні

Предметом дослідження є газотранспортна та газорозподільні системи населених пунктів України.

Метою дослідження є аналіз існуючих заходів і технічних засобів щодо організації обліку природного газу в державі та розробка концепції створення багаторівневої системи інтелектуального обліку блакитного палива в одиницях енергії, що дозволить вирішити існуючу проблему узгодженості фактичних витрат палива між газотранспортним підприємством і газорозподільними організаціями, постачальниками і споживачами тощо, а також сприятиме добовому балансуванню природного газу між усіма суб'єктами цього ринку та налагодженню платежів в обумовлені терміни.

Методи дослідження. При написанні статті використано загальнонаукові та спеціальні методи досліджень фізичних та економічних явищ щодо функціонування та стратегії розвитку паливно-енергетичного комплексу держави.

Результати роботи. В результаті написання статті встановлено, що відсутність достовірного приладового обліку, наявність значної кількості споживачів, для яких плата за використання палива нараховується за укрупненими показниками, неможливість дієвого контролю за якістю природного газу не сприяють зменшенню корупційних ризиків, що можуть мати місце при розрахунках і балансуванні на ринку газу на різних рівнях ієрархічної структури газотранспортної та газорозподільної систем. Створення інтелектуальних систем обліку енергоносіїв і природного газу зокрема сьогодні в Україні перебуває в зародковому стані. Відповідно, це перешкоджає розвитку ринку природного газу в Україні, не забезпечує коректне та справедливе ціноутворення, ускладнює складання енергетичних балансів суб'єктів господарювання та подальший аналіз ефективності використання цього палива у порівнянні з іншими енергоносіями.

Галузь застосування результатів. Житлово-комунальне господарство, газорозподільні організації, газотранспортне підприємство, стратегічне управління та планування, метрологія.

Висновки. Підписавши Угоду про асоціацію з ЄС наша держава забезпечила гармонізацію власного законодавства з відповідним європейським стосовно створення ринку природного газу, комерційного обліку спожитого блакитного палива тощо. Водночас аналіз рішень з практичної реалізації заходів, які показали свою дієвість у світі, засвідчує, що деякі з них потребують коректив в українських реаліях (особливо на нижчих рівнях економічної системи), так як не враховують реалій нормативно-правового регулювання, існуючий стан газової галузі в структурі паливно-енергетичного комплексу, механізм ціноутворення кінцевої продукції.

Ключові слова: природний газ, фізико-хімічні показники, стейкхолдери газопостачання, облік, енергія, економічна система, енергоефективність.

ПРЕДУН К.М.

Рекомендации по системному обновлению стратегии, экономического и технологического регламента деятельности стейкхолдеров газоснабжения в Украине

Предметом исследования является газотранспортная и газораспределительные системы населенных пунктов Украины.

Целью исследования является анализ существующих мер и технических средств по организации учета природного газа в стране и разработка концепции создания многоуровневой системы интеллектуального учета голубого топлива в единицах энергии, что позволит решить существующую проблему согласованности фактических расходов топлива между газотранспортным предприятием и газораспределительными организациями, поставщиками и потребителями и т.д., а

также будет способствовать суточной балансировке природного газа между всеми субъектами этого рынка и налаживанию платежей в оговоренные сроки.

Методы исследования. При написании статьи использованы общенаучные и специальные методы исследований физических и экономических явлений по функционированию и стратегии развития топливно–энергетического комплекса страны.

Результаты работы. В ходе написания статьи установлено, что отсутствие достоверного приборного учета, наличие значительного количества потребителей, для которых плата за использование топлива начисляется по укрупненным показателям, невозможность эффективного контроля за качеством природного газа не способствуют уменьшению коррупционных рисков, которые могут иметь место при расчетах и балансировании на рынке газа на разных уровнях иерархической структуры газотранспортной и газораспределительной систем. Создание интеллектуальных систем учета энергоносителей и природного газа, в частности, сегодня в Украине находится в зачаточном состоянии. Соответственно, это препятствует развитию рынка природного газа в стране, не обеспечивает корректное и справедливое ценообразование, затрудняет составление энергетических балансов субъектов хозяйствования и последующий анализ эффективности использования этого топлива по сравнению с другими энергоносителями.

Область применения результатов. Жилищно–коммунальное хозяйство, газораспределительные организации, газотранспортное предприятие, стратегическое управление и планирование, метрология.

Выводы. Подписав Соглашение об ассоциации с Евросоюзом наше государство обеспечило гармонизацию собственного законодательства с соответствующим европейским по созданию рынка природного газа, коммерческого учета потребленного голубого топлива и др. Вместе с тем анализ решений по практической реализации мер, которые показали свою действенность в мире, свидетельствует, что некоторые из них требуют корректив в украинских реалиях (особенно на низших уровнях экономической системы), так как не учитывают реалий нормативно–правового регулирования, существующее положение газовой отрасли в структуре топливно–энергетического комплекса, механизм ценообразования конечной продукции.

Ключевые слова: природный газ, физико–химические показатели, стейкхолдеры газоснабжения, учет, энергия, экономическая система, энергоэффективность.

PREDUN K.M.

Recommendations for system update of strategy, economic and technological regulations of stakeholders' activities of gas supply systems in Ukraine

The subject of the research is gas transmission and gas distribution systems of settlements of Ukraine.

The aim of the study is to analyze the existing measures and technical means for the organization of natural gas metering in the country and to develop a concept for creating a multilevel system of intelligent metering of natural gas units, which will solve the existing problem of actual fuel consumption between gas transmission company and gas distribution companies, suppliers and consumers. , and also will promote daily balancing of natural gas between all subjects of this market and adjustment of payments in the stipulated terms.

Research methods. In writing the article, general scientific and special methods of research of physical and economic phenomena on the functioning and strategy of development of the fuel and energy complex of the state were used.

Results of the investigation. As a result of writing the article, it is established that the lack of reliable metering, the presence of a significant number of consumers for whom fuel bills are charged on a consolidated basis, the inability to effectively control the quality of natural gas do not reduce corruption risks that may occur in calculations and balancing gas market at different levels of the

hierarchical structure of gas transmission and gas distribution systems. The creation of intelligent energy and natural gas metering systems, in particular in Ukraine today, is in its infancy. Accordingly, it hinders the development of the natural gas market in Ukraine, does not ensure fair and equitable pricing, complicates the compilation of energy balances of economic entities and further analysis of the efficiency of this fuel in comparison with other energy sources.

Field of application of results. *Housing and communal services, gas distribution organizations, gas transportation company, strategic management and planning, metrology.*

Conclusions. *By signing the Association Agreement with the EU, our state has ensured the harmonization of its own legislation with the relevant European legislation on the creation of a natural gas market, commercial accounting of consumed natural gas, etc. At the same time, the analysis of decisions on the practical implementation of measures that have shown their effectiveness in the world shows that some of them need adjustments in Ukrainian realities (especially at lower levels of the economic system), as they do not take into account the realities of regulatory structure of the fuel and energy complex, the mechanism of pricing of final products.*

Key words: *natural gas, physical and chemical indicators, gas supply stakeholders, accounting, energy, economic system, energy efficiency.*

Постановка проблеми. Природний газ в Україні сьогодні є основним органічним паливом. Його частка в загальному первинному постачанні енергії складає майже 30%. Згідно з Енергетичною стратегією [1] домінуюча роль природного газу залишиться і надалі, незважаючи на значний ріст в паливно-енергетичному балансі держави альтернативних палив і джерел енергії. У 2018 р. порівняно з попереднім роком обсяг закордонних закупівель газу становив 32,8% від об'єму реалізації [2], що підкреслює важливість проблем якості палива та його комерційного обліку, особливо, якщо розрахунки на кордонах України згідно з вимогами [3, 4] виконуються виключно в одиницях енергії. Окрім того, держава взяла на себе ряд зобов'язань [5, 6]. Наприклад, суб'єкти ринку газу повинні мати доступ до інформаційних даних про обсяги газу та його енергетичні характеристики.

Аналіз структури використання в державі природного газу показав, що за останні роки несанкціонований відбір, неоформлені обсяги природного газу, розбалансування при абсолютному зменшенні газоспоживання (від 73,4 млрд.м³ у 2000 р. до 32,3 млрд.м³ у 2018 р.) безперервно зростають: з 0,8% у 2000 р. до 4,0% – у 2018 р. Збільшення втрат природного газу можна пояснити окрім зношеності газорозподільних та газотранспортної систем також і недосконалістю або навіть інколи і повною відсутністю комерційного обліку у споживачів, в першу чергу – у населення, частка котрого у загальнодержавному балансі споживання блакитного палива складає 32,8% [2].

Запровадження обліку використання енергоресурсів – це ключовий крок щодо енергоресурсозбереження та підвищення енергоефективності будь-якої галузі економіки. А відсутність достовірного обліку в енергетичних одиницях створює незручності та розбаланси під час їх транспортування, зберігання, розподілу, видобутку, купівлі-продажу, постачання та споживання. Відповідно, це перешкоджає розвитку ринку природного газу в Україні, не забезпечує коректне та справедливе ціноутворення, ускладнює складання енергетичних балансів суб'єктів господарювання та подальший аналіз ефективності використання цього палива у порівнянні з іншими енергоносіями.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Дослідженнями проблем комплексного аналізу фізико-хімічних показників природного газу, удосконаленню технологій та засобів щодо підвищення достовірності його обліку присвячено праці таких вчених як А.І.Гордієнко, І.В.Коробко, Ф.Д.Матіко, А.В.Мотало, В.О.Осієвський, Є.П.Пістун, Г.Г.Шишко та інших. У працях [7, 8] проаналізовано вимоги чинних в Україні нормативно-правових актів стосовно обліку природного газу з урахуванням його фізико-хімічних показників. Проте, навіть останні документи продовжують вказувати нормативи витрат палива у метричних одиницях – м³. Правда, слід відмітити, що вже тривалий час кількість використаного газу дублюється в одиницях енергії – кВт-год., Гкал і МДж. Витрати енергії [9] отримані шляхом звичайного множення кількості газу за певний проміжок часу (за по-

казами лічильника, з достовірністю яких існують певні проблеми [10]) на теплоту згоряння палива (перевірити її величину ні споживач, ні постачальник газу практично не мають жодної можливості). Як правило, контроль якості газу виконують лабораторії газотранспортної компанії ПАТ «Укртрансгаз» у відповідності з вимогами Кодексу газотранспортної системи [11]. В Україні на сьогодні функціонує близько 120 таких лабораторій, акредитованих на право визначення фізико-хімічних показників палива. Загалом, у державі для всієї газотранспортної системи (ГТС) відібрано біля 700 характерних місць взяття проб газу для подальшого аналізу. В основному це газорозподільні станції (ГРС), до яких приєднані газорозподільні мережі (ГРМ) населених пунктів та промислових районів тощо, а також підземні сховища (ПСПГ) для регулювання сезонної нерівномірності газоспоживання. В особливо важливих місцях ГТС держави встановлені потокові хроматографи, покази яких використовують для визначення енергії газу в режимі реального часу. Результати вимірювань оформлюють у вигляді паспортів природного газу зі середньозваженими величинами показників якості (за 10 діб чи за місяць) для кожного з розроблених маршрутів (від точки приймання/передачі газу і водночас заміру його параметрів до споживача) [11, 12]. Таким чином, сьогодні лише оператор газотранспортної системи отримує достовірну інформацію щодо фізико-хімічних показників природного газу.

Незважаючи на високу цінність природного газу для потреб економіки держави, а також екологічну безпечність у порівнянні з іншими паливами, у т.ч. і альтернативними [13], в Україні існує багато проблемних питань, пов'язаних з видобуванням, транспортуванням і використанням блакитного палива. Відсутність достовірного приладового обліку, наявність значної кількості споживачів, для яких плата за використання палива нараховується за укрупненими показниками, неможливість дієвого контролю за якістю природного газу не сприяють зменшенню корупційних ризиків, що можуть мати місце при розрахунках і балансуванні на ринку газу на різних рівнях ієрархічної структури газотранспортної та газорозподільної систем [14].

Створення інтелектуальним систем обліку енергоносіїв і природного газу зокрема, широко розповсюджених в європейських країнах і які

підтвердили свою дієвість, в Україні сьогодні перебуває в зародковому стані.

Метою дослідження є принципова модернізація змісту та методології організаційно-технічного проектування та регламентування експлуатації систем обліку природного газу в енергетичних одиницях в Україні. Розвинуто існуючі вимоги щодо створення єдиної багаторівневої інтелектуальної системи, що дозволить вирішити існуючу проблему узгодженості фактичних витрат палива між газотранспортним підприємством і газорозподільними організаціями, постачальниками і споживачами тощо, а також сприятиме добовому балансуванню природного газу між усіма суб'єктами цього ринку та налагодженню платежів в обумовлені терміни.

Виклад основного матеріалу. Організація обліку енергоносіїв, як і будь-яка інша економічна система, потребує удосконалення та подальшого розвитку, наприклад, на основі постулатів сучасного концепту «Environmental economics», що надає можливість вирішити існуючі екологічні та ресурсні проблеми, підвищити рівень енергоефективності, енергонезалежності та енергобезпеки держави. Г.Б. Клейнер [15, 16] запропонував та створив концепцію багаторівневого стратегічного планування у структурі будь-якої економічної системи.

Розвиненість, взаємодія та взаємодоповнення економічних рівнів є запорукою стійкості, динамічності та ефективної результативності системи. Здатність комплексно, адекватно і своєчасно реагувати на зміни свідчить про її мобільність. Це, в свою чергу, сприятиме як макро-, так і мікроекономічній рівновазі.

Вирішення існуючої проблеми з достовірністю обліку природного газу потребує скоординованої співпраці між державними органами влади, суб'єктами господарювання (починаючи від видобування палива і закінчуючи реалізацією кінцевим споживачам), забезпечення інформаційно-пропагандистської та освітньої підтримки груп населення, інших споживачів для підвищення енергоефективності та енергоресурсозбереження на кожному із структурних рівнів.

Для цього фінансове забезпечення таких проєктів має реалізовуватись у комплексі з іншими елементами системи управління [17]:

Перехід від індустріального суспільства з характерними для нього величезними затратами

енергії, фінансового капіталу та людської праці до суспільства з високо розвинутими технологіями, для котрого критичними ресурсами є інформація та технологічні нововведення, зумовлює пошук нових наукових моделей світу.

Стосовно організації комерційного обліку можна відокремити наступні рівні інвайронментального простору:

Мега рівень (глобальний) – у світі на сьогодні сформовані та реалізуються глобальні стратегічні пріоритети у сфері енергоресурсозбереження, у т.ч. організації ринку й торгівлі енергоносіями. Так, наприклад, в країнах ЄС забезпечено єдиний підхід щодо оцінки якості природного газу з урахуванням його енергетичної цінності [18] для гарантування достовірності обліку та розрахунків між суб'єктами господарювання. Одночасно відбувається формування системи з новітніми економічними, технологічними та екологічними механізмами, орієнтованими на системне вирішення проблем охорони довкілля та підвищення енергоефективності і які забезпечують швидке впровадження досягнень науково-технічного прогресу.

Макро рівень (державний) – наша держава підписала Угоду про асоціацію з ЄС, приєдналася до Енергетичного співтовариства, гармонізувала власні законодавство, нормативно-правові акти з аналогічними, чинними у Європейському Союзі. За рахунок цього забезпечена достовірність обліку природного газу в точках прийому-передачі на кордонах України (на сьогодні значну частину блакитного палива доводиться купувати у Європі). У той же час практична реалізація пропозованих заходів всередині країни залишає бажати кращого [19].

Мезо рівень (регіональний) – формування та впровадження регіональних програм енергоресурсозбереження, ціноутворення та обліку енергоносіїв тощо. В реаліях України єдина газотранспортна компанія реалізує обласним та міським компаніям з надання послуг з газопостачання необхідні обсяги природного газу як в одиницях об'єму, так і в одиницях енергії. Водночас лише ПАТ «Укртрансгаз» може визначати фізико-хімічні показники палива в реальному режимі часу. Інформація щодо обсягів переданої енергії доводиться до газозбутових підприємств, у яких, як правило, відсутня будь-яка можливість щодо контролю за фактичними обсягами переданої енергії. Механізм організації процедури «переда-

чі-прийому» обсягів газу регулюється вимогами Кодексів газотранспортної і газорозподільних систем [11, 12], які постійно з часу прийняття у 2015 р. удосконалюються та приводяться у відповідність з вимогами нормативно-правових актів Євросоюзу.

Мікро рівень (підприємство) – за рахунок впровадження заходів з енергоресурсозбереження, у т.ч. достовірного обліку спожитих енергоносіїв забезпечується підвищення рівня рентабельності, конкурентоспроможності, ефективності виробничо-комерційної діяльності, що в кінцевому випадку надасть змогу знизити енергоемність продукції. Зазвичай, у відповідності з вимогами чинного законодавства, кожне підприємство, яке використовує природний газ для технологічних процесів і потреб тепlopостачання, містить у своїй структурі пункти комерційного обліку, технічне оснащення котрих залежить від обсягів спожитого газу [12, 20].

Нано рівень (кінцевий споживач) – необхідність організації достовірного поагрегатного обліку спожитих енергоносіїв вирішується власником кожного підприємства в залежності від технологічної необхідності, що впливатиме на визначення ціни продукції, що випускається. Стосовно мешканців житлових будинків, які сьогодні для задоволення господарсько-побутових потреб та потреб в автономному тепlopостачанні використовують близько 50 % від обсягів спожитого палива в державі, картина значно складніша. У переважній більшості кінцевий споживач сьогодні отримує неякісні, економічно необґрунтовані послуги підприємств житлово-комунального господарства, в структуру тарифу яких включені у т.ч. непродуктивні втрати. Тобто, сьогодні пересічний мешканець України у тій чи іншій формі покриває збитки суб'єктів господарювання, пов'язаних з розподілом та наданням послуг газопостачання.

Висновки

Підписавши Угоду про асоціацію з ЄС наша держава забезпечила гармонізацію власного законодавства з відповідним європейським стосовно створення ринку природного газу, комерційного обліку спожитого блакитного палива тощо. Водночас аналіз рішень з практичної реалізації заходів, які показали свою дієвість у світі, засвідчує, що деякі з них потребують корективів в українських реаліях (особливо на нижчих рів-

нях економічної системи), так як не враховують реалій нормативно-правового регулювання, існуючий стан газової галузі в структурі паливно-енергетичного комплексу, механізм ціноутворення кінцевої продукції.

Створення в Україні інтелектуальних систем обліку енергоносіїв, у т.ч. і природного газу залишається одним із пріоритетних завдань державної технічної політики. Роботи можуть проводитись, наприклад, на базі існуючих систем телеметрії газорозподільних систем населених пунктів після відповідного аудиту їх технічного стану та оцінки придатності до роботи у складі інтелектуальних систем. Водночас має бути розроблена методика визначення кінцевої ціни палива з урахуванням вартості власних ресурсів природного газу, відмовившись від єдиних цін (ПСО) для певних категорій споживачів: населення, бюджетних установ, підприємств теплокомуненерго. Це дозволить при зменшенні кінцевої ціни збільшити кількість коштів для реконструкції та підвищення експлуатаційної надійності, а також енергетичної ефективності газотранспортної і газорозподільних мереж, запровадження достовірного обліку тощо.

Окрім того, використання природного газу як найбільш екологічного палива у порівнянні з традиційними та альтернативними сприятиме суттєвому зменшенню «теплого» забруднення атмосфери.

Список використаних джерел

1. Енергетична стратегія України на період до 2035 р. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність». Схвал. розпорядженням КМУ від 18.08.2017 р. №605-р. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245234085 (дата звернення 26.10.2019 р.)
2. Обсяги використання природного газу в Україні у 2018 р. URL: (дата звернення 26.10.2019 р.)
3. Про ратифікацію протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: закон України: станом на 26.10.2019 р. № 2787-VI (2787-17) від 15.12.2010. Київ : ВВР, 2011, №24, ст.170.
4. Про ринок природного газу: Закон України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19/page> (дата звернення 26.10.2019 р.)
5. Про забезпечення комерційного обліку природного газу: Закон України. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: (дата звернення 26.10.2019 р.)

6. Про затвердження Правил постачання природного газу: Постанова НКРЕКП від 30.09.2015 № 2496. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1382-15/page> (дата звернення 26.10.2019 р.)

7. Осієвський В.О. Імплементация законодавчих та нормативно-правових актів Євросоюзу у частині обліку природного газу та метрології. (2019). Всеукраїнський семінар-нарада «Приладовий облік природного газу, його нормативно-правове та метрологічне забезпечення» (збірка тез доповідей). Запоріжжя, 27-31 травня 2019 р. URL: <http://www.naftogaz.com/files/Information/Tezy-dopovidi-Zaporizhya-trav2019.pdf> (дата звернення 26.10.2019 р.)

8. Власюк Я.М. Хід реалізації Концепції створення єдиної системи обліку природного газу (2019). Всеукраїнський семінар-нарада «Приладовий облік природного газу, його нормативно-правове та метрологічне забезпечення» (збірка тез доповідей). Запоріжжя, 27-31 травня 2019 р. URL: (дата звернення 26.10.2019 р.)

9. ДСТУ ISO 15112:2009. Природний газ. Визначення енергії. Київ : Держспоживстандарт України, 2010. 29 с. Чинний з 01.01.2011 р.

10. Предун К.М. Аналіз стану нормативно-правового забезпечення обліку природного газу. Містобудування та територіальне планування: Наук.-техн. збірник. Київ : КНУБА, 2018. Вип. 67. с.602-609.

11. Кодекс газотранспортної системи. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/z1378-15> (дата звернення 26.10.2019).

12. Кодекс газорозподільних систем. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1379-15> (дата звернення 26.10.2019).

13. Предун К.М. Інноваційні технології проектування та експлуатації систем енергопостачання в контексті світових екологічних проблем. Екологічні науки: Наук.-практ. журнал. Київ, 2019. №26. с. 125-131. DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716-2019-3-26-23>.

14. Предун К.М., Ободьянська О.І., Франчук Ю.Й. Принципова модернізація змісту та методології організаційно-технічного проектування та регламентування експлуатації ГПМ. Paradigm of Knowledge. Multidisciplinary Scientific Journal, No. 2 (34), 2019. pp.74-92. DOI [10.26886/2520-7474.2\(34\)2019.5](https://doi.org/10.26886/2520-7474.2(34)2019.5)

15. Клейнер Георгий Борисович. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5%D1%80,%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%B9>

_%DO%91%DO%BE%D1%80%DO%B8%D1%81%DO%BE%DO%B2%DO%B8%D1%87 (дата звернення 26.10.2019 р.)

16. Стеблянская А.Н., Джен Ванг, Клейнер Г. Б., Брагина З. В., Денисов А.Р. Система устойчивого финансового роста 2030 на примере газовых компаний РФ и КНР. Финансы: теория и практика, Т. 23, № 4 (2019). Стр. 6–23.

17. Ратушняк Г.С., Ратушняк О.Г. Управління проектами енергозбереження шляхом термомодернізації будівель: навч. посібник. Вінниця: ВНТУ, 2006, 106 с.

18. ISO 6976:1995. Natural gas. Calculation of calorific values, density, relative density and Wobbe index from composition. URL: <https://www.iso.org/standard/13531.html> (дата звернення: 26.10.2019).

19. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 26.10.2019).

20. Протокол №10–4(ГР)–2019 засідання Громадської ради при Міністерстві енергетики та вугільної промисловості України від 2 липня 2019 р. / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. URL: (дата звернення: 26.10.2019).

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017) Enerhetychna stratehiya Ukrainy na period do 2035 r. «Bezpeka, enerhoefektyvnist', konkurentospromozhnist'» [Ukraine's energy strategy for the period up to 2035 «Security, energy efficiency, competitiveness»]. Available at: https://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245234085 (accessed 26 October 2019).

2. Obsyahy vykorystannya pryrodnoho hazu v Ukraini u 2018 r. [Volumes of natural gas use in Ukraine in 2018]. Available at: <http://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/O/OOB62B682AA8CA37C22583900050DAFO?> (accessed 26 October 2019).

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019) Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiyu protokolu pro pryednannya Ukrainy do Dohovoru pro zasnuvannya Enerhetychnoho Spivtovarystva» [The Law of Ukraine «On ratification of the Protocol of Ukraine's accession to the Energy Community Treaty»], Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, vol.24, p.170.

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019) Zakon Ukrainy «Pro rynek pryrodnoho hazu» [The Law of Ukraine «About the natural gas market»]. Available at:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19> (accessed 26 October 2019).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018) Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennya komertsyynoho obliku pryrodnoho hazu» [The Law of Ukraine «On ensuring commercial accounting of natural gas»]. Available at: (accessed 26 October 2019).

6. Pro zatverdzhennya Pravyl postachannya pryrodnoho hazu (2019) (Verkhovna Rada Ukrainy) [On approval of the Rules for the supply of natural gas, 2019 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: (accessed 26 October 2019).

7. Osievsky V.O. (2019) Implementation of legislative and regulatory acts of the European Union in the field of natural gas accounting and metrology [All-Ukrainian seminar-meeting «Instrumental accounting of natural gas, its regulatory and metrological support» (collection of abstracts)], Zaporozhye, May 27–31, 2019. Available at: <http://www.naftogaz.com/files/Information/Tezy-dopovidy-Zaporizhya-trav-2019.pdf> (accessed 26 October 2019).

8. Vlasyuk Ya. M. (2019) The implementation of the Concept of creating a single natural gas metering system [All-Ukrainian seminar-meeting «Instrumental accounting of natural gas, its regulatory and metrological support» (collection of abstracts)], Zaporozhye, May 27–31, 2019. Available at: (accessed 26 October 2019).

9. Derzhspozhyvstandart Ukrainy (2010) DSTU ISO 15112:2009 Pryrodnyy haz. Vyznachennya enerhiyi [Natural gas. Determination of energy], Kyiv, Ukraine. Valid from 01.01.2011.

10. Predun K. M. (2018) Analiz stanu normatyvno-pravovoho zabezpechennia obliku pryrodnoho hazu [Analysis of natural gas accounting regulatory affairs]. Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia: Nauk.-tekh. zbirnyk, iss.67, pp. 602–609.

11. Kodeks hazotransportnoi systemy (2015), (Verkhovna Rada Ukrainy). [Code of gas transportation system, 2015 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/go/z1378-15> (accessed 26 October 2019).

12. Kodeks hazorozpodilnykh system (2015), (Verkhovna Rada Ukrainy) [Code of gas distribution systems, 2015 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. Ofitsiynyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1379-15> (accessed 26 October 2019).

13. Predun K.M. (2019) Innovatsiyni tekhnolohiyi proektuvannya ta ekspluatatsiyi system ener-

hpostachannya v konteksti svitovykh ekolohichnykh problem [Innovative technologies of design and operation of energy supply systems in the context of global environmental problems]. *Ekolohichni nauky: Nauk.–prakt. zhurnal*. № 26, pp. 125–131. DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716-2019-3-26-23>.

14. Predun K.M., Obodyanskaya O.I. and Franchuk Yu.Y. (2019) Pryntsypova modernizatsiya zmistu ta metodolohiyi orhanizatsiyno–tekhnichnoho proektuvannya ta rehlamentuvannya ekspluatatsiyi HRM [Fundamental modernization of the content and methodology of organizational and technical design and regulation of GDM operation]. *Paradigm of Knowledge. Multidisciplinary Scientific Journal*, No. 2 (34), pp.74–92. DOI [10.26886/2520-7474.2\(34\)2019.5](https://doi.org/10.26886/2520-7474.2(34)2019.5)

15. Kleiner, George Borisovich. Available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BB%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5%D1%80,%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%B9%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87> (accessed 26 October 2019).

16. Steblyanskaya A.N., Jen Wang, Kleiner G. B., Bragina Z. V. and Denisov A.R. (2019) Sistema ustoychivogo finansovogo rosta 2030 na primere gazovikh kompaniy RF i KNR [The system of sustainable financial growth 2030 on the example of gas companies of the Russian Federation and China]. *Finansy: teoriya i praktika*, Vol. 23, No 4, pp. 6–23.

17. Ratushnyak G.S. and Ratushnyak O.G. (2006) *Upravlinnya proektamy enerhozberezhennya shlyakhom termorenovatsiyi budivel': navch. posibnyk* [Management of energy saving projects through thermal renovation of buildings: a textbook], VNTU, Vinnytsia, Ukraine.

18. ISO 6976:1995. Natural gas. Calculation of calorific values, density, relative density and Wobbe index from composition. Available at: <https://www.iso.org/standard/13531.html> (accessed 26 October 2019).

19. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015) *Zakon Ukrayiny «Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy–chlenamy, z inshoyi storony»* [The Law of Ukraine «Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part»]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (accessed 26 October 2019).

20. Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine (2019) *Protokol №10-4(HR)-2019 zasidannya Hromads'koyi rady* [Minutes No. 10-4 (GR)-2019 of the meeting of the Public Council of July 2, 2019]. Available at: (accessed 26 October 2019).

Дані про автора

Предун Костянтин Миронович,

к.т.н., доцент, професор кафедри теплогазопостачання і вентиляції, Київський національний університет будівництва і архітектури

e-mail: 31172@ukr.net

Данные об авторе

Предун Константин Миронович,

к.т.н., доцент, профессор кафедры теплогазоснабжения и вентиляции, Киевский национальный университет строительства и архитектуры

e-mail: 31172@ukr.net

Data about the author

Predun Kostiantyn,

Ph.D. in Technical Sciences, associate Professor, Professor of the Department of Heat and Gas Supply and Ventilation, Kyiv National University of Construction and Architecture

e-mail: 31172@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

УДК 331.101

<http://doi.org/10.5281/zenodo.4244345>

ШЕДЯКОВ В.Є.

Поділ праці в системі міжнародних економічних відносин

Предметом дослідження виступають підстави і механізми поділу праці в умовах системних трансформацій міжнародних відносин.

Метою дослідження є можливості організаційно-управлінської оптимізації як напрямку стратегічної відповіді на виклики постглобалізації економічних відносин.

Методи дослідження – порівняння та систематизація, окреслення загального та окремого, логічного узагальнення та конкретизації, аналізу та синтезу суті та форм функціонування.

Результати роботи. Перехід до постглобалістичності – це аж ніяк не рекомбінації частковостей в міжнародному житті, а кардинальні зміни в ефективних моделях структурування, розвитку і безпеки, що ставлять реальність суверенітету в залежність від розуміння нових тенденцій міжнародних відносин (зокрема заходи взаємо переплетення глобалістичності і регіональності). Відповідно, якщо раніше конкуренція зіштовхувала в боротьбі за повноту освоєння найбільш продуктивною моделлю, то тепер конкурують свідомо різні підходи і моделі, – але конкурують, тобто взаємодіють глобально, а не проживають свій цикл ізольовано. Тенденції здійснення стратегічних метаморфоз незалежно від усвідомлення і вміння відображення їх особливостей народами та їхніми лідерами вимагають зміни якості взаємодії: як на внутрішньому, так і на зовнішньому контурах структурування.

Галузь застосування результатів. В практичній діяльності на мікро- та макрорівнях та учбовому викладанні в галузі економічних наук.

Висновки. Місце в поділі праці та ніша у виробничій, фінансово-банківській, торговельній спеціалізації мають саме глобальний характер, що робить конкурентну війну за заняття привілейованих позицій в цьому і, відповідно, зіштовхування конкурентів в резервації ретро-укладів найважливішим, аж ніяк не тільки тактичним напрямком активності. Разом з тим, постглобалістичність дозволяє досягти як успіху (зокрема господарського) при комбінуванні абсолютно різних підстав і моделей розвитку. Таким чином, самі напрямки, форми, пріоритети та послідовність дій для модернізації та переходу до нових умов господарювання стають вкрай різноманітними.

Ключові слова: міжнародні економічні відносини, пост-глобалістичність, зміни, управління, поділ праці, економічний суверенітет.

Разделение труда в системе международных экономических отношений

Предметом исследования выступают основания и механизмы разделения труда в условиях системных трансформаций международных отношений.

Целью исследования являются возможности организационно–управленческой оптимизации как направления стратегического ответа на вызовы постглобализации экономических отношений.

Методы исследования – сравнение и систематизация, определение общего и отдельного, логического обобщения и конкретизации, анализа и синтеза сути и форм функционирования.

Результаты работы. Переход к постглобальности – это отнюдь не рекомбинации частностей в международной жизни, а кардинальные изменения в эффективных моделях структурирования, развития и безопасности, ставящие реальность суверенитета в зависимость от понимания новых тенденций международных отношений (в частности меры взаимо переплетения глобальности и региональности). Соответственно, если ранее конкуренция сталкивала в борьбе за полноту освоения наиболее продуктивной моделью, то теперь конкурируют заведомо разнородные подходы и модели, – но конкурируют, то есть взаимодействуют глобально, а не проживают свой цикл изолированно. Тенденции осуществления стратегических метаморфоз вне зависимости от осознания и умения отражения их особенностей народами и их лидерами требуют изменения качества взаимодействия: как на внутреннем, так и на внешнем контурах структурирования.

Область применения результатов. В практической деятельности на микро– и макроуровне и учебном преподавании в области экономических наук.

Выводы. Место в разделении труда и ниша в производственной, финансово–банковской, торговой специализации имеют именно глобальный характер, что делает конкурентную войну за занятие привилегированных позиций в этом и, соответственно, сталкивание конкурентов в резервации ретро–укладов важнейшим, отнюдь не только тактическим направлением активности. Вместе с тем, постглобальность позволяет достичь успеха (в частности, хозяйственного) при комбинировании совершенно разных оснований и моделей развития. Таким образом, сами направления, формы, приоритеты и последовательность действий для модернизации и перехода к новым условиям хозяйствования становятся крайне разнообразными.

Ключевые слова: международные экономические отношения, постглобальность, перемены, управление, разделение труда, экономический суверенитет.

SHEDYAKOV V.E.

Division of labour in the system of international economic relations

The subject of research is the foundations and mechanisms of division of labour in the context of systematic transformations of international relations.

The purpose of the study is the possibilities of organizational–managerial optimization as a direction of strategic response to the challenges of post–globalization of economic relations.

Research methods – comparison and systematization, delineation of general and separate, logical generalization and concretization, analysis and synthesis of the essence and forms of functioning.

Results of work. The transition to post–globality is not a recombination of particularities in international life, but a dramatic change in effective models of structuring, development and security, which make the reality of sovereignty dependent on the understanding of new trends in international relations (in particular, measures intertwining the global and regional). Accordingly, if earlier competition pushed in the struggle for completeness to develop the most productive model, now consciously heterogeneous approaches and models compete – but compete, that is, interact globally, rather than living their cycle in isolation. features of peoples and their leaders require changes in the

quality of interaction: both on the internal and external contours of structuring.

Sphere of application of results. *In practical activities at micro– and macro levels and teaching in the field of economic sciences.*

Conclusions. *The place in the division of labour and in production, financial, banking, and trade specialization is precisely global in nature, which makes a competitive war for taking privileged positions in this and, consequently, clashing competitors in the reservation of retro–styles, the most important, not only tactical direction activity. At the same time, post–globalism allows achieving success (in particular economic one) by combining completely different foundations and development models. Thus, the directions themselves, forms, priorities and sequence of actions for modernization and transition to new economic conditions become extremely diverse.*

Keywords: *international economic relations, post–globality, change, governance, division of labour, economic sovereignty.*

Постановка проблеми. Поділ праці сприяє фіксації не тільки політико–економічної «орбіти», а й «коридору свободи» її подальших змін. Участь у поділі праці має загальноосяжний характер; вона структурує господарчу реальність та перспективи обміну зовсім не тільки результатами діяльності, але й, наприклад, затребуваністю умов роботи, людського чиннику тощо. Тим часом, рівні і види поділу праці тісно пов'язані як з домінуючим технологічним укладом, так і з суспільним устроєм. Отже відповідність кількісних та якісних характеристик міри участі в міжнародному поділі праці є і показником соціально–політичного устрою, і ознакою як стану, так і вектора техніко–технологічних і організаційно–економічних змін [1–5].

Мета статті – характеристика, з одного боку, поділу праці як чиннику формування місця та можливостей економіки й, з іншого, діапазону можливостей ефективного організаційно–управлінського впливу на положення. У цьому контексті головне завдання тексту – виділення деяких значущих характеристик стратегічних трансформацій міжнародних економічних відносин.

Теоретико–методологічними засадами дослідження стали розробки в питаннях, по–перше, розуміння співвідношення стратегії, тактики і оперативки, по–друге, характеристики вектора змін міжнародних відносин, по–третє, виділення основних рис нових тенденцій суспільно–економічного життя.

Виклад основного матеріалу. Перехід до постглобальності – це аж ніяк не рекомбінації частковостей в міжнародному житті, а кардинальні зміни в ефективних моделях структурування, розвитку і безпеки, що ставлять реальність суверенітету в залежність від розуміння нових тенденцій міжнародних відносин (зокрема заходи

взаємопереплетення глобальності і регіональності). Втім, постглобальне структурування міжнародного життя пов'язано не з нав'язуванням одного, зручного для фіксації стану і перспектив будь–якого окремого суб'єкта, світогляду, принципів і підходів, а з співіснуванням і конкуруванням абсолютно різних варіантів забезпечення свого гуртожитку. Відповідно, універсалізм підходів залишається в минулому. При цьому виникнення нових систем стримувань і противаг відбувається шляхом численних конфліктів, що стимулюють розповзання хаосу [6–10].

Причому тенденції як глобалізації, так і регіоналізації, формуючи історичні виклики, здатні і відкрити нові можливості, і стати додатковими загрозами [11–15]. Втім, тенденції здійснення стратегічних метаморфоз незалежно від усвідомлення і вміння відображення їх особливостей народами та їхніми лідерами вимагають нової якості взаємодії: як на внутрішньому, так і на зовнішньому контурах структурування.

При цьому місце в поділі праці та ніша у спеціалізації в виробничих, фінансово–банківських, торговельних, etc. сферах мають саме глобальний характер, що робить конкурентну війну за заняття привілейованих позицій в цьому і, відповідно, зштовхування конкурентів в резервації архаїчних укладів найважливішим, аж ніяк не тільки тактичним напрямком активності. Разом з тим, постглобальність дозволяє досягти як успіху (зокрема господарського) при комбінуванні абсолютно різних підстав і моделей розвитку. Таким чином, самі напрямки, форми, пріоритети та послідовність дій для модернізації та переходу до нових умов господарювання стають вкрай різноманітними.

Одночасно постглобальне середовище створює можливості з'єднати переваги інтеграції в

світове господарство із захистом своєрідності базових ціннісно–смыслових комплексів, що закладають вісь ідентичності культурно–цивілізаційного світу, і час концентрованої перехідності потурає різноманітності. При цьому поліструктура світогосподарських зв'язків як цілісність, заснована на вироблених і взаємоприйнятних нормативах відносин, а зовсім не блок з ідентичних атомів–елементів, набуває вигляду формується дійсності. Жодна система цінностей в моделях розвитку і постглобального структурування, жоден з варіантів життєустрою вже не можуть розглядатися як абсолютно оптимальні і нормативні для всього людства. Зникає поняття периферійної культури: вони рівноцінні і рівноправні. У цьому контексті і саме поняття розвитку потребує оновлення: крім стабільного і збалансованого зростання, воно повинно орієнтуватися на такі максими як солідарність, свобода вибору, переконань і слова, терпимість. Перехід до, до логіки свободи є, одночасно, відмовою від єдиності будь–якого базису розвитку. Причому відбуваються зміни не тільки окремих соціально–політичних інститутів, а й всієї культурної середовища, відносин, структур. Так що світові трансформації мають набагато більш кардинальний характер. Нині парадигмальную переходину полягає в більш істотному дрейфі, ніж рух від переважання однієї моделі життєустрою до іншої. Справа – у відмові від уявлень про оптимальність будь–якої однієї моделі. Відповідно, – про перехід від конкуренції в оволодінні єдиної моделі до змагання різноманітних підходів. З одного боку, під впливом нових соціально–економічних тенденцій (насамперед, відповідних вимогам економіки знань) активно посилюється взаємозалежність виробничих ланок, дисципліна взаємодії контрагентів, кооперація і співпраця партнерів. Той глобальний рівень розвитку громадського характеру і змісту праці, якого, пройшовши низку закономірних етапів, воно, нарешті, досягло, означає, зокрема, що нині вже значимість власних результатів діяльності кожного визначається включеністю в сукупну працю. Причому виробничі цикли включають вузли, значно віддалені один від одного, кожен з яких бере участь у конкурентній боротьбі на своєму ярусі господарювання. Кардинальні зміни глобального масштабу охоплюють найважливіші опорні для світоустрою напрямки життєдіяльності. З іншого боку, форми поділу праці ґрунтують–

ся на приватному інтересі і приватній власності, а тому фіксуються різноманітними власниками, серед яких все помітніше роль багатонаціональних корпорацій і регіонів, диверсифікація діяльності яких будується залежно від конкретної конфігурації інтересів. У цій ситуації забезпечення і просування громадських і приватних інтересів виявляються все більш взаємозалежними, а моделі взаємодії – все більш різноманітними.

Парадигмальність трансформацій для довгострокового успіху дій потребує адекватного рівня змін у світогляді. Так, наприклад, якщо раніше конкуренція зіштовхувала в боротьбі за повноту освоєння найбільш продуктивною моделлю, то тепер конкурують свідомо різноманітні підходи і моделі, – але конкурують, тобто взаємодіють глобально, а не проживають свій цикл ізольовано. Відповідно, вплив постглобального поділу праці набуває вигляду не тільки техніко–технологічних зсувів, але й важливих суспільно–економічних трансформацій: на рівнях як форм, так і сутностей різної ступені глибини [16–22].

Так, кожен культурно–цивілізаційний світ має відповідально створювати свій діапазон продуктивних організаційно–управлінських рішень. Поряд з цим, посилюється роль недержавних утворень, часом – наднаціонального рівня; це вже не тільки індивідуальні або сімейні імперії, а й різноманітні міжнаціональні корпорації, а також неурядові / неприбуткові організації. Формування та здійснення ефективної постсучасної стратегії безпеки і розвитку суспільства передбачає гнучке поєднання використання традицій та інновацій, об'єктивних і суб'єктивних факторів, циклічно–хвилеподібних і унікально–непоправних процесів, загальних закономірностей і специфіки умов (перш за все, ризиків і можливостей), в оптимізації заходів яких зростає значення приросту, поширення і використання знання. Постсучасний продуктивний капітал формується навколо творчих можливостей та інтелектуального потенціалу людини, їх організації та використання. Перенесення на рівень автоматів м'язових і енергетичних функцій підвищує цінність (а, отже, вага як фактора конкуренції) власне творчого потенціалу людини, перш за все, духовно–інтелектуальної творчості. Найбільш суспільно корисною діяльністю постглобального світоустрою стає творча діяльність (перш за все, духовно–інтелектуальна творчість): після хвиль механізації, автоматизації, роботизації

та ін. лідерські центри, як відомо, створюють смисли, доля аутсайдерів – множити речі. Цілком природно тому спроба претендують на лідерство за безпечити верховенство в першу чергу в контролі за духовно–інтелектуальним творчістю і фіксація цього в процесі поділу праці. однією з форм егоцентризму у які зібрали найбільші багатства стає єдність висунення ними підходів самоізоляції і обґрунтування своїх «прав» на нав'язування власної волі і зручного для себе світорозуміння. Разом з тим, кардинальне ускладнення техніко–технологічної та соціально–економічного середовища, розширення поля морально–духовного вибору і поява ядерної зброї (зокрема, як фактора відплати) – вагомими трансформації умов зовнішньої взаємодії [23–29].

Разом з тим, відверто грабіжницький (аж до работоргівлі і геноциду аборигенів) характер накопичень в метрополіях: капіталізм вимагав зростання ринків, транснаціональні корпорації всіяко лобювали приріст поля свого капіталу, імперіалізм ставав головною формою політичного курсу, – автоматично викликає питання про легітимність результатів імперіалістичного грабунку. Зрозуміло, вже система реального соціалізму протягом 20 століття стимулювала пошуки шляхів побудови більш справедливого устрою суспільства, наповнювала кошик соціальних, економічних, політичних, екологічних тощо прав і свобод людини, захистила від знищення імперіалізмом метрополій т.зв. «країн, що розвиваються». Однак вихід на рівень безальтернативної цінності індивідуальної обдарованості вимагає для розвитку і безпеки суспільства забезпечити просоціальні розгортання і реалізацію максимального обсягу задатків, що передбачає пошук органічних для конкретного культурно–цивілізаційного світу форм поєднання державних гарантій (насамперед, рівноправності у володінні благ і можливостей) з особистою ініціативою. Іншими словами, мова йде про зміцнення (і оновлення) механізмів інтеграції громадських та індивідуальних начал. У нинішніх же умовах історично обумовлений зростання справедливості і майнової однорідності суспільства – неодмінна умова використання особистої обдарованості найбільшого числа людей в якості стимулу подальшого суспільного прогресу. Використання недобросовісної конкуренції, торговельних воєн і санкцій політики також підриває принципи свободи пе–

реміщення товарів і капіталів, а під оголошеним ізоляціонізмом часто легко прочитується елементарний егоцентризм. Прихильниками фритредерства і зняття перепон в міжнародних економічних відносинах завжди були країни–лідери, які одержували від цього найбільші вигоди, тоді як протекціонізм захищався уразливими на даному етапі державами.

Природно, постглобальний світ будується як сукупність взаємозалежних, але кардинально різних культурно–цивілізаційних світів – макро–регіонів. Разом з тим, змістовна, а не формальна («як картоплини в мішку») взаємозалежність пов'язує саме взаємодоповнюючі, значить розрізняються, а не тотожні освіти. Т.ч. постсучасна модернізація призводить до формування вже глобально співвідноситься, але регіонального по своїй суті наявності однієї «точки збору» майбутнього, і спільності моделі розвитку. Формується ряд взаємодіючих (партнерські і конкурентно) центрів, кожен з яких культивує зручні для себе варіанти структурування суспільного життя. У суспільстві знання кожен відповідально робить свій вибір і ніхто нікому нічого не винен; що незмірно піднімає планку вимог до моральності і вірності традиціям, а, значить, методології освіти і управління. У ситуації, що склалася методологія стимулювання бажаних змін становить адекватний умовам і епосі регулятивний принцип постсучасності. Тим часом, переживання власного падіння як загальної катастрофи найчастіше провокує на істеричні реакції і підштовхує до нераціональних рішень. Реальне усвідомлення відповідальності за збереження планети і розвиток людства протистоїть розгойдування міжнародних відносин як у сфері глобальної безпеки, так і в інших вимірах життя. Тим самим в число найважливіших для ойкумени завдань виходить формування умов поліфонії підходів, полілогу акторів при визнанні їх самоцінності і рівноправності. У свою чергу, це означає необхідність і зміцнення важелів, змушують до виконання прийнятих на себе зобов'язань, і визнання верховних прав на втручання (військове, економічне, гуманітарне тощо – зокрема, введення будь–яких санкцій) виключно за ООН з її Радою Безпеки, а також формується сукупністю воель національних представництв організацій (типу СОТ). Неприпустимі ні ігнорування чужих (нехай і цілком правомірні) інтересів, ні саботаж демократичних механізмів взаємодії,

ні застосування заходів недобросовісної конкуренції (наприклад, залякування, підкуп і усунення незручних для себе лідерів інших країн, а то і путчі). Відповідно, з одного боку, необхідно переходити від звички до нав'язування глобальних стандартів вкрай різномірним культурно–ціннісним світів до орієнтації на культивування власних умов продуктивності і довготривалої стабільності життєдіяльності. З іншого боку, вочевидь повинні бути виключені стратегії соціально–економічного оздоровлення, що несуть ризики погіршення якості життя широких верств або соціально–демографічних показників. Природно, що саме інноваційно–синергетичні властивості постмодерного стилю управління різко посилюють роль ігрового характеру і соціальних мереж, можливості безструктурного стимулювання бажаних процесів в корекції суспільних відносин, в т.ч. – на інституціональному рівні.

Висновки

Таким чином, міра участі в міжнародному поділі праці є і показником соціально–політичного устрою, і характеристикою як стану, так і вектора техніко–технологічних і організаційно–економічних змін.

Міжнародні економічні відносини стають всеосяжними, коли поширюються на всі сфери відтворення, зокрема, не тільки розподіл і обмін, але і виробництво.

Отримання від участі в міжнародному поділі праці додаткових джерел вигоди, розвитку і безпеки передбачає наявність вивіреного державного курсу і його кваліфікованого втілення в дійсність.

Наростають відмінності в орієнтації курсу, з одного боку, на справжню суверенність (і, перш за все, на відстоювання можливості прийняття і здійснення рішень в глибинних інтересах народу) або на зовнішнє управління під покровом ліберально–націоналістичної ідеології і з залученням як компрадорської буржуазії, так і націонал–радикалів.

Підвищення рівня та міри переплетіння різномірних інтересів (зокрема, як наслідок інтенсифікації процесів усупільнення, соціалізації та глобалізації нині нерозривно пов'язаних з подальшими децентрацією, індивідуалізацією та регіоналізацією) проявляється не тільки в багатовидовій кооперації, але й в спеціалізації.

Забезпечення успішного довгострокового прогресу суспільства безпосередньо передбачає

створення підстав в вигляді як новітніх те техніко–технологічних укладів, так і висококваліфікованих співробітників (насамперед, зайнятих інтелектуально творчою діяльністю).

Тільки в сукупності, взаєморезонуючи та взаємодоповнюючи одна іншу, тенденції поглиблення кооперування / партнерства та конкуренції формують організаційно–управлінські комбінації стратегії, тактики та оператики підготовки та реалізації відповідей на виклики участі в міжнародному поділі праці.

При цьому місце в поділі праці та ніша у виробничій, фінансово–банківській, торговельній спеціалізації мають саме глобальний характер, що робить конкурентну війну за заняття привілейованих позицій в цьому і, відповідно, зштовхування конкурентів в резервації архаїчних укладів найважливішим, аж ніяк не тільки тактичним напрямком активності. Разом з тим, постглобалність дозволяє досягти як успіху (зокрема господарського) при комбінуванні абсолютно різних підстав і моделей розвитку. Таким чином, самі напрямки, форми, пріоритети та послідовність дій для модернізації та переходу до нових умов господарювання суттєво урізноманітнюються.

На нашу думку, підвищення подальших досліджень в цьому напрямку потребує першочергового вивчення особливостей, можливостей та загроз перехідного стану.

Список використаних джерел

1. Double Shift. Transforming Work in Postsocialist and Postindustrial Societies (ed. by B. Silverman, R. Vogt, M. Yanowitch). N.Y., L.: M.E. Sharpe, Inc., 1993. 217 p.
2. Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура. К.: Фенікс, 2003. 584 с.
3. Шедяков В. Трансформації конкурентоспроможності системи господарювання під впливом змін у міжнародному поділі праці. Економіка України. 2012. № 7. С. 26–35.
4. Шедяков В.Е. Диалектика способа производства и способа обмена в развитии формы стоимости. Роль науки в развитии социума: теоретические и практические аспекты: Матер. XXI Междунар. науч.–практ. конф. Ежемесячный научный журнал. Екатеринбург, Национальная ассоциация ученых (НАУ), 2016. № 5 (21). Ч. 2. С. 74–77.
5. Суслов В. Украина в ожидании «большой сделки». 2000. № 27–28. 2017. 7–13 июля.

6. Шедяков В.Е. Постглобализм как социально–экономическое явление. *Rухes*. 2016. № 4 (3). С. 104–114.
7. Шедяков В.Е. Развитие международных экономических отношений в эпоху постглобализма. *Innovative Potential of Socio–Economic Systems: the Challenges of the Global World: Proceed. of III Intern. Scient. Conf. Lisbon, December 28 th, 2018*. P. 11–13.
8. Шедяков В.Е. Международные экономические отношения: стратегические тенденции. *New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries (Scient. ed. & project dir. A. Jankovska)*. Riga: Baltija Publishing, 2019. P. 451–472.
9. Шедяков В.Е. Вектор постсоветских трансформаций как фактор глобальных преобразований. *Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development: Proceed. of III Intern. Scient. Conf. Leipzig, April 26th, 2019*. P. 40–41.
10. Шедяков В.Е. Трансформації міжнародних економічних відносин як фактор удосконалення інтеграційних процесів. *Економіст*. 2014. № 11. С. 14–19.
11. Шедяков В.Е. Геостратегические трансформации как политико–экономическая среда организационных изменений. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. № 1 (69). Ч. 1. С. 16–24.
12. Шедяков В.Е. Обеспечение экономического суверенитета: глобализм и регионализм в социально–экономических отношениях. *Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization: Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Klaipeda, March 23th, 2018*. P. 6–8.
13. Шедяков В.Е. Формирование экономического суверенитета страны в условиях перехода к обществу знаний на основе развития научно–интеллектуального потенциала и материально–технической базы. *Вісник Одеського національного ун–ту. Економіка*. 2018. Т. 23. Вип. 8 (73). С. 8–13.
14. Шедяков В.Е. Справедливость в организации международной жизни: постглобальные акценты. *Virtus*. 2019. Issue 36. Sept. P. 206–210.
15. Шедяков В.Е. Понимание трансформаций международных экономических отношений как фактор эффективного использования стратегических процессов. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 27. Ч. 2. С. 107–112.
16. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества М.: Прогресс, 1976. 406 с.
17. Эрхард Л. Благосостояние для всех. М.: Начала–Пресс, 1991. 354 с.
18. Валлерстайн И. После либерализма. М.: Едиториал УРСС, 2003. 256 с.
19. Инглеарт Р. Модернизация и постмодернизация. Новая постиндустриальная волна на Западе. М.: Academia, 1999. С. 261–291.
20. Федотова В.Г. Модернизация «другой» Европы. М.: ИФ РАН, 1997. 255 с.
21. Шедяков В.Е. Создание привлекательных условий жизни и благоприятных для творчества предпосылок – цель и условие долгосрочного эндогенного социально–экономического развития при формировании «умного общества». *The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise: Proceed. of Intern. Scient. Conf. Lisbon, December 16th, 2016. Part II*. P. 34–36.
22. Шедяков В.Е. Стратегия постсовременного взаимодействия: методология и ресурсная база дальнейшего совершенствования. *Нова парадигма*. 2014. Вип. 119. С. 34–52.
23. Новий формат стратегії і тактики соціально–економічного розвитку України: людина, громада, держава / Бондар І.К., Чететов М.В., Жадан І.О., Дідур С.В. та ін. К.: Корпорація, 2005. 383 с.
24. Шедяков В.Е. Организационно–управленческие подвиги как отражение глобальных трансформаций. *Anti–Crisis Management: State, Region, Enterprise: Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Le Mans, November 23th, 2018. Part I*. P. 9–11.
25. Перкинс Д. Исповедь экономического убийцы. М.: Pretext, 2005. 319 с.
26. Газенко Р., Мартынов А. Идеальный шторм. Технология разрушения. М.: Книжный мир, 2016. 272 с.
27. Шедяков В.Е. Стратегічна культура проведення трансформацій: можливості та загрози. *Розвиток економіки України під впливом економічних, соціальних, технологічних та екологічних тренді (за ред. М.С. Пашкевич, Ж.К. Нестеренко)*. Д.: НГУ, 2015. С. 30–41.
28. Шедяков В.Е. Рефлексивная постсовременная модернизация и рефлексия постсовременной модернизации. *ВУЗ. XXI век*. 2012. № 2. С. 50–73.
29. Сергеева Л.Н. Роль рефлексивного управления в обеспечении жизнеспособности социально–экономических систем. *Рефлексивные процессы в экономике: концепции, модели, прикладные аспекты (под ред. Р.Н. Лепы)*. НАН Украины, Ин–т экономики промышленности. Донецк : АПЕКС, 2010. 306 с.

References

1. Double Shift. *Transforming Work in Postsocialist and Postindustrial Societies* (ed. by Silverman, B., Vogt, R., Yanowitch, M.). 1993. N.Y., L.: M.E.Sharpe, Inc., 217 p.

2. Held, D., MakHriu, E., Holdblatt, D., Perraton, Dzh. (2003). Globalni transformatsii. Polityka, ekonomika, kultura. [Global Transformation. Politics, economy, culture]. K.: Feniks, 584 s. [in Ukrainian].
3. Shedyakov, V. (2012). Transformatsii konkurento–sposobnosti systemy hospodariuvannia pid vplyvom zmin u mizhnarodnomu podili pratsi. [Transformations of the competitiveness of the economic system under the influence of changes in the international division of labour]. *Ekonomika Ukrainy*, no 7, ss. 26–35. [in Ukrainian].
4. Shedyakov V.E. (2016). Dialektika sposoba proizvodstva i sposoba obmena v razvitii formy stoimosti. [The dialectic of the production method and the exchange method in the development of the form of value]. *Rol nauki v razvitii sociuma: teoreticheskie i prakticheskie aspekty: Mater. XXI Mezhdunar. nauch.–prakt. konf. Ezhemesyachnyj nauchnyj zhurnal. Ekaterinburg, Natsionalnaya asociaciya uchenyh (NAU)*, no 5 (21), ch. 2, ss. 74–77. [in Russian].
5. Suslov, V. (2017). Ukraina v ozhidanii «bolshoj sdelki». 2000, no 27–28, 7–13 iyulya. [in Russian].
6. Shedyakov, V.E. (2016.) Postglobalizm kak socialno–ekonomicheskoe yavlenie. [Post–globalism as a socio–economic phenomenon]. *Pyxes*, no 4 (3), ss. 104–114. [in Russian].
7. Shedyakov, V.E. (2018). Razvitie mezhdunarodnykh ekonomicheskikh otnoshenij v epohu postglobalizma. [The development of international economic relations in the era of post–globalism]. *Innovative Potential of Socio–Economic Systems: the Challenges of the Global World: Proceed. of III Intern. Scient. Conf. Lisbon, December 28 th*, pp. 11–13. [in Russian].
8. Shedyakov, V.E. (2019). Mezhdunarodnye ekonomicheskije otnosheniya: strategicheskie tendencii. [International economic relations: strategic trends]. *New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries (Scient. ed. & project dir. A. Jankovska)*. Riga: Baltija Publishing, pp. 451–472. [in Russian].
9. Shedyakov, V.E. (2019). Vektor postsovetskih transformacij kak faktor globalnyh preobrazovanij. [The vector of post–Soviet transformations as a factor in global transformations]. *Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development: Proceed. of III Intern. Scient. Conf. Leipzig, April 26th*, pp. 40–41. [in Russian].
10. Shedyakov, V.E. (2014). Transformatsii mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn yak faktor udoskonalennia intehratsiinykh protsesiv. [Transformation of international economic relations as a factor in improving integration processes]. *Ekonomist*, no 11, ss. 14–19. [in Ukrainian].
11. Shedyakov, V.E. (2019). Geostrategicheskie transformacii kak politiko–ekonomicheskaya sreda organizacionnyh izmenenij. Problemy systemnoho pidhodu v ekonomitsi [Geostrategic transformations as a political and economic environment for organizational changes], no 1 (69), ch. 1, ss. 16–24. [in Russian].
12. Shedyakov, V.E. (2018). Obespechenie ekonomicheskogo suvereniteta: globalizm i regionalizm v socialno–ekonomicheskikh otnosheniyah [Ensuring economic sovereignty: globalism and regionalism in socio–economic relations]: *Economy and Management: Modern Transformation in the Age of Globalization Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Klaipeda, March 23th*, pp. 6–8. [in Russian].
13. Shedyakov, V.E. (2018). Formirovanie ekonomicheskogo suvereniteta strany v usloviyah perehoda k obshestvu znaniy na osnove razvitiya nauchno–intellektualnogo potentsiala i materialno–tehnicheskoy bazy. [The formation of the economic sovereignty of the country in the transition to a knowledge society based on the development of scientific and intellectual potential and material and technical foundations]. *Visnyk Odeskoho natsionalnogo un–tu. Ekonomika*, t. 23, vyp 8 (73), ss. 8–13. [in Russian].
14. Shedyakov, V.E. (2019). Spravedlivost v organizacii mezhdunarodnoj zhizni: postglobalnye akcenty. [Justice in organizing international life: post–global accents]. *Virtus*, issue 36, sept., pp. 206–210. [in Russian].
15. Shedyakov, V.E. (2019). Ponimanie transformacij mezhdunarodnykh ekonomicheskikh otnoshenij kak faktor effektivnogo ispolzovaniya strategicheskikh processov. [Realization of the transformations of international economic relations as a factor in the effective use of strategic processes]. *Naukovy visnyk Uhorodskoho natsionalnogo un–tu. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo*, vyp 27, ch. 2, ss. 107–112. [in Russian].
16. Gelbrejt, Dzh.K. (1976). Ekonomicheskije teorii i celi obshestva. [Economic theories and goals of society]. M.: Progress, 406 s. [in Russian].
17. Erhard, L. (1991). Blagosostoyanie dlya vseh. [Welfare for everyone]. M.: Nachala – Press, 354 s. [in Russian].
18. Vallerstajjn, I. (2003). Posle liberalizma. [After liberalism]. M.: Editorial URSS, 256 s. [in Russian].
19. Inglegart, R. (1999). Modernizaciya i postmodernizaciya. [Modernization and postmodernization]. *Novaya postindustrialnaya volna na Zapade*. M.: Academia, ss. 261–291. [in Russian].
20. Fedotova, V.G. (1997). Modernizaciya «drugoj» Evropy. [Modernization of the «other» Europe]. M.: IF RAN, 255 s. [in Russian].

21. Shedyakov, V.E. (2016). Sozdanie privlekatelnykh uslovij zhizni i blagopriyatnykh dlya tvorchestva predposylk – cel i uslovie dolgosrochnogo endogenogo socialno–ekonomicheskogo razvitiya pri formirovani umnogo obshestva. [Creation of attractive living conditions and favorable conditions for creativity – the goal and condition of long–term endogenous socio–economic development in the formation of a «smart society»]. The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise: Proceed. of Intern. Scient. Conf. Lisbon, December 16th, part II, pp. 34–36. [in Russian].

22. Shedyakov, V.E. (2014). Strategiya postsovremennoogo vzaimodejstviya: metodologiya i resursnaya baza dalnejshego sovershenstvovaniya. [Strategy of post–modern interaction: methodology and resource base of further impoverishment]. Nova paradigm, vyp. 119, ss. 34–52. [in Russian].

23. Novyi format stratehii i taktyky sotsialno–ekonomichnoho rozvytku Ukrainy: liudyna, hromada, derzhava [New format of strategy and tactics of socio–economic development of Ukraine: people, community, state] / Bondar, I.K., Chechetov, M.V., Zhadan, I.O., Didur, S.V. ta in. (2005). K.: Korporatsiia, 383 s. [in Ukrainian]. [in Russian].

24. Shedyakov, V.E. (2018). Organizacionno–upravlencheskie podvizhki kak otrazhenie globalnykh transformacij. [Organizational and managerial shifts as a reflection of global transformations]. Anti–Crisis Management: State, Region, Enterprise: Proceed. of II Intern. Scient. Conf. Le Mans, November 23th, part I, pp. 9–11. [in Russian].

25. Perkins, D. (2005). Ispoved ekonomicheskogo ubijcy. [Confession of the economic killer]. M.: Pretext, 319 s. [in Russian].

26. Gzenko, R., Martynov, A. (2016). Idealnyj shtorm. Tehnologiya razrusheniya. [The perfect storm. Destruction technology]. M.: Knizhnyj mir, 272 s. [in Russian].

27. Shedyakov, V.E. (2015). Stratehichna kultura provedennia transformatsii: mozhyvosti ta zahrozy. [Strategic Transformation Culture: Opportunities and Threats]. Rozvytok ekonomiky Ukrainy pid vplyvom ekonomichnykh, sotsialnykh, tekhnolohichnykh ta ekolohichnykh trendi (za red. M.S. Pashkevych, Zh.K. Nesterenko). D.: NHU, ss. 30–41. [in Ukrainian].

28. Shedyakov, V.E. (2012). Refleksivnaya postsovremennaya modernizaciya i refleksiya postsovremennoj modernizacii. [Reflexive postmodern modernization and reflection of postmodern modernization]. VUZ. HHI vek, no 2, ss. 50–73. [in Russian].

29. Sergeeva, L.N. (2010). Rol refleksivnogo upravleniya v obespechenii zhiznesposobnosti socialno–ekonomicheskikh sistem. [The role of reflective management in ensuring the viability of socio–economic systems]. Refleksivnye processy v ekonomike: koncepcii, modeli, prikladnye aspekty (pod red. R.N. Lepy). NAN Ukrainy, In–t ekonomiki promyshlennosti. Doneck APEKS, 306 s. [in Russian].

Дані про автора

Шедяков Володимир Євгенович,

доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук, незалежний експерт

e–mail: shedyakov1@gmail.com

Данные об авторе

Шедяков Владимир Евгеньевич,

доктор социологических наук, кандидат экономических наук, независимый исследователь

e–mail: shedyakov1@gmail.com

Data about the author

Vladimir Shedyakov,

doctor of sociological sciences, candidate of economic sciences, free–lance

e–mail: shedyakov1@gmail.com

ЗМІСТ

Макроекономічні аспекти сучасної економіки

ПРЕДБОРСЬКИЙ В.А. Незавершена модернізація системи державної влади: небезпека посилення атракторів тінізаційних впливів зовнішнього управління.....	7
БЕГМА В.М., РАДОВ Д.Г. Науково–технічна політика ЄС у галузі оборони: можливості для України	19
ШОСТАК Л.Б., ПЕТРОВСЬКА І.О. Страхування як економічний інструмент управління ризиками у сфері індустрії гостинності та сталого розвитку	29
СТАХУРСЬКА С.А., ТКАЧУК С.В., СТАХУРСЬКИЙ В.О. Становлення теорій відтворення та розвитку	47
ТИДІР Н.І. Моделі й типи податкової політики в світі: уроки для України.....	54
ВІРОВЕЦЬ Д.В., ОБУШНИЙ С.М. Децентралізація цифрової економіки як умова виходу із структурно–системної кризи	62
КУЛЬПІНСЬКИЙ С.В., КУРМАЄВ П.Ю. Процентні доходи банків у різних інфляційних середовищах.....	74

Економічні проблеми розвитку галузей та видів економічної діяльності

МАРЧЕНКО В.М., ЄМЦЕВ В.І. Теоретико–методологічне забезпечення логістичної інтеграції	83
БЕЛОУС Н.Д., ГОЛУБЄВ О.В. Критерії оцінки складових економічної безпеки в умовах надзвичайних ситуацій	92
КЛИМЧУК М.М., ІЛЬІНА Т.А., ШОВКІВСЬКА В.В., КЛИМЧУК С.А. Теоретико–методологічні засади формування стратегії розвитку підприємств на засадах енергоефективності та інформатизації.....	103
КОЦЕРУБА Н.В. Оцінка кредитоспроможності підприємства–позичальника на основі показників фінансової звітності.....	111
ПРЕДУН К.М. Рекомендації щодо системного оновлення стратегії, економічного та технологічного регламенту діяльності стейкхолдерів газопостачання в Україні	120

Соціально–трудова проблеми

ШЕДЯКОВ В.Є. Поділ праці в системі міжнародних економічних відносин.....	128
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Макроэкономические аспекты современной экономики

ПРЕДБОРСКИЙ В.А. Незавершенная модернизация системы государственной власти: опасности усиления аттракторов тензионных воздействий внешнего управления.....	7
БЕГМА В.М., РАДОВ Д.Г. Научно–техническая политика ЕС в области обороны: возможности для Украины.....	19
ШОСТАК Л.Б., ПЕТРОВСКАЯ И.О. Страхование как экономический инструмент управления рисками в сфере индустрии гостеприимства и устойчивого развития.....	29
СТАХУРСКАЯ С.А., ТКАЧУК С.В., СТАХУРСКИЙ В.А. Становление теорий воспроизводства и развития	47
ТЫДИР Н.И. Модели и типы налоговой политики в мире: уроки для Украины.....	54
ВИРОВЕЦ Д.В., ОБУШНЫЙ С.Н. Децентрализация цифровой экономики как условие выхода из структурно–системного кризиса.....	62
КУЛЬПИНСКИЙ С.В., КУРМАЕВ П.Ю. Процентные доходы банков в различной инфляционной среде.....	74

Экономические проблемы развития отраслей и видов экономической деятельности

МАРЧЕНКО В.Н., ЕМЦЕВ В.И. Теоретико–методологическое обеспечение логистической интеграции.....	83
БЕЛОУС Н.Д., ГОЛУБЕВ А.В. Критерии оценки составляющих экономической безопасности в условиях чрезвычайных ситуаций	92
КЛИМЧУК М.Н., ИЛЬИНА Т.А., ШОВКОВСКАЯ В.В., КЛИМЧУК С.А. Теоретико–методологические основы формирования стратегии развития предприятий на основе энергоэффективности и информатизации	103
КОЦЕРУБА Н.В. Оценка кредитоспособности предприятия–заемщика на основе показателей финансовой отчетности.....	111
ПРЕДУН К.М. Рекомендации по системному обновлению стратегии, экономического и технологического регламента деятельности стейкхолдеров газоснабжения в Украине	120

Социально–трудовые проблемы

ШЕДЯКОВ В.Е. Разделение труда в системе международных экономических отношений	128
---	-----

CONTENT

Macro-economic aspects of modern economy

PREDBORSKIJ V.A. Unfinished modernization of the state authority system: dangers of strengthening attractors of tenization influences of External management.....	7
BEGMA V.M., RADOV D.G. EU science and technology policy in the field of defense: opportunities for Ukraine	19
SHOSTAK L.B., PETROVSKA I.O. Insurance as an economic tool for risk management in the hospitality industry and sustainable development	29
STAKHURSKA S.A., TKATCHUK S.V., STAKHURSKIY V.O. Formation of theories of reproduction and development	47
TYDIR N.I. Models and types of tax policy in the world: lessons for Ukraine.....	54
VIROVETS D.V., OBUSHNYI S.M. Decentralization of the digital economy as a condition for exiting from the structural and systemic crisis.....	62
KULPINSKY S.V., KURMAIEV P.Y. Banks' interest incomes in various inflationary environments	74

Economic problems of development of branches and types of economic activity

MARCHENKO V.M., EMTCEV V.I. Theoretical and methodological foundations of logistics integration	83
BELOUS N.D., GOLUBEV A.V. Criteria for assessing the components of economic security in emergency	92
KLYMCHUK M.M., ILINA T.A., SHOVKIVSKA V.V., KLYMCHUK S.A. Theoretical and methodological principles of forming the strategy of enterprise development on the basis of energy efficiency and informatization.....	103
KOTSERUBA N.V. Estimation of solvency of enterprise–borrower on basis of indexes of financial reporting.....	111
PREDUN K.M. Recommendations for system update of strategy, economic and technological regulations of stakeholders 'activities of gas supply systems in Ukraine	120

Social-labor problems

SHEDYAKOV V.E. Division of labour in the system of international economic relations	128
---	-----

До авторів збірника

Шановні автори!

*Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки
приймає до друку у збірнику
«Формування ринкових відносин в Україні» статті з економічної тематики*

При подачі статті до редакції необхідно оформити її за поданими нижче правилами, а також ретельно перевірити текст на предмет виявлення граматичних, орфографічних, стилістичних та інших помилок!

1. Стаття має відповідати тематичній спрямованості збірника.
2. Обов'язковими є рецензія фахівця у відповідній галузі науки.
3. У статті відповідно до вимог ВАК необхідні такі елементи:
Стаття має містити: індекс УДК, відомості про автора (ів) на трьох мовах;
– назва статті та анотація на трьох мовах (українська, російська, англійська), де чітко сформульовано головну ідею статті та обґрунтовано її актуальність;
– ключові слова на трьох мовах до 10 слів (українська, російська, англійська);
– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими чи практичними завданнями;
– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
– формування цілей статті (постановка завдання);
– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
– висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку;
– список використаних джерел (українською та англійською мовами).
4. Обсяг – від 8 до 16 сторінок, формату А4 через інтервал 1,5. Поля: верхнє, нижнє, лівє, правє – 2 см. Абзац – 5 знаків. Шрифт: Arial, розмір – 12. Мова – українська.
5. Прізвище, ініціали, науковий ступінь розміщуються у правій верхній частині аркуша.
6. Відомості про автора: адреса, контактний телефон (домашній, робочий).
7. Статті, таблиці та формули мають виконуватися у редакторі Microsoft Word, якщо стаття містить формули, то вони мають набиратися у редакторі формул Microsoft Equation, який вбудований в усі версії програми Word.
8. Якщо стаття містить графіки чи діаграми, виконанні в інших програмах (такі як Excel, Corel Draw та ін.), то ці файли також додаються до статті в оригіналі програм, в яких вони виконані.
9. Графіки та діаграми можуть бути передані в графічних форматах: векторний – EPS, AI (шрифти переконвертовані в криві); растровий – TIF, 300 dpi, 256 кольорів сірого.
10. Зноски в документі мають бути оформлені за допомогою вбудованих функцій програми Word.
11. Назви файлів мають відповідати прізвищам авторів.
12. Статті надаються на диску, або іншому електронному носії інформації до диска обов'язково додаються статті в роздрукованому і якісному вигляді Текст у електронному вигляді повинен відповідати тексту в надрукованому вигляді.
13. Статті не повинні містити приміток від руки та помарок, кожен лист статті підписується автором.
14. Посилання на джерела інформації є обов'язковими. Джерела подаються в кінці статті з основними вимогами до бібліографічних описів. Нумерація джерел вздовж тексту.
15. У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Редакція наукового збірника не несе відповідальності за авторські права статей, що подаються до друку.

Довідки за телефонами: (044) 239–10–49, (096) 309–42–80
Сайт збірника наукових праць: <http://ndiime.org.ua/>; e-mail: zbornik@ukr.net

Редакційна колегія

К авторам сборника

Уважаемые авторы!

*Государственный научно–исследовательский институт информатизации и моделирования экономики
принимает к печати в научном сборнике
«Формирование рыночных отношений в Украине» статьи с экономической тематики*

При подаче статьи в редакцию необходимо оформить ее по представленным ниже правилам, а также тщательно проверить текст на предмет выявления грамматических, орфографических, стилистических и других ошибок!

1. Статья должна соответствовать тематической направленности сборника.
2. Обязательными являются рецензия специалиста (доктора наук) в соответствующей области науки.
3. В статье соответствии с требованиями ВАК необходимы следующие элементы:
Статья должна содержать: Библиографический показатель УДК, сведения об авторе (ах) фамилия, имя, отчество (автора полностью), место работы, должность, e-mail на трех языках;
– название статьи и аннотация на трех языках (украинский, русский, английский 1500–2000 знаков с пробелами), где четко сформулирована главная идея статьи и обоснована ее актуальность;
– ключевые слова на трех языках до 10 слов (украинский, русский, английский);
– *постановка проблемы* в общем виде и ее связь с важными или практическими задачами;
– *анализ последних исследований и публикаций*, в которых начато решение данной проблемы и на которые опирается автор, выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящена статья;
– *формирование целей статьи* (постановка задачи);
– *изложение основного материала* исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
– *выводы из данного исследования* и перспективы дальнейших исследований в данном направлении.
– *список использованных источников*, (на украинском и английском языках)
4. Объем – от 8 до 16 страниц, формата А4 через интервал 1,5. Поля: верхнее, нижнее, левое, правое – 2 см. Абзац – 5 знаков. Шрифт: Arial, размер – 12. Язык – украинский.
5. Фамилия, инициалы, ученая степень размещаются в правой верхней части листа.
6. Сведения об авторе: адрес, контактный телефон (домашний, рабочий).
7. Статьи, таблицы и формулы должны выполняться в редакторе Microsoft Word, если статья содержит формулы, то они должны набираться в редакторе формул Microsoft Equation, который встроен во все версии программы Word.
8. Если статья содержит графики или диаграммы, выполненные в других программах (например, Excel, Corel Draw и др.), То эти файлы также добавляются к статье в оригинале программ, в которых они выполнены.
9. Графики и диаграммы могут быть переданы в графических форматах: векторный – EPS, AI (шрифты сконвертированные в кривые) растровый – TIF, 300 dpi, 256 цветов серого.
10. Сноски в документе должны быть оформлены с помощью встроенных функций программы Word.
11. Названия файлов должны соответствовать фамилиям авторов.
12. Статьи предоставляются на электронном носителе обязательно добавляются статьи в распечатанном и качественном виде. Текст в электронном виде должен соответствовать тексту в напечатанном виде.
13. Статьи не должны содержать примечаний от руки и помарок, каждый лист статьи подписывается автором.
14. Ссылки на источники информации являются обязательными. Источники подаются в конце статьи с основными требованиями к библиографическим описаниям. Нумерация источников вдоль текста.
15. В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать.

Редакция научного сборника не несет ответственности за авторские права статей, которые подаются в печать.

Справки по телефонам: (044) 239–10–49, (096) 309–42–80

Сайт сборника научных трудов: <http://dndiime.org.ua/>; e-mail: zbornik@ukr.net

Редакционная коллегия

To the authors of the collection!

Dear authors!

*State Research Institute of Informatization and Economic Modeling
accepts economic articles for printing in the scientific collection
«Market Relations Development in Ukraine»*

When submitting an article to the editorial board, it is necessary to compose it according to the following rules, as well as carefully check the text to detect grammar, spelling, stylistic and other errors!

1. The article should correspond to the thematic orientation of the collection.
2. The review of a specialist (doctor of sciences) in the relevant field of science is mandatory.
3. The following elements are required in the article in accordance with the requirements of the HAC:
The article should contain: UDC bibliographic index, information about the author(s) in three languages;
 - the title of the article and an abstract in three languages (Ukrainian, Russian, English extended annotation), where the main idea of the article is clearly formulated and its relevance is substantiated;
 - keywords in three languages, up to 10 words (Ukrainian, Russian, English);
 - *problem statement in general* and its connection with important or practical tasks;
 - *analysis of recent researches and publications* in which the solution to this problem was initiated and author is based on them; the emphasis of previously unsettled parts of the general problem to which the article is devoted;
 - *formation of the goals of the article* (statement of the task);
 - *an outline of the main research material* with the full justification of the obtained scientific results;
 - *conclusions from this study* and prospects for further investigation in this direction.
 - *list of used sources, references*
4. Volume – from 8 to 16 pages, format A4 in interval 1,5. Fields: upper, lower, left, right – 2 cm. Paragraph – 5 characters. Font: Arial, size – 12. Language – Ukrainian.
5. The last name, initials, scientific degree are placed in the upper right of the sheet.
6. Information about the author: address, contact phone (home, work).
7. Articles, tables and formulas must be executed in Microsoft Word editor, if the article contains formulas, they should be typed in the Microsoft Equation formula editor that is Built-in to all versions of Word.
8. If the article contains graphs or charts, execution in other programs (such as Excel, Corel Draw, etc.), then these files are also added to the article in the original programs in which they are executed.
9. Charts and diagrams can be transmitted in graphic formats: vector – EPS, AI (fonts converted into curves); raster – TIF, 300 dpi, 256 colors gray.
10. Entries in the document must be made using the built-in features of the Word program.
11. The names of the files should correspond to the names of the authors.
12. Articles are provided on an electronic carrier, as well as necessarily added articles in printed and high-quality form. The text in electronic form must correspond to the text in printed form.
13. Articles should not contain handwritten notes and stamps, each article letter is signed by the author.
14. References to sources of information are mandatory. Sources are provided at the end of the article with the basic requirements for bibliographic descriptions. Numbering sources along the text.
15. In case of non-fulfillment of the above-mentioned requirements, the editorial board does not accept articles for printing.

The edition of the scientific collection is not responsible for the copyrights of the articles submitted for publication.

Inquiries by phone: (044) 239–10–49, (096) 309–42–80
Website of scientific bulletin: <http://dndiime.org.ua/>; e-mail: zbornik@ukr.net

Editorial team

Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки

ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Збірник наукових праць

№7–8 (230–231) 2020 р.

Періодичність – щомісячник

Головний редактор Студінська Г.Я.
Комп'ютерна верстка та дизайн Сердюк В.Л.

Підписано до друку 26.08.2020 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний
Ум. друк. аркушів 16,85.
Гарнітура Eurore. Наклад 100 прим.

Державний науково–дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки
Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ 22545–12443ПР від 20.02.2017 р.
Адреса редакції: 01014, м. Київ, бул. Дружби Народів, 38
<http://dndiime.org.ua/>, e-mail: zbornik@ukr.net

**Государственный научно–исследовательский институт
информатизации и моделирования экономики**

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ

Сборник научных трудов

**№7–8 (230–231) 2020 р.
Периодичность–ежемесячник**

Главный редактор Студинская Г.Я.
Компьютерная верстка и дизайн Сердюк В.Л.

Подписано в печать 26.08.2020 р.
Формат 60x84 1/8. бумага офсетная
Усл. печатных. листов 16,85.
Гарнитура Europе. Наклад 100 экз.

Государственный научно–исследовательский институт информатизации и моделирования экономики
Свидетельство о государственной регистрации печатного средства массовой информации
Серия КВ 22545–12445ПР от 20.02.2017 г.
Адрес редакции 01014, г. Киев, бул. Дружбы Народов, 38
<http://dndiime.org.ua/>, e–mail: zbornik@ukr.net

State Research Institute of Informatization and Economic Modeling

MARKET RELATIONS DEVELOPMENT IN UKRAINE

Collection of scientific works

No. 7-8 (230-231) 2020

Frequency - monthly

Editor-in-Chief G. Studinska
Computer design and design V.Serdyuk

Signed for printing on 26.08.2020.
Format 60*84. 1/8. Paper offset
Conditional Printed Sheets 16,85.
Headset Europe. Circulation 100 copies

State Research Institute of Informatization and Economic Modeling
Certificate of state registration of printed mass media
Series KV 22545-12445PR from 02.20.2017
Editorial address, 01014, m. Kyiv, bul. Druzhby Narodiv, 38
<http://dndiime.org.ua/>, e-mail: zbornik@ukr.net